

**ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐ**

Գիտական ամսագիր

2(7)

2015

**Հրատարակվում է Հայաստանի Հանրապետության
պետական կառավարման ակադեմիայի գիտական խորհրդի երաշխավոր-
մամբ**

Խմբագիր

Արտակ Շաքարյան, պ. գ. թ.

Խմբագրական կազմ

Արթուր Աթանեսյան, ք. գ. դ.

Արսեն Ավագյան, պ. գ. դ.

Արման Եղիազարյան, պ. գ. դ.

Գարիկ Քեոյան, ք. գ. դ.

Խաչիկ Գևորգյան, ք. գ. թ.

Համազասպ Դանիելյան, ք. գ. թ.

Արամ Դավթյան, ք. գ. թ.

Վահան Դիլանյան, ք. գ. թ.

Արթուր Դումանյան, պ. գ. թ.

Գոհար Իսկանդարյան, պ. գ. թ.

Անահիտ Խոսրոնա (ԱՄՆ), պ. գ. թ.

Արայիկ Հարությունյան, պ. գ. թ.

Տիգրան Ճորոխյան, ք. գ. թ.

Սուրեն Մանուկյան, պ. գ. թ.

Նազելի Նավասարդյան, պ. գ. թ.

Կարեն Շաքարյան, ք. գ. թ.

Այգերիմ Շիլիբեկովա (Ղազախստան), ք. գ. թ.

Վահրամ Տեր-Մաթևոսյան, պ. գ. թ.

Ներսես Տեր-Վարդանյան, պ. գ. թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Արուսյակ Ալեքսանյան

Եվրահնտեգրման հարցերի շուրջ.
ալգ նոր ձեվաչափ..... 5

Arusyak Aleksanyan

About the issues of european integration
is the eastern partnership a new format? 14

Վահան Հունանյան

Ռիգայից հետո. Եվրամիություն – Հայաստան
հարաբերությունների հեռանկարները փոփոխվող
աշխարհում..... 21

Vahan Hunanyan

After Riga: Prospects of European Union– Armenia
Relations in the Changing World 40

Աննա Կարապետյան

ՀՀ – ԵՄ նոր բացվող հնարավորություններ..... 56

Anna Karapetyan

Armenia–EU: Emerging Opportunities 65

Ռիմա Խալաթյան

Հայաստանը ինտեգրման ճանապարհին 74

Rima Khalatyan

Armenia on its Way to Integration..... 94

Աննա Բարսեղյան

Կարո՞ղ է Հայաստանը կապող կամուրջ
հանդիսանալ ԵՄ – ԵԱՏՄ
հարաբերություններում 110

Anna Barseghyan

Can Armenia serve as a linking bridge in
EU–EEU relationship? 130

Աննա Գրադյան

ՀՀ – ԵՄ գործընկերության ներուժը.
քաղաքացիական հասարակության ավելի ակտիվ
ներգրավումը՝ որպես ավելի խորքային
համագործակցության գրավական.....146

Anna Gradlyan

The potential of Armenia–EU partnership: More active involvement
of civil society as a guarantee of deeper cooperation ..162

Մուշեղ Ղահրիյան

Փոփոխությունները ԵՄ – Հայաստան
հարաբերություններում. նոր ձևաչափ..... 174

Mushegh Ghahriyan

Changes in EU–Armenia Relationship. New Format? ...182

ԵՎՐԱԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՋ. ԱԼԳ ՆՈՐ ՁԵՎԱԶԱՊ

ԱՐՈՒՄՅԱԿ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Նախաբան

Եվրահնտեգրումը Հայաստանում, անշուշտ, ունի արտաքին քաղաքական գերակայություն: Այն բավական ընդգրկուն հասկացություն է և ներառում է Հայաստանի հարաբերությունները ոչ միայն ԵՄ-ի, այլև այնպիսի կառույցների հետ, ինչպիսիք են ԵԽ-ն, ԵԱՀԿ-ն, ՆԱՏՕ-ն: Հոդվածում դիտարկվում են զարգացումները ԵՄ փոխհարաբերությունների շուրջ, մասնավորապես Արևելյան գործընկերության ծրագրի շրջանակներում: Հոդվածում, ըստ մի շարք չափորոշիչների (ժողովրդավարության մակարդակ, տնտեսական ազատություն, եվրոպական ինտեգրման ինդեքս և այլն), կատարվում է ԱԳ պետությունների համեմատական վերլուծություն ինչպես միմյանց, այնպես էլ Ռուսաստանի և Ղազախստանի հետ՝ նպատակ ունենալով պարզաբանելու՝ ինտեգրման եվրոպական և եվրասիական ուղղություններ ընտրած պետություններն ունեն զարգացման միանման, թե տարբեր միտումներ և մակարդակներ: Ըստ այդմ՝ ուսումնասիրվում և վերլուծվում են ԱԳ պետությունների ձեռքբերումները, ոլորտային զարգացումներն ու հետընթացները գործընկերության շրջանակներում:

Հայաստանի եվրահնտեգրման գործընթացը

Հայաստան – ԵՄ փոխհարաբերությունների ձևավորման մեկնարկը տրվեց ՀՀ անկախացումից հետո: Այսպես՝ 1996 թ. ստորագրվեց, իսկ 1999 թ. ուժի մեջ մտավ Եվրամիության հետ ՀՀ համագործակցությունը կարգավորող հիմնական փաստաթուղթը՝ «Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիրը»: Տասը տարի ժամկետով կնքված այս

համաձայնագիրը¹ ՀՀ – ԵՄ բազմակողմ համագործակցության իրավական հիմքն ու պաշտոնական ամրագրումն էր: Բացառությամբ անվտանգության երաշխիքների տրամադրումից՝ ԳՀՀ–ն ընդգրկում է համագործակցության բոլոր ոլորտները. տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, շրջակա միջավայր, ինչպես նաև օրենսդրության, ժողովրդավարության և մարդու իրավունքներին առնչվող հարցերի շուրջ և այլն²:

2004 թ. ընդլայնումից հետո Եվրամիությունը մշակեց համագործակցության նոր քաղաքականություն՝ նպատակ ունենալով քաղաքական և տնտեսական առավել սերտ կապեր հաստատել իր նոր՝ արևելյան և հարավային հարևանների հետ³: Այսպես, 2004 թ. Հայաստանը, Վրաստանը և Ադրբեջանը ընդգրկվեցին Եվրոպական հարևանության քաղաքականության (ԵՀՔ) շրջանակներում⁴: Այն ՀՀ – ԵՄ համագործակցությունը տեղափոխեց որակական նոր մակարդակ՝ առաջարկելով քաղաքական, տնտեսական, անվտանգության և մշակութային սերտ հարաբերություններ հաստատել ԵՄ–ի հետ: ԵՀՔ–ի շրջանակներում 2006 թ. նոյեմբերին հաստատվել է նաև ԵՀՔ գործողությունների ծրագիրը (ENP Action Plan): Ծրագրով առանձնացվում են համագործակցության մի շարք առաջնային ոլորտներ՝ ժողովրդավարացում, օրենքի գերակայություն, մարդու իրավունքներ, սոցիալ–տնտեսական բարեփոխումներ, ներդրումային միջավայրի բարելավում, աղքատության կրճատում և այլն⁵:

Եվրոպական հարևանության քաղաքականությանը հետևեց նաև մեկ այլ կարևոր տարածաշրջանային նախաձեռնություն՝ Արևելյան գործընկերությունը: Արևելյան գործընկերությունը մեկնարկել է 2009 թ. մայիսի 7–ին Պրահայում կայացած ԵՄ և Արևելյան գործընկեր պետությունների ղեկավարների գագաթաժողովով: Այդ նախաձեռնությամբ ԵՄ Արևելյան գործընկեր երկրներին առաջարկվեց «27+6» (ԵՄ անդամ 27 երկիր + գործընկեր 6 երկիր՝ Հայաստան, Ադրբեջան, Բելառուս, Վրաստան, Մոլդովա,

¹ Ըստ համաձայնագրի համապատասխան դրույթի՝ ժամկետը լրանալուց հետո այն յուրաքանչյուր տարի ինքնաբերաբար երկարաձգվում է:

² “Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Armenia, of the other part”, April 22, 1996, [\(http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21999A0909\(01\)\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21999A0909(01)) (accessed 20.07.2015); Հայաստանի Հանրապետության և Եվրոպական համայնքների ու դրանց անդամ պետությունների միջև գործընկերության և համագործակցության մասին համաձայնագիր, ապրիլ 22, 1996, <http://lexbox.cba.am/eu-legislation/eu-armenia-relations/partnership-and-cooperation-agreement/> (մուտք՝ 20.07.2015).

³ “European Neighbourhood Policy (ENP)”, European External Action Service, [\(http://eeas.europa.eu/enp/about-us/index_en.htm\)](http://eeas.europa.eu/enp/about-us/index_en.htm) (accessed 21.07.2015).

⁴ ԵՀՔ–ն ընդգրկում է Եվրամիության մերձավոր տասնվեց հարևան՝ Հայաստան, Վրաստան, Ադրբեջան, Բելառուս, Ուկրաինա, Մոլդովա, Ալժիր, Եգիպտոս, Հորդանան, Իսրայել, Լիբանան, Լիբիա, Մարոկկո, Սիրիա, Թունիս և Պաղեստինի գրավված տարածքը:

⁵ “EU/Armenia Action Plan”, November 14, 2006, [\(http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/armenia_enp_ap_final_en.pdf\)](http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/armenia_enp_ap_final_en.pdf) (accessed 20.07.2015).

Ուկրաինա) ձևաչափի համագործակցություն: Արևելյան գործընկերության շրջանակներում բազմակողմ համագործակցությունն իրականացվում է չորս տարբեր թեմատիկ պլատֆորմների միջոցով.

1. Ժողովրդավարություն, արդյունավետ կառավարում և կայունություն,
2. տնտեսական ինտեգրում և համապատասխանեցում ԵՄ քաղաքականության հետ,
3. էներգետիկ անվտանգություն,
4. մարդկանց միջև շփումներ⁶:

Արևելյան գործընկերության շրջանակներում ՀՀ-ին առաջարկվել է կնքել ասոցացման համաձայնագիր, որը, ուժի մեջ մտնելով, պետք է փոխարիներ Գործընկերության և համագործակցության ծրագիրը: Ասոցացման համաձայնագրի շուրջ բանակցությունները ՀՀ-ի հետ մեկնարկել են 2010 թ. հուլիսին, իսկ 2012 թ. հունիսին՝ համաձայնագրի մաս կազմող Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի գոտու վերաբերյալ: Սակայն 2013 թ. հուլիսին Հայաստանը և Եվրոպական միությունն ավարտեցին համաձայնագրի շուրջ բանակցությունները: Հայաստանի՝ Մաքսային միությանն անդամակցելու որոշումից հետո ԵՄ-ի կողմից հայտարարվեց, որ հնարավոր չի լինելու նախաստորագրել ասոցացման համաձայնագիրը: Եվրոպական Միությունն ու Հայաստանը արձանագրեցին, որ ավարտել են ասոցացման համաձայնագրի, այդ թվում՝ Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի գոտու շուրջ բանակցությունները, սակայն չեն նախաստորագրելու այն, քանի որ Հայաստանն ունի նոր միջազգային հանձնառություններ⁷:

Այսպես, Արևելյան գործընկերության մեկնարկով Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի, Բելառուսի, Ուկրաինայի և Մոլդովայի համար ստեղծվել էր ԵՄ-ի հետ առավել մերձենալու հնարավորություն: ԵՄ-ի այս նոր ձևաչափը ենթադրում էր քաղաքական ինտեգրման ավելի բարձր աստիճան, ինչպես նաև ԵՄ տնտեսական և սոցիալական համակարգի մեջ ներգրավվելու հեռանկարային նպատակներ, ԵՄ-ի շուկա աստիճանական ինտեգրման, վիզաների ազատականացման և խոր ու համապարփակ ազատ առևտրի գոտու ստեղծման հնարավորություններ: Արևելյան գործընկերներից Մոլդովան, Վրաստանը և Ուկրաինան, 2014 թ. ստորագրելով ԵՄ ասոցացման համաձայնագրի և տնտեսական, և քաղաքական մասը, հաստատեցին Եվրոպական ինտեգրման վեկտորը զարգացնելու հեռանկարը⁸: Մինչդեռ Հայաստանը միացավ Ռուսաստանի, Ղազախստանի

⁶ ՀՀ համագործակցությունը ԵՄ-ի հետ, ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, <http://www.mfa.am/hy/country-by-country/eu/> (մուտք՝ 21.07.2015):

⁷ Նույն տեղում:

⁸ “The EU’s Association Agreements with Georgia, the Republic of Moldova and Ukraine”, European Commission MEMO, Brussels, 23 June 2014, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-

և Բելառուսի ինտեգրման նոր նախագծին՝ Եվրասիական տնտեսական միությանը⁹: Պետք է նշել, որ թեպետև 2013 թ. հուլիսին Հայաստանը և ԵՄ-ն դադարեցրել էին Ասոցացման համաձայնագրի շուրջ բանակցությունները, այնուամենայնիվ 2013 թ. նոյեմբերի 29-ի կայացած Արևելյան գործընկերության վիլնյուսյան գագաթաժողովի շրջանակներում ընդունվել է Հայաստանի Հանրապետության և Եվրոպական միության միջև համատեղ հայտարարություն: Համաձայն դրա՝ կողմերը հանձնառություն ստանձնեցին շարունակել զարգացնելու և ամրապնդելու համագործակցությունը՝ ուղղված ժողովրդավարական հաստատությունների և դատական համակարգի շարունակական բարելավմանը, մարդու իրավունքների և օրենքի գերակայության խթանմանը, արդյունավետ կառավարմանը, կոռուպցիայի դեմ պայքարին, քաղաքացիական հասարակության ամրապնդմանը, առևտրի ու ներդրումների ընդլայնման համար միջավայրի հետագա կատարելագործմանը և այլն¹⁰: Դրանով ակնհայտ է դառնում, որ Եվրոպական միությունը չի կորցրել իր հետաքրքրությունը Հայաստանի նկատմամբ:

ԱԼԳ պետություններ. համեմատական վերլուծություն

Եվրասիական տնտեսական հիմնահարցերի ուսումնասիրման գործընթացում կարևոր է անդրադառնալ այն հանգամանքին, որ սկզբնական շրջանում ԵՄ-ը Հարավային Կովկասի նկատմամբ վարում էր տարածաշրջանային մոտեցում՝ միասնական և հավասար սկզբունքներ ցուցաբերելով Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեյջանի հանդեպ, ապա Ռիգայի գագաթաժողովից հետո արձանագրվեց, որ ԱԼԳ-ն շարունակելու է իր գործունեությունը՝ առաջնորդվելով մասնակից պետությունների նկատմամբ տարբերակման (դիֆերենցման) սկզբունքով, և հետագա համագործակցությունը սահմանվելու է՝ գործընկերների ձգտումներից և պահանջներից ելնելով, ինչպես նաև բարեփոխումների տեմպով¹¹:

Այստեղից էլ հետազոտության հիմնահարցը. արդյո՞ք արդարացված է տարբերակման սկզբունքը ոչ միայն գործընկերների պահանջների և ակնկալիքների տեսակետից, այլև նրանց բարեփոխումների և զարգացման միտումների տարբերության առումով: Այդ նպատակով ժողովրդավա-

430_en.htm (accessed 20.07.2015).

⁹ 2015 թ. հունվարի 2-ին Հայաստանը դարձավ Եվրասիական տնտեսական միության անդամ:
¹⁰ «Հայաստանի Հանրապետության ու Եվրոպական միության միջև համատեղ հայտարարություն», մամուլի հաղորդագրություն, նոյեմբերի 29, 2013 թ., ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարություն, http://www.mfa.am/hy/press-releases/item/2013/11/29/eu_js/ (մուտք՝ 22.07.2015):

¹¹ “Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit”, Riga, May 21–22, 2015, p. 3, file:///C:/Users/User/Downloads/Riga%20Declaration%20220515%20Final.pdf (accessed 22.07.2015)

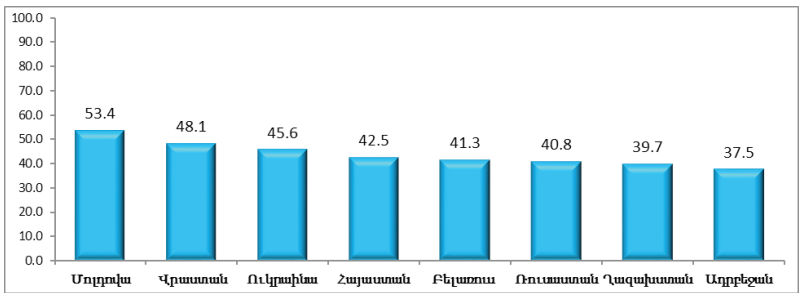

րության չափման ինդեքսի և մի շարք այլ ցուցանիշների միջոցով փորձենք պարզել որքանով տարբեր կամ միանման են ինտեգրման տարբեր ուղղություններ ընտրած ԱլԳ պետությունների զարգացման միտումները և դրանց համեմատությունը ԵՏՄ հիմնադիր անդամներ Ռուսաստանի և Ղազախստանի հետ:

Այսպես՝ Ժողովրդավարության մակարդակի ինդեքսի¹² (ԺՄԻ) համաձայն՝ դիտարկվող բոլոր պետությունները մասնակի ժողովրդավարական են (տես գծապատկեր 1): ԺՄԻ-ի ամենաբարձր ցուցանիշն ունի Մոլդովան (53,4), որին որոշ չափով զիջում է Վրաստանը (48,1), այնուհետև՝ Ուկրաինան (45,6): Հայաստանը ստացել է 42,5 միավոր: Ամենացածր ինդեքսն ունի Ադրբեջանը (37,5), որը Ղազախստանի հետ բավականին մոտ է «ոչ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգ» կատեգորիային¹³: Ուշագրավ է, որ Հայաստանը միջանկյալ դիրք է զբաղեցնում եվրոպական և եվրասիական ինտեգրման հարթակներում:

Գծապատկեր 1

Ժողովրդավարության մակարդակի ինդեքսը (2013 թ.)^{14* 15}

Դիտարկելով ԺՄԻ-ի Քաղաքական գործոնների ինդեքսը՝ ևս ակնհայտ է դառնում, որ առաջատար դիրքերում են Մոլդովան (56,2), Վրաստանը (48,6), որոնց հետևում են Ուկրաինան (39,4) և Հայաստանը (39),

¹² Ար. Ալեքսանյան, Ժողովրդավարության մակարդակի չափման մոդելը // Ժողովրդավարության մակարդակի ինդեքսի համեմատական վերլուծություն. Հայաստան, Վրաստան, Ադրբեջան, Ռուսաստան, Բելառուս, Ղազախստան, Ուկրաինա, Մոլդովա // Խմբ.՝ Ար. Ս. Ալեքսանյան, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2015, էջ 13–26:

¹³ Ար. Ալեքսանյան, Ժողովրդավարության մակարդակի ինդեքսի միջերկրային վերլուծությունը (Հայաստան, Վրաստան, Ադրբեջան, Ռուսաստան, Բելառուս, Ղազախստան, Ուկրաինա, Մոլդովա) // Նույն տեղում, էջ 255–268:

^{14*} Աղբյուրը՝ հեղինակի հաշվարկները:

¹⁵ Ժողովրդավարության մակարդակի միջերկրային ինդեքսն արտահայտվում է 0–ից մինչև +100 միջակայքում ընկած համապատասխան միավորներով, որտեղ պետությունները որակվում են հետևյալ կերպ. 0–32 – ոչ ժողովրդավարական, 33–66 – մասնակի ժողովրդավարական, 67–100 – ժողովրդավարական:

որոնց միավորային տարբերությունն աննշան է: Ադրբեջանը (25,3) այդ երկրների շարքում զբաղեցնում է ամենացածր հորիզոնականը: Ընդ որում՝ անջրպետը Մոլդովայի և Ադրբեջանի միջև բավականին մեծ է (տես գծապատկեր 2):

Կարևոր է անդրադառնալ նաև ԺՄԻ քաղաքական գործոնների ենթաինդեքսի մի շարք փոփոխականներին: Ըստ «Ազատության տան»՝ քաղաքական իրավունքների և քաղաքացիական ազատությունների լավագույն ցուցանիշներն են գրանցել (2012 թ., 2013 թ.) Մոլդովան (3), Վրաստանը (3) և Ուկրաինան (3,5), որոնք բնութագրվում են որպես «մասնակի ազատ»՝ բավականաչափ մոտ գտնվելով «ազատ» երկրների կատեգորիային: Հայաստանն իր ազատության վարկանիշով ևս հայտնվել է «մասնակի ազատ» երկրների շարքում՝ քաղաքական իրավունքի ու քաղաքացիական ազատության կատեգորիաներում արձանագրելով համապատասխանաբար 5 և 4 միավորներ: Մնացած պետությունները (Ռուսաստան, Ղազախստան, Ադրբեջան, Բելառուս), ըստ զեկույցի փորձագիտական գնահատականների, «անազատ» երկրների շարքում են¹⁶:

Հատկանշական է, որ Համաշխարհային բանկի կողմից հրապարակվող քաղաքական կայունությունը / բռնության բացակայությունը ինդեքսի սովյալների համաձայն՝ դիտարկվող պետությունների շարքում Հայաստանը 2012 թ. և 2013 թ. քաղաքականապես ամենակայունն է, իսկ Ռուսաստանը (2012 թ.) և Ուկրաինան (2013 թ.)՝ անկայունը¹⁷: Ընդ որում, եթե նախորդ տարվա համեմատությամբ Հայաստանի նշված ցուցանիշը նվազել է 1 միավորով, ապա Ուկրաինայինը՝ 20 միավորով՝ Մայդանում տեղի ունեցած իրադարձությունների զարգացմամբ: Ըստ «Թրանսփարենսի ինթերնեշնլ» հակակոռուպցիոն կենտրոնի՝ Վրաստանում (49) առավել հաջողված է կոռուպցիայի դեմ պայքարը, իսկ ամենախնդրահարույց իրավիճակը պահպանվում է Ուկրաինայում (25) (գնահատվում է 0–100 բալային համակարգով, ընդ որում՝ 0–ն նշանակում է կոռուպցիայի ընկալման ամենաբարձր մակարդակը, 100–ը՝ ամենացածր):

Ք_{ԳԻ}-ի փոփոխականների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Մոլդովայում և Վրաստանում, ըստ կառավարման ձևի, գերակայում են խորհրդարանական հանրապետությանը բնորոշ տարրերը: Միևնույն ժամանակ միայն Ուկրաինայի և Մոլդովայի խորհրդարաններում, ի տարբերություն մյուս երկրների, իշխանության և ընդդիմության պատգամավորական տեղերի բաշխումը քիչ թե շատ հավասարաչափ է: Մյուս վեց պետություններում

¹⁶ “Freedom in the World, 2014”, Annual Report, Freedom House.

¹⁷ ՀԲ պաշտոնական կայք՝ <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home> (մուտք՝ 22.07.2015):

գործադիր իշխանության ղեկավարի կուսակցությունը կամ նրան սատարող ուժերը կազմել են պատգամավորների բացարձակ մեծամասնություն: Վերջինս հակասում է իշխանությունների տարանջատման ժողովրդավարական սկզբունքին:

ԺՄԻ-ի տնտեսական գործոնների ինդեքսի տվյալների համաձայն՝ ոլորտի առաջատարն է Ադրբեջանը (47,4), իսկ Բելառուսի արձանագրած արդյունքը (41,5) զիջում է մնացած պետություններին: Հայաստանը ստացել է 42,9 միավոր (տե՛ս գծապատկեր 2): Պետք է նշել, որ Ադրբեջանի տնտեսության զարգացման տեմպերը մեծապես պայմանավորված են նավթային արդյունաբերությամբ, որը պետական բյուջեի եկամուտների 70 %-ն է¹⁸:

Ի տարբերություն տնտեսական գործոնների ինդեքսի ցուցանիշի՝ սոցիալական գործոնների ինդեքսի 2013 թ. ամենաբարձր ցուցանիշն ունի Բելառուսը (58,3) (տե՛ս գծապատկեր 2): Սա վկայում է Բելառուսում սոցիալական ոլորտում տնտեսական զարգացման արդյունքների ներդրման և արդյունավետ սոցիալական քաղաքականության իրականացման մասին: Համեմատության համար տեղին է նշել, որ եթե 1999 թ. բնակչության աղքատության մակարդակը 46,7 % էր, 2000 թ.՝ 41,9 %, ապա 2013 թ. այդ ցուցանիշը եղել է ընդամենը 5,5 %¹⁹: ՍԳԻ-ի նվազագույն ցուցանիշն ունի Վրաստանը (49,7), որին հաջորդում է Հայաստանը (51,8): ԵՎ Վրաստանը, և՛ Հայաստանն ունեն գործազրկության հետ կապված լուրջ խնդիրներ: Վրաստանում աղքատության մակարդակը ցածր լինելով՝ բավականաչափ բարձր է հասարակության բևեռացվածության մակարդակը (Ջինի ինդեքսը կազմում է 0,414): Մինչդեռ Հայաստանի սոցիալական ոլորտում առկա լրջագույն խնդիրներից է հենց աղքատության մակարդակը, որը 2012 թ. տվյալներով կազմել է 32,4 %²⁰:

Գծապատկեր 2

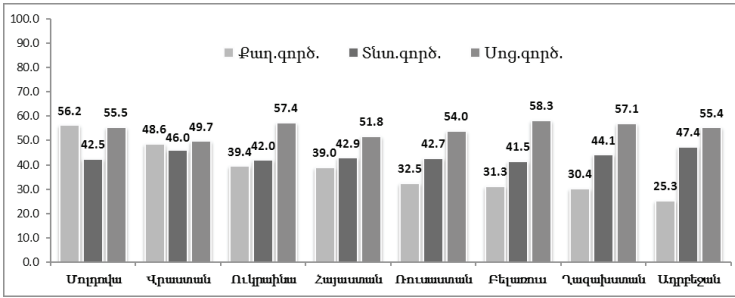
Ժողովրդավարության մակարդակի ինդեքսի քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական գործոնները (2013 թ.)^{21*}

¹⁸ V. Bayramov, “Spotlight on the Azerbaijani economy.” In Spotlight on Azerbaijan, edited by Adam Hug, p. 58, (London, 2012), <http://fpc.org.uk/fsblob/1462.pdf> (accessed 22.07.2015).

¹⁹ ՀԲ պաշտոնական կայք՝ <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC> (մուտք՝ 22.07.2015):

²⁰ ՀԲ պաշտոնական կայք՝ <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC>, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական կայք՝ <http://www.armstat.am> (20.10.2014):

^{21*} Աղբյուրը՝ հեղինակի հաշվարկները:

Այստեղ կարևոր է անդրադառնալ այն հանգամանքին, որ եթե քաղաքական գործոնների ինդեքսում դիտարկվող պետությունների արձանագրած ցուցանիշների միջակայքային հեռավորությունը մեծ է, ապա տնտեսական և սոցիալական գործոնների ինդեքսում՝ հակառակը (տես գծապատկեր 2): Այսինքն՝ քաղաքական ոլորտում իրական բարեփոխումների և առաջընթացի տեսակետից եվրոպական ինտեգրման ուղղությամբ շարժվող պետությունների ցուցանիշները բավականին բարձր են, ընդ որում՝ Հայաստանի գրանցած արդյունքները շատ ավելի մոտ են այս խմբի պետություններին: Մինչդեռ տնտեսական և սոցիալական առաջընթացի և զարգացման առումով բոլոր պետությունները գրեթե միևնույն մակարդակում են:

Հատկանշական է նաև տնտեսական ազատության ինդեքսի համեմատական վերլուծությունը, որի համաձայն՝ Հայաստանն ու Վրաստանը արձանագրել են բարձր ցուցանիշներ, որոնց միջինը մոտ է ԵՄ-ի ցուցանիշին (71), այնինչ Ռուսաստանի, Բելառուսի և Ղազախստանի միջինացված ցուցանիշը հավասար է 55-ի: Սա նշանակում է, որ Հայաստանի և Վրաստանի տնտեսություններն ավելի ազատականացված են և այս առումով ավելի մոտ են ԵՄ տնտեսական համակարգին²²:

Արևելյան գործընկերության երկրների եվրաինտեգրման ինդեքսի 2014 թ-ի հետազոտության արդյունքների համաձայն՝ առաջատար դիրքերում են Մոլդովան և Վրաստանը, որոնց հաջորդում է Ուկրաինան: Հայաստանը զբաղեցնում է չորրորդ հորիզոնականը, որին հետևում են Ադրբեջանն ու Բելառուսը: Ինդեքսի հաշվարկման 3 հիմնական փոփոխականների՝ կապ, մոտարկում և կառավարում գնահատականները վերլուծելիս կարելի է արձանագրել, որ Հայաստանի արդյունքները շատ ավելի մոտ են առաջատար եռյակին, քան Ադրբեջանին և Բելառուսին: Ավելին,

²² Ար. Ալեքսանյան, Ժողովրդավարության մակարդակի ինդեքսի միջերկրային վերլուծությունը (Հայաստան, Վրաստան, Ադրբեջան, Ռուսաստան, Բելառուս, Ղազախստան, Ուկրաինա, Մոլդովա) // Ժողովրդավարության մակարդակի ինդեքսի համեմատական վերլուծություն. Հայաստան, Վրաստան, Ադրբեջան, Ռուսաստան, Բելառուս, Ղազախստան, Ուկրաինա, Մոլդովա // Խմբ.՝ Ար. Ս. Ալեքսանյան, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2015, էջ 257-267:

մի շարք ոլորտներում Հայաստանը ավելի լավ արդյունքներ է գրանցել, քան Ուկրաինան: Օրինակ՝ «մոտարկում» փոփոխականի ցուցանիշներից դրանք են. անկախ դատական իշխանություն, գործածարար միջավայր, պայքարը կոռուպցիայի դեմ, «կապ» փոփոխականի ցուցանիշներից՝ առևտրային հոսքեր, առևտրի պաշտպանության գործիքներ, ԵՄ ծրագրերի մասնակցություն, «կառավարում» փոփոխականի ցուցանիշներից՝ եվրոպական ինտեգրման ինստիտուցիոնալ գործիքներ²³:

Եզրակացություն

Ամփոփելով հետազոտության արդյունքները՝ կարող ենք արձանագրել, որ բարեփոխումների, զարգացման առաջընթացի և միտումների առումով ԵՄ-ի հետ մերձենալու հստակ քաղաքականություն վարող պետությունների (Մոլդովա, Վրաստան, Ուկրաինա) գրանցած արդյունքներն ավելի բարձր են, քան Եվրասիական տնտեսական միության անդամ պետությունների և Ադրբեյջանի արդյունքները: Սակայն պետք է նշել, որ վերջիններիս հետ համեմատած՝ Հայաստանի գրանցած ցուցանիշները, առնվազն քաղաքական ոլորտում, շատ ավելի բարձր են և մոտ են եվրասիական տնտեսական միության ինտեգրման հոսքերն ու թե՛ տնտեսական և թե՛ քաղաքական ծրագրերը:

Այսպես՝ հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ԱԳ պետություններն անկախ ԵՄ-ի հետ համագործակցության ակնկալիքներից և ինտեգրման որդեգրած քաղաքականությունից ունեն առաջընթացի տարբեր միտումներ և զարգացման տարբեր մակարդակներ: Ըստ այդմ, վերլուծության արդյունքներից ելնելով, կարծում ենք, որ ԱԳ պետությունների նկատմամբ տարբերակման սկզբունքն արդարացված է: Այս առումով այն կարող է դառնալ ԱԳ նոր ձևաչափի հիմքը. նոր ձևաչափ, որում յուրաքանչյուր պետության նկատմամբ կցուցաբերվեն տարբերակված նոր քաղաքականություն, համապատասխան համագործակցություն և ծրագրեր:

²³ “European Integration Index 2014 for Eastern Partnership Countries”, <http://www.eap-index.eu/sites/default/files/EaP%20Index%202014.pdf> (accessed 25.07.2015).

ABOUT THE ISSUES OF EUROPEAN INTEGRATION IS THE EASTERN PARTNERSHIP A NEW FORMAT?

ARUSYAK ALEKSANYAN

Introductory

European integration is certainly regarded as a priority in the foreign policy of Armenia. It is a broad conception encompassing not only Armenia's relationship with the European Union (EU), but with other institutions as well, such as the Council of Europe (CoE), the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) and NATO. This Article offers review of the latest developments taking place around the relationship with the EU, particularly in the frames of the Eastern Partnership Program (EaP). The Article seeks to conduct a comparative analysis of the EaP countries taking into account a number of criteria (level of democracy, economic freedom, index of European integration, etc.). The EaP countries are compared both with one another and with Russia and Kazakhstan, in order to clarify whether or not the trends and levels of development in the countries moving towards the European and Eurasian integration are the same. Accordingly, the Article covers the study and analysis of the achievements, sectoral development and regress of the EaP countries marked within the frameworks of the Partnership.

The process of European integration in Armenia

The formation of Armenia–EU relationship was launched after the declaration of independence of the Republic of Armenia. The main document regulating the EU–Armenia relationship – the Partnership and Cooperation Agreement (PCA), was signed in 1996 and entered into force in 1999. This Agreement, concluded for a ten–year period,²⁴ is regarded as a legal basis and official consolidation of EU–Armenia multilateral cooperation. Except for security guarantees, the PCA includes all fields of cooperation: economic, social, political, environmental as well as issues of law, democracy, human right protection and others²⁵.

---

²⁴ Pursuant to the relevant provision of the Agreement, this period is automatically prolonged for another year after its expiration.

²⁵ “Partnership and Cooperation Agreement between the Republic of Armenia, on one side, and the European Communities and their Member States, on the other side”, April 22, 1996, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21999A0909\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21999A0909(01)) (data retrieved on 20.07.2015);

After the expansion of 2004, the EU developed a new cooperation policy looking to establish closer political and economic ties with its eastern and southern neighbors.²⁶ Thus, in 2004, Armenia, Georgia and Azerbaijan were included in the European Neighborhood Policy (ENP).²⁷ It resulted in a new level of cooperation between the EU and Armenia encouraging closer political, economic, security and cultural connections with the EU. In November 2006, the ENP Action Plan was developed within the frameworks of the ENP. The Action Plan highlights a number of key areas of cooperation, such as democratization, rule of law, human rights, socio-economic reforms, improvement of investment climate, poverty reduction, etc.²⁸

The European Neighborhood Policy was followed by another important regional initiative, the Eastern Partnership. The Eastern Partnership was launched on May 7, 2009, at the Summit of Leaders of the EU and the eastern partner countries, hosted in Prague. By this initiative, the EU's eastern partner countries were proposed cooperation in the format of "27 + 6" (27 EU member states + 6 partner states – Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova, Ukraine). The multilateral cooperation within the Eastern Partnership takes place via four different thematic platforms:

1. Democracy, good governance and stability;
2. Economic integration and convergence towards the EU policies;
3. Energy Security;
4. People to people connections between different countries.²⁹

Within the Eastern Partnership program, Armenia was proposed signing an Association Agreement (AA), which should replace the Partnership and Cooperation Program once it becomes effective. Negotiations with Armenia towards signing the AA were launched in July, 2010, and in June 2012, they started negotiating on the establishment of a Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA), which is an integral part of the AA. In July 2013, Armenia and the European Union finalized negotiations on the Agreement. After the decision of Armenia to join the Customs Union, the EU declared that initialing

---

²⁶ "European Neighborhood Policy (ENP)", European External Action Service, http://eeas.europa.eu/enp/about-us/index_en.htm (data retrieved on 21.07.2015)

²⁷ ENP includes EU 16 closest neighbors: Armenia, Georgia, Azerbaijan, Belarus, Ukraine, Moldova, Algeria, Egypt, Jordan, Israel, Lebanon, Libya, Morocco, Syria, Tunisia and the occupied Palestinian territories.

²⁸ "EU-Armenia Action Plan", November 14, 2006, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/armenia_enp_ap_final_en.pdf (data retrieved on 20.07.2015)

²⁹ "Armenia-EU cooperation", the RA Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.am/hy/country-by-country/eu/> (data retrieved on 21.07.2015)

the Association Agreement was not possible. The EU and Armenia recorded the completion of negotiations on the Association Agreement, including the Agreement on Deep and Comprehensive Free Trade Area, yet did not proceed with initialing it due to Armenia's new international commitments.³⁰

Thus, with the launch of the Eastern Partnership, Armenia, Azerbaijan, Georgia, Belarus, Ukraine and Moldova received an opportunity of developing closer ties with the EU. This new format of cooperation implied a higher level of political integration, as well as long-term goals, including prospects of involvement in the EU's economic and social system, gradual integration in the EU market, establishment of visa-free regime and a deep and comprehensive free trade area. Some of the eastern partners – Moldova, Georgia and Ukraine, signed both the economic and political part of the EU Association Agreement in 2014, confirming the prospect of following the route of European integration.³¹ Meanwhile, Armenia joined the new integration project initiated by Russia, Kazakhstan and Belarus – the Eurasian Economic Union (EEU).³²

It should be noted that although the negotiations on the AA between the EU and Armenia were finalized in July 2013, they adopted a joint statement³³ at the Vilnius summit of the Eastern Partnership on November 29, 2013. As specified in the statement, the parties have committed themselves to the development and strengthening partnerships in order to continuously improve democratic institutions and judicial system and to promote human rights, the rule of law, good governance, anti-corruption fight, strengthening of civil society, further improvement of trade and investment climate, etc. This best shows that the European Union still has interest in Armenia.

The EaP States: Comparative Analysis

While studying the issues of European integration, one should reflect upon the fact that the EU had initially adopted a regional approach towards the South Caucasus, demonstrating principles of cohesion and impartiality towards Armenia, Georgia and Azerbaijan. Later, the Riga Summit reached a decision about conducting the further activities by principle of differentiation among the

³⁰ Ibid

³¹ On January 2, 2015, Armenia became the member of the Eurasian Economic Union.

³² "The EU's Association Agreements with Georgia, Moldova and Ukraine", European Commission MEMO, Brussels, June 23, 2014, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-430_en.htm (data retrieved on 20.07.2015)

³³ "Joint statement between the Republic of Armenia and the European Union", Press Release, November 29, 2013, the RA Ministry of Foreign Affairs, http://www.mfa.am/hy/press-releases/item/2013/11/29/eu_js/ (data retrieved on 22.07.2015)

member states, as well as defining further cooperation with regard to individual needs and ambitions of partners and pace of reform set by each country.³⁴

Therefore, the main task of the research is to find out whether the principle of differentiation is justified not only in terms of partners' needs and expectations, but also from the point of view of differences in reforms and development trends. With this in mind, we will try to clarify by means of index of democracy and other indicators whether the development trends of the Eastern Partnership countries moving in different directions of integration, are different or not, and will compare them with the current trends existing in EEU founding members Russia and Kazakhstan.

As shown by the index of democracy level (IDL),³⁵ all the countries reviewed are partially democratic (see Figure 1). The highest index is that of Moldova (53.4), which is somewhat higher than the index of Georgia (48.1), Ukraine comes next (45.6). Armenia has received 42.5 points. Azerbaijan has the lowest IDL (37.5), which, like the one in Kazakhstan, is quite close to the category of "a non-democratic political system".³⁶

It is noteworthy that Armenia occupies an intermediate position between the European and Eurasian platforms of integration.

Figure 1

Index of Democracy Level (2013)^{37 38}

The observation of the sub-index of political factors of IDL again makes it obvious that Moldova (56.2) and Georgia (48.6) are the leading countries, followed by Ukraine (39.4) and Armenia (39) (with minor difference in points). Azerbaijan ranks among the countries with the lowest IDL (25.3). By the way, a serious gap is recorded between Azerbaijan and Moldova (see Figure 2).

It is important to address a number of measurements for the sub-index of political factors of IDL. According to "Freedom House" Human Rights

³⁴ "Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit", Riga, May 21–22, 2015, p.3, file:///C:/Users/User/Downloads/Riga%20Declaration%20220515%20Final.pdf (data retrieved on 22.07.2015)

³⁵ Ar. Aleksanyan, "Dimensional model of democracy level", //the comparative analysis of the index of democracy level: Armenia, Georgia, Azerbaijan, Russia, Belarus, Kazakhstan, Ukraine, Moldova// Ed. Ar. S. Aleksanyan. – Yerevan, YSU publication, 2015, p.13–26.

³⁶ A. Aleksanyan, "Cross-country analysis of the index of democracy level (Armenia, Georgia, Azerbaijan, Russia, Belarus, Kazakhstan, Ukraine, Moldova)", // Ibid, p. 255–268.

³⁷ As estimated by the author.

³⁸ Cross-country Index of Democracy Level is expressed by the relevant points in the range from 0 to 100, where countries are ranked as non-democratic (0–32), partially democratic (33–66), democratic (67–100).

Organization, the highest indicators of political rights and civil freedoms have been recorded (2012–2013) by Moldova (3), Georgia (3) and Ukraine (3.5), ranked as “partly free,” which placed them close enough to the category of “free” countries. Armenia has also been rated as “partly free”, recording 5 and 4 points in the categories of political rights and civil freedoms, respectively. By the estimations of the experts, the other countries (Russia, Kazakhstan, Azerbaijan and Belarus) have been ranked as «not free».³⁹

It is noteworthy that according to the data concerning the index of political stability and absence of violence, published by the World Bank, among all the countries observed, Armenia has been recognized the most politically stable state in 2012 and 2013, whereas Russia (in 2012) and Ukraine (in 2013) have been ranked as the most unstable.⁴⁰ Furthermore, if compared with the previous year, the index of Armenia has declined by 1 point, whereas the Ukrainian level of index has declined by 20 points as a result of the events in Maidan. According to «Transparency International» Anti-Corruption Center, the most successful anti-corruption fight has been recorded in Georgia (49), and the most problematic situation in this regard still remains in Ukraine (25) (ranking is conducted by 0–100 scoring system, with 0 being the highest, and 100 – the lowest level of perception of corruption).

The analysis of measurements of the index of political factors shows that in Moldova and Georgia the dominating elements typical of this or that form of government are the elements of parliamentary republic. At the same time, only in Ukraine and Moldova, unlike other countries, the parliamentary seats between the government and the opposition are distributed more or less equally. In the other six countries, the party of the head of the executive power or the forces supporting him, make up the absolute majority of members of Parliament. This contradicts to the democratic principle of separation of powers.

According to the sub-index of the economic factors of IDL, the leader of the industry is Azerbaijan (47.4), whereas the results recorded in Belarus (41.5) are the lowest amongst all. Armenia has gained 42.9 points (see Figure 2). It should be noted that the speed of the economic development in Azerbaijan is largely determined by the oil industry, which forms 70% of the state budget.⁴¹

Unlike the sub-index of economic factors, the highest rate of the sub-index of social factors in 2013 is won by Belarus (58.3) (see Figure 2). This testifies to

³⁹ “Freedom in the World, 2014”, Annual Report, Freedom House.

⁴⁰ The official website of WB, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home> (data retrieved on 22.07.2015)

⁴¹ V. Bayramov, “Spotlight on Azerbaijan”, edited by Adam Hug, p. 58, (London, 2012), <http://fpc.org.uk/fsblob/1462.pdf> (data retrieved on 22.07.2015).

the results of economic development successfully installed into the social sector and the social policies effectively implemented. For a comparison, in 1999, the poverty rate in Belarus comprised 46.7 percent, in 2000, it was already 41.9 percent, and in 2013, the indicator declined to 5.5 percent.⁴² Georgia has gained the lowest rate of the index of social factors (49.7), which is somewhat lower than the index of Armenia (51.8).

Both Georgia and Armenia face serious problems of unemployment. Georgia has a low rate of poverty, but a fairly high level of polarization of the society (Gini index in Georgia is 0,414), whereas one of the most serious problems existing in the social sector of Armenia is the poverty rate, which amounted to 32.4 percent in 2012.⁴³

Figure 2

Political, social and economic factors of the Index of Democracy Level (in 2013)⁴⁴

One should reflect on a fact that the countries looked upon in the light of political factors, record a large range of indicators, whereas in the context of the sub-index of economic and social factors, they show a different picture (see Figure 2). This implies that in political sphere, the countries which have chosen the European integration, demonstrate rather good results in terms of actual reform and progress performance. Likewise, the results performed by Armenia, are much closer to the indicators recorded by this group of countries. Meanwhile, nearly all the countries experience the same level of progress and development in terms of economic and social aspects.

The comparative analysis of the index of economic freedom is also noteworthy. From this point of view, Armenia and Georgia have recorded high rates, the average of which is close to the EU indicator (71), whereas Russia, Belarus and Kazakhstan have demonstrated the average index of 55. This implies that the economies of Armenia and Georgia are more liberalized, hence closer to the EU economic system.⁴⁵

⁴² The official website of WB, <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC> (data retrieved on 22.07.2015).

⁴³ The official website of WB, <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC>, the official website of the RA National Statistical Service: <http://www.armstat.am> (20.10.2014).

⁴⁴ As estimated by the author.

⁴⁵ A. Aleksanyan, "Cross-country analysis of the index of democracy level (Armenia, Georgia, Azerbaijan, Russia, Belarus, Kazakhstan, Ukraine, Moldova)", //The comparative analysis of the index of democracy level: Armenia, Georgia, Azerbaijan, Russia, Belarus, Kazakhstan, Ukraine, Moldova// Ed. Ar. S. Aleksanyan. – Yerevan, YSU Publication, 2015, 257–267.

As seen from the results of the survey on the index of European integration of the Eastern Partnership countries completed in the 2014, the leaders of the survey are Moldova and Georgia, followed by Ukraine. Armenia occupies the fourth place, followed by Azerbaijan and Belarus. Analyzing the three key measurements of the index calculation (links, convergence and management), it can be recorded that the results demonstrated by Armenia are much closer to those of the leading trio than to the results of Azerbaijan and Belarus. Moreover, in a number of sectors, the results achieved by Armenia have been better than those of Ukraine. For instance, the indicators for measuring «Convergence» are independent judiciary, business environment, anti-corruption fight. Trade flows, trade defense instruments and participation in EU programs are the indicators for measuring «Links». «Management» is measured by institutional regulations in European integration.⁴⁶

Conclusion

Summarizing the findings of the survey, we can assume that in terms of reforms, progress and trends of development, the results performed by the countries clearly following the EU integration policy (Moldova, Georgia, Ukraine), are higher than the indicators demonstrated by the EEU member states and Azerbaijan. However, it should be noted that as compared to the aforementioned countries, the results achieved by Armenia, at least in the political sphere, are much higher and closer to the indicators of the countries heading towards the European integration. According to a number of indicators, Armenia occupies an intermediate position between these two groups of states. It allows us to draw a conclusion that Armenia is able to be a crossing platform for the European and Eurasian integration flows as well as for both the economic and political projects.

As seen in the survey results, the countries of the Eastern Partnership, irrespective of their expectations from the EU cooperation and the adopted integration policy, perform different tendencies of progress and different levels of development. Hence, taking into consideration the results of the analysis, we believe that the principle of differentiation applied towards the Eastern partnership countries, is justified. In this regard, the principle of differentiation may become a basis for a new format of the Eastern Partnership, a format which will imply a new differentiated policy adopted for each country, as well as cooperation and projects tailored to fit the particular needs of each state.

---

⁴⁶ «European Integration Index 2014 for Eastern Partnership Countries», <http://www.eap-index.eu/sites/default/files/EaP%20Index%202014.pdf> (data retrieved on 25.07.2015)

**ՌԻԳԱՅԻՑ ՀԵՏՈՒ ԵՎՐԱՄԻՈՒԹՅՈՒՆ – ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ՓՈՓՈԽՎՈՂ
ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ**

ՎԱՀԱՆ ՀՈՒՆԱՆՅԱՆ

Ներածություն

Դեռևս Արևելյան գործընկերության վիլնյուսյան գագաթաժողովի ընթացքում ԵՄ-ն և Հայաստանն ընդունած համատեղ հռչակագրով մտադրություն էին հայտնել զարգացնելու իրենց հարաբերությունները՝ հաշվի առնելով կողմերի միջև գրանցված առաջընթացը և Հայաստանի պարտականություններն այլ ինտեգրացիոն ձևաչափերում: Արդեն 2015 թ. հունվարի 2-ին Հայաստանը դարձավ Եվրասիական միության անդամ, մարտին Հայաստանը և Եվրամիությունն ավարտեցին հարաբերությունների հետագա զարգացման համար հավանական բոլոր ուղղությունների ուսումնասիրման հարցով խորհրդատվությունները, իսկ մայիսին Եվրոպական հանձնաժողովը դիմեց ԵՄ խորհրդին՝ Հայաստանի հետ նոր համաձայնագրի շուրջ բանակցությունների վերաբերյալ մանդատ ստանալու համար: Եվ մոտ ապագայում, երբ Խորհուրդը կհաստատի մանդատը, կսկսվեն բանակցությունները նոր իրավապայմանագրային հիմքի շուրջ, ինչի շնորհիվ ԵՄ – Հայաստան հարաբերությունները նոր փուլ կմտնեն:

Հայաստանը Եվրոպական ընտանիքի և քաղաքակրթության անբաժանելի մասն է, նրա զարգացման հիմքում ընկած են Եվրոպական արժեհամակարգի սկզբունքները: Անկախությունից ի վեր Եվրամիության շարունակական աջակցությունը կարևոր դեր է ունեցել Հայաստանում պետական ու մասնավոր հատվածի արդիականացման և երկրի ընդհանուր կայունության աստիճանի բարձրացման հարցում, և համագործակցության խորացումը Միության հետ հիմնարար է ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների, օրենքի գերակայության, մրցունակ շուկայական տնտեսության և այլ ոլորտներում բարեփոխումների հետագա խթանման համար: Այս տարի Եվրամիությունը սկսել է իր հարևանության քաղաքականության հայեցակարգի վերանայումը՝ նպատակ ունենալով յուրաքանչյուր արևելյան գործընկերոջ նկատմամբ ցուցաբերել անհատական մոտեցում՝ կախված նրա արտաքին ու ներքին պայմաններից և ԵՄ-ի հետ հարաբերությունների զարգացման ցանկության և կարողության աստիճանից, ինչը Հայաստանի համար նոր հնարավորություններ է խոստանում: Իսկ

«ավելին ավելիի դիմաց» սկզբունքը թույլ է տալիս Հայաստանին ստանալու առավելագույն աջակցություն ԵՄ-ից՝ համապատասխան բարեփոխումների դիմաց:

Միաժամանակ, եթե դիտարկենք հարցի աշխարհաքաղաքական հարթությունը, Եվրամիության հետ հարաբերությունների խորացումը Հայաստանի՝ հավասարակշիռ և բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականություն վարելու սկզբունքի արտացոլումն է: Հաշվի առնելով Ռուսաստան – ԵՄ հարաբերությունների համակարգում այժմ առկա հակասությունները հաղթահարելու անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև Հայաստանի ձգտումը՝ կառուցել արտաքին քաղաքականությունը տարբեր համակարգերի փոխլրացման, խոշոր տերությունների շահերի համադրման բանաձևի վրա, թե՛ փորձագիտական, թե՛ քաղաքական շրջանակներում լայնորեն քննարկվում են Հայաստանի հնարավորությունը և կարողությունը՝ վերածվելու մի հարթակի, որտեղ Եվրասիական և Եվրոպական ինտեգրման ծրագրերը ընդհանուր եզրեր կարող են գտնել:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրելու ԵՄ – Հայաստան հարաբերությունների հետագա զարգացման հեռանկարները և դրան ուղեկցող աշխարհաքաղաքական գործընթացները: Սկզբում կանդիդատնանք ԵՄ – Հայաստան համագործակցության զարգացման հավանական ուղուն, ձևավորվելիք նոր իրավապայմանագրային հարաբերությունների շրջանակին՝ հաշվի առնելով Արևելյան գործընկերության (այսուհետ՝ ԱԳ) Ռիգայի գագաթաժողովի արդյունքները և այժմ ընթացող Եվրոպական հարևանության քաղաքականության (այսուհետ՝ ԵՀԲ) վերանայման գործընթացը: Այնուհետև, կդիտարկենք ԵՄ – Հայաստան հարաբերությունների աշխարհաքաղաքական չափումը և ԵՄ դերակատարությունը ՀՀ արտաքին քաղաքականության բալանսը պահպանելու մեջ: Ի վերջո, կքննարկվի ՀՀ կարողությունը՝ հարթակ դառնալու երկու ինտեգրացիոն խմբավորումների՝ Եվրոպական և Եվրասիական միությունների համար:

ԵՄ – Հայաստան համագործակցության հավանական շրջանակը

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության համաձայն՝ «Եվրոպական կառույցների, առաջին հերթին ԵՄ-ի և նրա անդամ երկրների հետ հարաբերությունների զարգացումն ու ամրապնդումը ՀՀ արտաքին քաղաքականության առաջնային ուղղու-

թյուններից են»⁴⁷: Հայաստանի համար ԵՄ-ն Եվրոպական արժեքները զարգացման մոդելի և արդիականացման շրջանակի դեր են կատարում: Ինչպես հայտարարել էր ՀՀ նախագահ Ս. Սարգսյանը ԱԼԳ Վիլնյուսի գագաթաժողովում. «Եվրոպական մոդելով Հայաստանի պետականության կառուցումն ու ամրապնդումը մեր գիտակցված ընտրությունն են եղել, և այդ գործընթացն այլևս անշրջելի է»⁴⁸:

2009 թ. ԵՄ հարևանության քաղաքականության արևելյան չափումը հանդիսացող ԱԼԳ-ն հիմնադրվեց Արևելյան Եվրոպայի և Հարավային Կովկասի վեց պետությունների՝ Միության հետ «քաղաքական ասոցացումը և տնտեսական ինտեգրումը»⁴⁹ խթանելու համար: Թե՛ Հայաստանի իշխանությունները, թե՛ ընդդիմությունը, թե՛ քաղաքացիական հասարակությունը դրական վերաբերվեցին ԱԼԳ մեկնարկին՝ դա համարելով լավ հնարավորություն ԵՄ – Հայաստան հարաբերությունները նոր մակարդակի հասցնելու, խթանելու ժողովրդավարական և տնտեսական բարեփոխումները: 2013 թ. սեպտեմբերի 3-ի Հայաստանի որոշումը՝ Մաքսային միությանը անդամակցելու, փոփոխություններ մտցրեց ԵՄ-ի հետ հարաբերությունների զարգացման հետագա շրջանակի մեջ: Հնարավոր չեղավ ԱԼԳ վիլնյուսյան գագաթաժողովում նախաստորագրել ԵՄ – Հայաստան ասոցացման համաձայնագիրը (այսուհետ՝ ԱՀ), քանի որ դրա մաս կազմող Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի գոտու (այսուհետ՝ ԽՀԱԱԳ) ստեղծման մասին հատվածը դուրս էր եկել օրակարգից, ինչն էլ պայմանավորված էր նրանով, որ Մաքսային միություն կազմող երկրները առևտրի հետ կապված հարցերում իրենց իրավասությունը զիջում են Միության կառույցներին: Չնայած պաշտոնական Երևանի պատրաստակամությանը՝ ստորագրել ԱՀ-ի միայն քաղաքական մասն առանց ԽՀԱԱԳ պայմանագրի, ԵՄ-ն հրաժարվեց անել դա՝ պատճառաբանելով, որ ԽՀԱԱԳ-ն ԱՀ-ի անբաժանելի մասն է:

Այնուամենայնիվ, կողմերը Վիլնյուսի գագաթաժողովի ընթացքում համատեղ հոշակագիր ստորագրեցին, որով հանձնառություն ստանձնեցին զարգացնել համագործակցությունը՝ «ուղղված ժողովրդավարական հաստատությունների և դատական համակարգի շարունակական բարելավմանը, մարդու իրավունքների և օրենքի գերակայության խթանմանը, արդյու-

⁴⁷ Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն, մուտք՝ մայիսի 12, 2015 թ., http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinearm.pdf

⁴⁸ Հայաստանի Հանրապետության նախագահ, Նախագահ Սերժ Սարգսյանի ելույթը Արևելյան գործընկերության երրորդ գագաթաժողովում, 29 նոյեմբեր, 2013 թ., մուտք՝ մայիսի 11, 2015 թ., <http://www.president.am/hy/statements-and-messages/item/2013/11/29/President-Serzh-Sargsyan-at-the-third-Eastern-Partnership-summit-speech/>

⁴⁹ European Council; Council of the European Union, “Eastern Partnership,” accessed June 2, 2015, <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/>

նավետ կառավարմանը, կոռուպցիայի դեմ պայքարին, քաղաքացիական հասարակության ամրապնդմանը, առևտրի ու ներդրումների ընդլայնման համար միջավայրի հետագա կատարելագործմանը, շարժունակության գործընկերության շարունակական իրականացմանը և ոլորտային համագործակցության ընդլայնմանը»⁵⁰: Նույն գազաթափոցի ընթացքում Հայաստանի նախագահը հայտարարեց. «Մեր գլխավոր նպատակն է Եվրոպական միության հետ ձևավորել այնպիսի գործունե կառուցակարգեր, որոնք մի կողմից՝ արտացոլում են մեր սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական հարաբերությունների խորքային բնույթը, մյուս կողմից՝ համատեղելի են համագործակցության այլ ձևաչափերի հետ»⁵¹:

2014 թ. հունվարից վիզաների դյուրացման և հետընդունման համաձայնագրի, իսկ 2014 թ. մարտից՝ ԵՄ ծրագրերին Հայաստանի մասնակցության ընդհանուր սկզբունքների վերաբերյալ արձանագրության ուժի մեջ մտնելը, որը հնարավորություն է տալիս Հայաստանին մասնակցելու ԵՄ ոլորտային ծրագրերում և գործակալություններում, ինչպես նաև 2014–2017 թթ. 140–170 մլն եվրոյի աջակցության տրամադրումը՝ ուղղված մասնավոր հատվածի զարգացմանը, պետական կառավարման և արդարադատության ոլորտի բարեփոխումներին, ցույց տվեցին, որ եվրոպական կողմը, չնայած սկզբնական շրջանում Հայաստանի նկատմամբ ցուցաբերած որոշակի «սառնությանը», հետաքրքրված է համագործակցության հետագա խթանմամբ: Այս առումով, առաջին հերթին, անհրաժեշտ է կողմերի միջև ձևավորել նոր իրավական շրջանակ, որը հիմնված կլինի արդեն իսկ կատարված հսկայական աշխատանքի վրա:

Հասկանալի է, որ այժմ ԵՄ-ի և Հայաստանի միջև գործող, դեռևս 1996 թ-ին կնքված և 1999 թ-ից ուժի մեջ մտած գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիրը և իրավականորեն դրա վրա հենվող 2006 թ. ԵՀԲ շրջանակներում ընդունված ԵՄ – Հայաստան Գործողությունների ծրագիրը վաղուց արդեն հնացել են և չեն արտահայտում կողմերի հավակնությունները և համագործակցության կարողությունները: Ամենայն հավանականությամբ, նոր համաձայնագիրը, որն այժմ պատրաստվում է կողմերի միջև, կտատանվի ԳՀՀ պլուս և ԱՀ մինուս տիրույթում, և նրանում ներառվելու է համագործակցության թե՛ քաղաքական, թե՛

⁵⁰ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարություն, Հայաստանի Հանրապետության ու Եվրոպական միության միջև համատեղ հայտարարություն, մամուլի հաղորդագրություն, 29 նոյեմբեր, 2013 թ., մուտք՝ մայիսի 21, 2015 թ., http://www.mfa.am/hy/press-releases/item/2013/11/29/eu_js/

⁵¹ Հայաստանի Հանրապետության նախագահ, Նախագահ Սերժ Սարգսյանի ելույթը Արևելյան գործընկերության երրորդ գազաթափոցովում, 29 նոյեմբեր, 2013 թ., մուտք՝ մայիսի 11, 2015 թ., <http://www.president.am/hy/statements-and-messages/item/2013/11/29/President-Serzh-Sargsyan-at-the-third-Eastern-Partnership-summit-speech/>

տնտեսական հատվածը՝ չհաշված այն ոլորտները, որոնք կարգավորվում են Եվրասիական միության կողմից⁵²: Համաձայնագիրը կարող է ներառել բանակցված ԱՀ-ի 4 գլուխներից երեքը, այն է՝ Ընդհանուր արտաքին և անվտանգության քաղաքականություն, Արդարադատություն և ներքին գործեր, շրջակա միջավայրին, գիտությանը, տրանսպորտին, կրթությանը և այլ ոլորտային համագործակցությանը վերաբերող հարցեր⁵³: Ըստ էության, ԵՄ-ն և Հայաստանը հնարավորություն ունեն խորացնելու համագործակցությունը բոլոր ոլորտներում՝ հանած առևտրի հետ կապված հարցերը:

Պետք է նշել, որ կողմերի հարաբերությունների ապագայի մասին ընդհանուր հայտարարի գալու համար զգալի ժամանակ պահանջվեց՝ պայմանավորված Եվրախորհրդարանի ընտրությունների և Եվրահանձնաժողովի նոր կազմի ձևավորման, ինչպես նաև Եվրասիական միությանը Հայաստանի անդամակցության գործընթացով, քանի որ անհրաժեշտ էր հասկանալ Հայաստանի պարտականություններն այդ կառույցի նկատմամբ:

Անցած տարվա նոյեմբերից ԵՄ – Հայաստան ինտենսիվ խորհրդատվություններ էին անցկացվում, և ուսումնասիրվում էին բոլոր այն ուղղությունները, որոնցում հնարավորություն կա համագործակցությունն էլ ավելի խորացնելու և ընդլայնելու: Այս գործընթացի բարձրակետը հանդիսացավ մարտ ամսվա ընթացքում իրար հետևող մի շարք կարևոր իրադարձությունները ԵՄ – Հայաստան հարաբերություններում. Եվրանեսթ խորհրդարանական վեհաժողովի 4-րդ պլենար և ԵՄ – Հայաստան խորհրդարանական կոմիտեի 15-րդ նիստը Երևանում, նախագահ Սարգսյանի այցը Բրյուսել՝ մասնակցելու Եվրոպական ժողովրդական կուսակցության գագաթաժողովին, որի շրջանակներում նախագահը հանդիպեց նաև Եվրոպական խորհրդի նախագահ Դոնալդ Տուսկի և Գերմանիայի կանցլեր Անգելա Մերկելի հետ, և, վերջապես, Եվրահանձնաժողովի ԵՀԲ և ընդլայնման բանակցությունների հարցերով հանձնակատար Հանի այցը Հայաստան, երբ հայտարարվեց, որ արդեն ավարտվել են խորհրդատվությունները, և կողմերը կսպասեն անդամ պետությունների կողմից Հանձնաժողովին մանդատ տալուն՝ նոր համաձայնագիր բանակցելու համար: Այս «Եվրոպական շաբաթը» ցույց տվեց կողմերի հանձնառությունը և քաղաքական կամքը հարաբերությունները նոր մակարդակի հասցնելու համար:

⁵² Սարգիս Հարությունյան, ԵՄ – Հայաստան բանակցություններում «կարտացոլվի նաև տնտեսական հատվածը», Ազատություն ռադիոկայան, մայիսի 12, 2015 թ., մուտք՝ հունիսի 3, 2015 թ., <http://www.azatutyun.am/content/article/27012052.html>

⁵³ “EU-Armenia relations: future developments and prospects”, European Friends of Armenia, March 2014, 11, accessed June 3, 2015, <http://www.eufoa.org/uploads/FutureofEUAMRelations.pdf>

Արդեն Ռիգայի գագաթաժողովի ընթացքում ի հայտ եկան առաջին արդյունքները: Մասնավորապես, մի շարք զարգացումներ կան ոլորտային համագործակցության առումով: Կողմերը պատրաստվում են ամփոփելու բանակցությունները հետազոտությունների և նորարարությունների՝ «Հորիզոն 2020» շրջանակային ծրագրի ասոցացման վերաբերյալ: Բացի այդ՝ մոտ ապագայում բանակցություններ կսկսվեն Ձեռնարկությունների և Փոքր ու միջին ձեռնարկությունների մրցունակության ծրագրերին (COSME) Հայաստանի մասնակցելու և Ընդհանուր ավիացիոն համաձայնագրին միանալու շուրջ⁵⁴: Հարաբերությունների օրակարգում հիմնարար տեղ է գրավում և Հայաստանի համար մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում ԵՄ-ի հետ վիզային ռեժիմի ազատականացումը: Ինչպես հայտնի է, ԵՄ – Հայաստան վիզային ռեժիմի դյուրացման և հետընդունման համաձայնագրերը ուժի մեջ մտան 2014 թ. հունվարին, ավելի վաղ՝ 2013 թ. հունվարից, Հայաստանը վերացրել էր մուտքի վիզայի պահանջը ԵՄ քաղաքացիների համար: Այս գործընթացի հաջորդ քայլը կլինի վիզային ռեժիմի ազատականացման շուրջ երկխոսության սկսումը, որը նախատեսում է հայկական կողմից մի շարք բարեփոխումների իրականացում: Երկխոսության հիմնական գործիքը կլինի վիզաների ազատականացման գործողությունների ծրագիրը, որը կազմված է չորս հատվածից. փաստաթղթերի անվտանգություն, ներառյալ կենսաչափական փաստաթղթեր, սահմանների համալիր կառավարում, միգրացիայի կառավարում, ապաստանի քաղաքականություն, հանրային կարգ և անվտանգություն, արտաքին հարաբերություններ և հիմնարար իրավունքներ: Գործողությունների ծրագիրը բաժանված է երկու մասի՝ համապատասխան օրենսդրության ընդունում ու ինստիտուտների ստեղծում և, այնուհետև, արդյունավետ իմպլեմենտացում⁵⁵: Գործընթացի ավարտին երկիրը հնարավորություն է ստանում հաստատելու ազատ վիզային ռեժիմ ԵՄ-ի հետ:

Հանդիսանալով Եվրամիության փափուկ ուժի կարևոր գործիքներից մեկը՝ առանց վիզաների մուտքի ռեժիմը մեծապես կընդլայնի ԵՄ ազդեցությունը հայ հասարակությունում: Առանց վիզայի ռեժիմը զգալիորեն կմեծացնի մարդկային շփումները՝ նպաստելով ժողովրդավարացմանը և

⁵⁴ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարություն, ԱԳ նախարար Էդվարդ Նալբանդյանի ելույթը Եվրանեսթ ԽՎ Քաղաքական, մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության հարցերի հանձնաժողովի նիստին, ապրիլի 16, 2015 թ., մուտք՝ մայիսի 20, 2015 թ., http://www.mfa.am/hy/speeches/item/2015/03/16/min_euronest/; European Council; Council of the European Union, “Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015),” accessed May 23, 2015, http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/05/riga-declaration-220515-final_pdf/

⁵⁵ European Commission, “Commission assesses the implementation of Visa Liberalisation Action Plans by Ukraine and Georgia,” Press release, May 8, 2015, accessed May 25, 2015. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4949_en.htm

հասարակության եվրոպականացմանը, Եվրոպայի ավելի լավ ընկալմանը, կրթի տնտեսական օգուտներ թե՛ Հայաստանի, թե՛ ԵՄ-ի համար՝ ի հաշիվ ընդլայնված տուրիզմի, առևտրի և բիզնեսի նոր հնարավորությունների⁵⁶: Այս առումով պետք է նշել, որ մի շարք հեղինակավոր փորձագետների կարծիքով ԵՄ պետք է շատ ավելի ուշադրություն դարձնի հասարակությունների ինտեգրմանը Հարավային Կովկասի երկրների հետ հարաբերություններում՝ իր քաղաքականության ելակետը փոխելով նեղ իրավական և տեխնիկական մոտարկումից հասարակությունների հետ ինտեգրմանը, այդ թվում՝ մարդկային կապերի միջոցով, քանի որ իրականում քաղաքացիական հասարակության հետ համագործակցությունը, վիզային ռեժիմի ազատականացումը և կրթական փոխանակումները մնացել են ԵՄ՝ ԱՀ/ԽՀԱԱԳ բանակցելու ձգտումների ստվերի տակ: Մինչդեռ, հասարակական կապերը պետք է հարաբերությունների հիմնարար կետ լինեն և կազմեն ավելի խոր, երկարաժամկետ հարաբերությունների հիմքը⁵⁷:

Ռիզայի գազաթափողովում կողմերը ողջունեցին. «...ձեռք բերված ընդհանուր փոխըմբռնումը ԵՄ – Հայաստան ապագա համաձայնագրի մասշտաբների վերաբերյալ՝ ուղղված ընդհանուր հետաքրքրություն ներկայացնող բոլոր ոլորտներում համապարփակ համագործակցության հետագա զարգացման և ամրապնդման»⁵⁸: Իսկ գազաթափողվից մի քանի օր առաջ Եվրահանձնաժողովը դրական եզրակացությամբ դիմել էր ԵՄ խորհրդին՝ ստանալու մանդատ՝ Հայաստանի հետ նոր համաձայնագրի շուրջ բանակցություններ սկսելու համար⁵⁹: Ընդ որում, ինչպես նշել է Հայաստանում ԵՄ դեսպան Տրայան Հրիսթեան, մանդատի ստացումից հետո բանակցությունները շատ արագ առաջընթաց կգրանցեն, քանի որ հենվելու են արդեն իսկ բանակցված ԱՀ-ի վրա⁶⁰:

Պետք է նշել, որ ԵՄ-ն Հարավային Կովկասի հանդեպ ի սկզբանե որդեգրել էր տարածաշրջանային մոտեցում՝ փորձելով բոլոր երեք պետությունների հետ կառուցել հավասարահեռ հարաբերություններ և մի պե-

⁵⁶ Jos Boonstra et al., “The Eastern Partnership after Vilnius: stay the course and engage the people,” FRIDE Policy Brief, no. 169 (December 2013), accessed June 9, 2015, http://fride.org/download/PB_169_The_EaP_after_Vilnius.pdf

⁵⁷ Jos Boonstra and Laure Delcour, “A broken region: evaluating EU policies in the South Caucasus,” FRIDE Policy Brief, no. 193 (January 2015), accessed May 17, 2015, http://fride.org/download/PB193_Evaluating_EU_policies_in_the_South_Caucasus.pdf

⁵⁸ European Council; Council of the European Union, “Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015),” accessed May 23, 2015, http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/05/riga-declaration-220515-final_pdf/

⁵⁹ “EU Moves to Start Talks on New Armenia Deal,” Asbarez, May 19, 2015, accessed May 25, 2015, <http://asbarez.com/136202/eu-moves-to-start-talks-on-new-armenia-deal/>

⁶⁰ Հրայր Թամրազյան, Տրայան Հրիսթեան, Մենք ունենք ընդհանուր հասկացողություն, թե ինչ ուղղությամբ ենք առաջ շարժվելու, Ազատություն ռադիոկայան, մարտ 30, 2015 թ., մուտք մայիսի 12, 2015 թ., <http://www.azatutyun.am/content/article/26927592.html>

տության առաջընթացը որևէ հարցում կապելով մյուսի հետ: Այս առումով կարելի է, օրինակ, հիշել ԵՀՔ Գործողությունների ծրագրի ստորագրման հետաձգումը Հայաստանի և Վրաստանի հետ՝ պայմանավորված Ադրբեյջանի և Հյուսիսային Կիպրոսի միջև ավիաչվերթի բացման արդյունքում ադրբեյջանական Գործողությունների ծրագրի նկատմամբ Կիպրոսի կիրառած վետոյով⁶¹: Եվ սա այն դեպքում, երբ շատ դժվար է խոսել Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային ինքնության մասին. տարածաշրջանի ճանաչված երեք պետություններն էապես տարբեր պատմական փորձառություններ ունեն, տարբեր կերպ են ընկալում Եվրոպան և ԱԳ-ից ունեն տարբեր ակնկալիքներ: Այս առումով ԵՀՔ վերանայման գործընթացը կարևոր հետևանքներ կարող է ունենալ: Հանձնաժողովի այս թեմայով հրապարակած փաստաթղթում կարևոր սկզբունքներից մեկն է հռչակվում տարբերակումը, համաձայն որի՝ ԵՄ-ն արևելյան յուրաքանչյուր գործընկերոջ հանդեպ ցուցաբերելու է անհատական մոտեցում՝ հաշվի առնելով վերջինիս արտաքին ու ներքին պայմանները և ցուցաբերած հավակնությունների չափը⁶²:

Տարբերակման սկզբունքին գումարելով նաև ԵՀՔ նախորդ՝ 2011 թ-ի վերանայման ժամանակ հայտարարված «ավելին ավելի դիմաց» սկզբունքը, համաձայն որի՝ երկրները, որոնք կկատարեն առավել լայն ժողովրդավարական բարեփոխումներ, կստանան ավելի շատ առավելություններ և ֆինանսական օգուտներ⁶³, ակնհայտ է դառնում, որ զգալի հնարավորություններ են ստեղծվում Հայաստանի համար՝ ԵՄ-ի հետ առավելագույնս մերձենալու: Միաժամանակ, Ռիգայի գագաթաժողովին նախագահի մակարդակով Հայաստանի մասնակցությունը (ասոցացման համաձայնագիրը չստորագրած, ԱԳ անդամներ Բելառուսը և Ադրբեյջանը ներկայացել էին արտգործնախարարների մակարդակով) ցույց տվեց, որ Հայաստանը լրջորեն է մտադրված հարաբերությունների նոր որակ կառուցելու հարցում, իսկ ԵՄ-ի կողմից արված առաջարկները և սկսված գործընթացը ցույց են տալիս, որ Միությունը հենց Հայաստանի օրինակով ցուցադրում է իր կարողությունն արևելյան գործընկերների հետ հարաբերություններում

⁶¹ Laure Delcour and Hubert Duhot, “Bringing South Caucasus Closer to Europe: Achievements and Challenges in ENP Implementation”, Natolin Research Papers 3 (April 2011): 11.

⁶² Joint consultation paper, JOIN(2015) 6 final, “Towards a new European Neighbourhood Policy,” European Commission And High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, March 4, 2015, 7, accessed May 23, 2015, <http://ec.europa.eu/enlargement/ neighbourhood/consultation/consultation.pdf>

⁶³ Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2011) 303, “A new response to a changing Neighbourhood,” European Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, May 25, 2011, accessed June 5, 2015, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com_11_303_en.pdf

լինել ավելի ճկուն:

Բացի նրանից, որ ԵՄ դերը մեծ է Հայաստանում իրականացվող բարեփոխումների և երկրի արդիականացման համատեքստում, եվրոպական չափումը նաև մեր արտաքին քաղաքականության կարևոր ուղղություններից է, ինչին էլ նվիրված է հաջորդ գլուխը:

ԵՄ դերը ՀՀ բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականության մեջ

Անկախությունից ի վեր Հայաստանի Հանրապետությունը վարել է բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականություն՝ հարաբերությունները զարգացնելով տարածաշրջանում ներգրավված հիմնական բոլոր խաղացողների հետ: Հայաստանի ռազմավարությունը այդ խաղացողների շահերի համադրման, այլ ոչ թե տարբերությունների և հակասությունների շահագործման մեջ է. մի քաղաքականություն, որը կիրառվում է հետխորհրդային որոշ պետությունների կողմից:

Մի կողմից՝ Հայաստանը ռազմավարական դաշինք է հաստատել Ռուսաստանի հետ, անդամակցում է ՀԱՊԿ-ին ու Եվրասիական միությանը, և լավ հարաբերություններ է պահպանում Իրանի հետ: Մյուս կողմից՝ երկիրը ամրապնդում է հարաբերությունները Արևմուտքի, հատկապես ԵՄ-ի, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի հետ: Նմանատիպ քաղաքականությունը հնարավորություն է տալիս «օգուտներ քաղելու» բոլոր կողմերից: Ինչպես հայ հետազոտող Ս. Մինասյանն է նշում, ղարաբաղյան պատերազմի ընթացքում «...Երևանը ստանում էր զենք և ռազմական տեխնիկա ռուսներից, տնտեսության զարգացման համար դրամական միջոցներ՝ ամերիկացիներից, պարեն և հումանիտար օգնություն՝ եվրոպացիներից...., իսկ վառելիք բանակի համար՝ Իրանից»⁶⁴: Նաև նշենք, որ ԱՄՆ-ն աշխարհի միակ պետությունն է, չհաշված Հայաստանը, որը ֆինանսական օժանդակություն է ցուցաբերում Լեռնային Ղարաբաղին, մեկ շնչի հաշվով Հայաստանը ամերիկյան օգնության ամենամեծ ստացողն է Իսրայելից հետո⁶⁵, իսկ ԵՄ հարևանության քաղաքականության շրջանակներում եվրոպական ֆինանսական աջակցությունը Հայաստանին մեկ շնչի հաշվով Մոլդովայից հետո ամենամեծն է⁶⁶:

⁶⁴ Сергей Минасян, “Внешняя политика Армении: двадцать лет сидения на нескольких стульях”, *Мировая экономика и международные отношения*, № 1 (2013): 86.

⁶⁵ Նույն տեղում, էջ 89:

⁶⁶ Հրայր Թամրազյան, Տրայան Հրիսթեա. «Մենք ունենք ընդհանուր հասկացողություն, թե ինչ ուղղությամբ ենք առաջ շարժվելու», մարտ 30, 2015, մուտք՝ մայիսի 12, 2015 թ., <http://www.azatutyun.am/content/article/26927592.html>

Նման բալանսի պահպանումը և տարբեր, երբեմն թվացյալ հակադիր ուղղություններով հարաբերությունների զարգացումը պայմանավորված են Հայաստանի աշխարհաքաղաքական դիրքով, պատմական փորձառությունով և թուրք – ադրբեջանական հակահայկական դաշինքի ստեղծած վտանգը չեզոքացնելու անհրաժեշտությամբ:

Ավելի քան քսան տարի Հայաստանը բլոկադայի ենթարկած Թուրքիայի և Ադրբեջանի քաղաքականությունը ուղղված է եղել՝ մեկուսացնելու երկիրը տարածաշրջանային կարևոր գործընթացներից և նախագծերից, ստեղծելու նրան շրջանցող տրանսպորտային և էներգետիկ ենթակառուցվածքներ: Միաժամանակ, վերջին տասնամյակի ընթացքում օգտագործելով նավթադուլարների մեծ հոսքը՝ Ադրբեջանը տարածաշրջանում սպառազինությունների մրցավազք է հրահրել՝ իր ռազմական բյուջեն 2003 թ–ի 163 միլիոն ԱՄՆ դոլարից 2013 թ–ին հասցնելով 3,7 միլիարդի⁶⁷: Այս պայմաններում Հայաստանը բոլոր հնարավորությունները պետք է օգտագործի՝ իր զարգացմանը և անվտանգությանը խոչընդոտող վերոնշյալ բացասական գործոնները չեզոքացնելու ու ռազմավարական հնարավորությունները տարածաշրջանում ընդլայնելու համար: Այդ ամենում կարևոր դերակատարություն ունի ԵՄ–ի հետ համագործակցությունը, որը լրացուցիչ ֆինանսական, ինստիտուցիոնալ, քաղաքական և դիվանագիտական հնարավորություններ է տալիս ստեղծելու էլ ավելի ամուր ու կենսունակ պետություն՝ հիմնված եվրոպական արժեքների վրա, ներգրավվելու գլոբալացման և ինտեգրման գործընթացներին: Իր հերթին, ԵՄ–ն (ինչպես նաև ԱՄՆ–ն), հանձին Հայաստանի, տեսնում է Հարավային Կովկասում կարևոր գործընկերոջ, որն իր ներդրումն ունի տարածաշրջանի կայունության և անվտանգության մեջ, և շահագրգռված է տարածաշրջանում ուժեղ Հայաստանի դերակատարությամբ՝ որպես Թուրքիայի չափազանց հավակնոտ տարածաշրջանային նկրտումներին հակակշիռ, որի՝ վերջին տարիների ընթացքում վարած քաղաքականությունը շատ հարցերում հակասում է ԵՄ շահերին:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ եթե ԵՄ–15–ի համար Հարավային Կովկասն այդքան էլ զգալի նշանակություն չուներ և աշխարհագրորեն հեռու էր, ապա 2004 թ. և 2007 թ. ընդլայնումներից հետո ԵՄ–27–ը սկսեց ներգրավվել Հարավային Կովկասում: Դա պայմանավորված էր նախ՝ էներգետիկ գործոնով. Կասպյան ավազանում առկա հարուստ ածխաջրածնային ռեսուրսները կարևոր են ԵՄ–ի էներգետիկ անվտանգության ապահովման

⁶⁷ “Aliyev Highlights Baku’s Boosted Military; Yerevan Concerned” Radio Free Europe/Radio Liberty, June 26, 2013, accessed May 30, 2015, <http://www.rferl.org/content/azerbaijan-military-buildup-armenia-aliyev/25028461.html>

համար, իսկ Հարավային Կովկասն այս համատեքստում նշանակալի է Միության նախաձեռնած Հարավային գազային միջանցքը կյանքի կոչելու համար: Աշխարհագրական մերձությունը մի այլ գործոն է. տարածաշրջանում ցանկացած անկայունության դրսևորում իր ուղղակի ազդեցությունը կունենա Միության հարավարևելյան հատվածի և ընդհանուր Միության վրա: Ի վերջո, տարածաշրջանը կարևոր աշխարհագրական միջանցք և տրանսպորտային հանգույց է ԵՄ-ի համար: Հայաստանը մեծ կարևորություն տվեց 2000-ականների սկզբներից ԵՄ ակտիվացմանը Հարավային Կովկասում, և Միության բերած տարբեր ծրագրերը ու տեխնիկատնտեսական գործիքները դիտարկվեցին որպես հնարավորություն պետության արդիականացման և ժողովրդավարական զարգացման համար: Հատկանշական է, որ երբ 2003 թ. հայտնի դարձավ, որ Հարավային Կովկասի երկրները ընդգրկված չեն «Նոր հարևաններ. ավելի լայն Եվրոպա» նախաձեռնության նախնական տարբերակում, Հայաստանի ղեկավարությունը ամենաբարձր մակարդակում գործնական քայլերի միջոցով իր լուծման ներդրեց՝ այդ որոշման վերանայման և հարավկովկասյան երեք երկրներին ԵՀԲ-ում ներգրավվելու գործում⁶⁸:

ԵՄ-ի դերը զգալի կարող է լինել նաև Հայաստանի արտաքին քաղաքականության օրակարգի կարևորագույն կետը հանդիսացող Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի խաղաղ լուծմանը նպաստելու առումով: 2003 թ. ընդունված Եվրոպական անվտանգության ռազմավարությունը տարածաշրջանային հակամարտությունները դիտարկում է որպես Միությանը սպառնացող հինգ հիմնական վտանգներից մեկը⁶⁹: Իսկ այդ ռազմավարությունում ամրագրված նպատակներին հասնելու և մարտահրավերներին պատասխաններ տալու համար ստեղծվեց ԵՀԲ-ն, որի ռազմավարական փաստաթղթում ամրագրված է. «ԵՀԲ-ն կամրապնդի կայունությունը և անվտանգությունը ու կնպաստի հակամարտությունների կարգավորման ջանքերին»⁷⁰: Ինչպես հայտնի է, ԵՄ-ն բազմիցս է հայտարարել, որ կնպաստի Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը, մասնավորապես կողմերի միջև վստահության կառուցման միջոցառումներ իրականացնելու միջոցով, իսկ 2012 թ. փետրվարի 27-ին ԵՄ Արտաքին հարաբերությունների խորհրդի Հարավային Կովկասի վերաբերյալ ըն-

⁶⁸ Alla Mirzoyan, *Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics* (New York: Palgrave Macmillan, 2010): 172.

⁶⁹ European Council, “A Secure Europe in a Better World: The European Security Strategy,” December 12, 2003, accessed May 17, 2015, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>

⁷⁰ Communication from the Commission, COM(2004) 373 final “European Neighbourhood Policy: Strategy Paper,” European Commission, May 12, 2004, accessed May 19, 2015, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004DC0373&from=EN>

դունած եզրակացություններում, ի հեճուկս Ադրբեջանի, առաջին անգամ նշվեց և հետագայում բազմաթիվ անգամ վերահաստատվեց ԵՄ ներկայացուցիչների՝ Լեոնային Ղարաբաղ անխոչընդոտ մուտքի անհրաժեշտությունը⁷¹: Սա իրական հիմք կարող էր ստեղծել, Աբխազիայի համանմանությամբ, ԵՄ-ի կողմից Լեոնային Ղարաբաղի նկատմամբ «ներգրավվածություն առանց ճանաչման» քաղաքականություն վարելուն: Սակայն, չհաշված հասարակական ոլորտում մի քանի ոչ այնքան մեծ ծրագրերն այս հայտարարությունները չեն բերել իրական քայլերի դաշտ, և ԵՄ դրական ազդեցությունը և «ավելացրած արժեքը» հիմնախնդրի կարգավորման մեջ առայժմ մնում են նվազագույնը⁷²: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ ԵՀԲ այս տարի սկսված վերանայման գործընթացում մեծ տեղ է հատկացվում ազգամիջյան հակամարտությունների կարգավորման հարցին: Ինչպես նշված է վերանայման ռազմավարությունում. «ԵՄ-ն և նրա անդամ պետությունները գործընկերների հետ ավելին պետք է անեն լուծում տալու այն վտանգներին, որոնք առաջանում են հակամարտային իրավիճակներից ... և զարգացնեն ճգնաժամները միասնաբար կառավարելու կարողությունը...»⁷³:

Մինչ այժմ Ղարաբաղյան հիմնախնդրի հանդեպ ԵՄ դիրքորոշումը հավասարակշռված է եղել, և ի տարբերություն Մերձդնեստրի՝ Աբխազիայի և Հվ. Օսիայի, որտեղ Միությունը գրեթե միանշանակ աջակցում է Մոլդովային և Վրաստանին, Լեոնային Ղարաբաղի դեպքում այն աջակցում է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահներին՝ Մադրիդյան սկզբունքների հիման վրա խաղաղ հանգուցալուծմանը հասնելու համար: Այս «տարբերակված» մոտեցումը մշտապես դժգոհության առիթ է Ադրբեջանի համար, ով ձգտում է, Միության էներգետիկ անվտանգության ապահովման հարցում ունեցած նշանակությունը շահարկելով, հասնել իր համար ավելի բարենպաստ մոտեցման, սակայն անարդյունք: Հայաստանի Եվրասիական միությանն անդամակցության որոշումից հետո մտահոգություններ էին հնչում, թե իբր Լեոնային Ղարաբաղի հիմնախնդրում ԵՄ-ն կորդեգրի ավելի ադրբեջանամետ վարքագիծ: Անցած ժամանակաշրջանը ցույց

⁷¹ Council of the European Union, “Council conclusions on the South Caucasus,” February 27, 2012, accessed May 18, 2015, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/128197.pdf

⁷² Ավելի մանրամասն տե՛ս Վահան Հունանյան, Հակամարտությունների կարգավորման ԵՄ մոդելի անարդյունավետությունը Ղարաբաղյան հիմնախնդրի դեպքում, 21-րդ դար, թիվ 4 (2013): 154—175 http://www.noravank.am/upload/pdf/8.Vahan_Hunanyan_21_DAR_04_2013.pdf

⁷³ Joint consultation paper, JOIN(2015) 6 final, “Towards a new European Neighbourhood Policy,” European Commission And High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, March 4, 2015, 7, accessed May 23, 2015, <http://ec.europa.eu/enlargement/neighbourhood/consultation/consultation.pdf>

տվեց, որ նման զարգացումներ տեղի չունեցան, իսկ Ռիգայի գագաթաժողովի հոչակագրում ԵՄ-ն ևս մեկ անգամ վերահաստատեց իր լիակատար աջակցությունը ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահների միջնորդական առաքելությանը⁷⁴: Իսկ գագաթաժողովի ընթացքում Ադրբեջանի հրաժարումը ստորագրելու հոչակագիրը՝ կապված նրանում Լեռնային Ղարաբաղի մասով առկա կետերի հետ, և դրա պատճառով գագաթաժողովի աշխատանքներում առաջացած թնջուկը ցույց տվեց, որ Հայաստանը կարողացավ ճիշտ կերպով օգտագործել այս հարթակը և, ի հակառակ պաշտոնական Բաքվի փորձերին՝ մեկուսացնելու Հայաստանը, իրականում մեկուսացավ Ադրբեջանը⁷⁵: Իլիամ Ալիևի Ռիգա չմեկնելը և այդ փաստը օգտագործելու փորձը՝ Ռուսաստանին հաճոյանալու համար, հազիվ թե որևէ արդյունքներ տա: Այս ամենի համատեքստում անհրաժեշտ է ամրագրել, որ Հայաստանը շատ ավելի մոտ է, ինտեգրման շատ ավելի բարձր աստիճան ունի Եվրամիության հետ, քան Ադրբեջանը, և շատ ավելի սերտ հարաբերություններ ունի Ռուսաստանի հետ, քան Ադրբեջանը:

Ի վերջո, ԵՄ-ի հետ սերտ հարաբերություններ հաստատած Հայաստանը էլ ավելի մեծ արժեք և դերակատարություն կունենա իր ռազմավարական դաշնակից Ռուսաստանի համար և իր հերթին, խոր փոխգործակցություն հաստատելով Ռուսաստանի առավել մերձավոր դաշնակից Հայաստանի հետ, ԵՄ-ն ևս մեկ անգամ ցույց կտա, որ ԱլԳ-ն ուղղված չէ Ռուսաստանի դեմ: Թե ինչպես կարող է երկրի կարևորությունը տվյալ դաշինքի, աշխարհաքաղաքական ուղղության նկատմամբ պայմանավորված լինել մի այլ աշխարհաքաղաքական ձևաչափում նրա ունեցած քաշով, հիանալիորեն արտացոլվում է Լեհաստանի օրինակով: Ժամանակակից Լեհաստանի արտաքին քաղաքականության ռազմավարության գաղափարախոսներից մեկը՝ Յուլիուշ Միեռոշևսկին, առաջարկել էր այն թեզը, որ Եվրոպայի և ԱՄՆ-ի հետ հարաբերություններում Լեհաստանի քաշը և հեղինակությունը կախված է իրենից արևելք ընկած հետխորհրդային պետությունների հետ ստեղծած հարաբերություններով և այնտեղ ունեցած ազդեցությամբ⁷⁶: Իրապես, Լեհաստանը 90-ականների վերջից, երբ դեռ ԵՄ անդամ չէր, օգտագործելով Արևելյան Եվրոպայի երկրների հետ պատմամշակութային

⁷⁴ European Council; Council of the European Union, “Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015),” accessed May 23, 2015, http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/05/riga-declaration-220515-final_pdf/

⁷⁵ Հրայր Թամրազյան, Նալբանդյան. «Այն, ինչ որ սպասվում էր, մենք այսօր ունենք», Ազատություն ռադիոկայան, մայիսի 22, 2015 թ., մուտք՝ մայիսի 29, 2015 թ., <http://www.azatutyun.am/content/article/27031103.html>

⁷⁶ Malgorzata Klatt, “Poland and its Eastern Neighbours: Foreign Policy Principles” *Journal of Contemporary European Research* 7, no. 1 (2011): 5, accessed June 2, 2015, <http://www.jcer.net/ojs/index.php/jcer/article/view/242/233>

և քաղաքական լայն կապերի առկայությունը, մեծ ներդրում է ունեցել Միության արևելյան քաղաքականության ձևակերպման գործում և ԵՄ ներսում Արևելյան Եվրոպայի շահերի առաջնորդման հարցում: Արդյունքում այսօր երկիրը, չնայած միջին կարգի տերություն լինելուն, դարձել է Եվրամիությունում արևելյան ուղղության հետ կապված հարցերի «մասնագետը», ում կարծիքի հետ հաշվի են նստում: Լեհաստանի այդ դերակատարման արտացոլումը եղավ Շվեդիայի հետ միասին ԱԳ ծրագրի ստեղծումը, ինչպես նաև բոլորովին վերջերս երկրի վարչապետ Դոնալդ Տուսկի ընտրվելը Եվրոպական խորհրդի նախագահ: Նմանապես, Հայաստանի կարևորությունը և քաշը թե՛ Ռուսաստանի հետ հարաբերություններում, թե՛ Եվրասիական միությունում զգալիորեն կավելանան՝ կախված ԵՄ-ի և ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների մակարդակից, ու հակառակը: Եվ այդ պարագայում Հայաստանը կապող օղակ կարող է դառնալ Եվրոպական և Եվրասիական միությունների միջև, ինչը և կքննարկվի հաջորդ գլխում:

Հայաստանը որպես հարթակ ԵՄ և Եվրասիական միության համագործակցության համար

1990-ականների ընթացքում Արևմուտք – Ռուսաստան հարաբերությունների մակարդակը և տարածաշրջանային իրողություններն առավել լայն հնարավորություններ էին ընձեռնում Հայաստանին՝ իր բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականությունն իրականացնելու համար: Վերջին շրջանի աշխարհաքաղաքական վերադասավորումները համեմատաբար ավելի քիչ դաշտ են թողնում Հայաստանին մանևրելու համար, և Արևմուտք – Ռուսաստան հակադրության պայմաններում երկիրը հմուտ և զգույշ քաղաքականություն պիտի վարի՝ հակասությունների բեկման կետում չհայտնվելու համար: Միաժամանակ, ցանկացած մարտահրավեր իր մեջ հնարավորություն է պարունակում, և այս պարագայում Հայաստանը լավ հնարավորություն ունի կամրջի կամ ընդհանուր հարթակի դեր խաղալու Արևելքի և Արևմուտքի միջև:

Չնայած ուկրաինական ճգնաժամի արդյունքում ԵՄ-ն և Ռուսաստանն ապրում են իրենց հարաբերությունների թերևս ամենավատ ժամանակաշրջանը՝ Սառը պատերազմից ի վեր, կարծում ենք, որ զարգացումները տանելու են լիցքաթափման, այլ ոչ թե հետագա սրացման: Ժամանակակից գլոբալացվող աշխարհում Արևմուտքը և Ռուսաստանն ունեն բավականին բարձր փոխկախվածության աստիճան և ընդհանուր շահեր, որ հիմք են ստեղծում հարաբերությունների հետագա բարելավման համար: Այսպես, 2015 թ. հունվարի 19-ին ԵՄ արտաքին հարաբերությունների և անվտան-

գույթան քաղաքականության հարցերով Բարձր ներկայացուցիչ Ֆեդերիկա Մոզերինի հրապարակած Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների մասին փաստաթղթում նշվում են մի շարք տարածաշրջանային և միջազգային հիմնախնդիրներ, որտեղ անհրաժեշտ են Ռուսաստանի մասնակցությունը և համագործակցությունը, ինչպես, օրինակ, Սիրիայում և Իրաքում Իսլամական պետության դեմ պայքարը, պաղեստինա-իսրայելական հիմնախնդրի կարգավորումը, Իրանի միջուկային խնդրի շուրջ բանակցությունները և այլն⁷⁷: Այստեղ հետաքրքիր է նշել, որ աշխարհի լավագույն ռազմավարագետներից մեկը՝ Ջեյմս Բեյզլինսկին, ով ամենևին հայտնի չէ իր պրոռուսական մոտեցումներով, 2012 թ. հրատարակած իր «Ռազմավարական տեսլական» գրքում Արևմուտքի հիմնական մրցակից է դիտարկում Չինաստանը և Ռուսաստանի դերը հիմնարար համարում Արևմուտքի առաջատար դերը աշխարհում պահպանելու համար: Նա առաջարկում է ԱՄՆ-ի, Եվրոպայի և Ռուսաստանի միջև կազմավորել խոր գործընկերային, նույնիսկ դաշնակցային հարաբերություններ և այս երեքի ուժերով ստեղծել, այսպես կոչված, «ավելի մեծ ու կենսունակ Արևմուտք»⁷⁸:

Այս պարագայում, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ հեռանկարում կողմերին անհրաժեշտ է գտնել ընդհանուր համակցության սկզբունքներ՝ իրենց ընդհանուր հարևանությունը կազմող տարածաշրջանում: Այս ուղղությամբ կարևոր քայլ կարող է լինել ազատ առևտրի գոտու ստեղծումը Եվրոպական և Եվրասիական միությունների միջև: Դեռևս 2011 թ. «Իզվեստիա» թերթում հրապարակած Եվրասիական միության մասին իր հայեցակարգային հոդվածում ՌԴ նախագահ Վ. Պուտինն առաջարկել էր Եվրամիության և Եվրասիական միության միջև ստեղծել ազատ առևտրի գոտի, հետագայում էլ՝ ընդհանուր տնտեսական տարածք, որը կտարածվեր Լիսաբոնից մինչև Վլադիվոստոկ⁷⁹: Իսկ այս տարվա սկզբին՝ արդեն Եվրասիական միության մեկնարկից հետո, ԵՄ-ում Ռուսաստանի դեսպան Չիժովը կոչ արեց Եվրամիությանը, չնայած պատժամիջոցների առկայությանը, բանակցություններ սկսելու Եվրասիական միության հետ՝ ընդհանուր տնտեսական տարածք ստեղծելու շուրջ⁸⁰:

Եթե սկզբնապես եվրոպական քաղաքական շրջանակներում բավակա-

⁷⁷ Foreign Affairs Council, “Issues Paper on relations with Russia,” January 19, 2015, accessed May 15, 2015, <http://blogs.ft.com/brusselsblog/files/2015/01/Russia.pdf>

⁷⁸ Zbigniew Brzezinski, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power* (New York: Basic Books, 2012): 132—155.

⁷⁹ Владимир Путин, “Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня,” *Известия*, 3 октября, 2011, дата обращения: 15 Мая, 2015, <http://izvestia.ru/news/502761>

⁸⁰ Andrew Rettman, “Russia calls for EU talks with newly born Eurasian Union,” *EUobserver*, January 2, 2015, accessed May 21, 2015, <https://euobserver.com/economic/127081>

նին մեծ թերահավատությամբ էին վերաբերվում Եվրասիական միության հետ հարաբերությունների գաղափարին, ապա այժմ այս մոտեցումն արդեն իսկ փոխվում է: Այսպես, դեռևս անցյալ տարվա վերջին ԵՄ առաջատար երկիր Գերմանիայի կանցլեր Անգելա Մերկելը կոչ էր արել առևտրին վերաբերող հարցերում երկխոսություն սկսելու ԵՄ և Եվրասիական միության միջև⁸¹: Իսկ արդեն նշված «Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների մասին» փաստաթղթում այս ուղղությամբ հավանական քայլերից մեկն է համարվում ներքին ուսումնասիրության անցկացումը՝ գնահատելու Եվրասիական միության հետ համագործակցություն սկսելու հեռանկարները և հավանական հետևանքները: Նմանապես, Եվրոպական փորձագիտական շրջանակներում վերջին շրջանում ավելի ու ավելի ազդեցիկ ծայներ են հնչում՝ կոչ անելով ԵՄ–ին «ճանաչել» Եվրասիական միությունը և նրա հետ համագործակցային հարաբերություններ ստեղծել: Այսպես, Կրացկը և Լեոնարդը իրենց՝ մեծ քննարկումների տեղիք տված էսսեում առաջարկում են ԵՄ – Ռուսաստան հարաբերություններում դասեր քաղել ԱՄՆ – Չինաստան ձևավորված «համաէվոյուցիայի» շրջանակից, որի դեպքում կողմերը, ընդունելով իրենց փոխկախվածության բարձր աստիճանը, միաժամանակ թե՛ համագործակցում են, թե՛ մրցակցում միմյանց հետ՝ չզնալով, սակայն, հարաբերությունների սրացման, քանի որ դա կարող է վնասել երկուսին էլ, իսկ ԵՄ – Ռուսաստան «համաէվոյուցիայի» շրջանակում կարևոր դեր պետք է խաղա Եվրասիական միությունը⁸²:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ այժմ Ռուսաստանի և ԵՄ–ի միջև գործող բազմաթիվ դիվանագիտական և քաղաքական խողովակներ փակվել կամ սառեցվել են, Հայաստանին լավ հնարավորություն է ընձեռվում միջնորդի դեր խաղալու Մոսկվայի և Բրյուսելի միջև՝ առկա խնդիրների շուրջ երկխոսություն պահպանելու և հատկապես ԵՄ ու Եվրասիական միության միջև հպման կետեր գտնելու հարցում: Թերևս հենց Հայաստանն է լավագույնս համապատասխանում այդ դերին. մի կողմից՝ երկրի առավել սերտ հարաբերությունները ԵՄ–ի հետ, ինչպես նաև ազդեցիկ հայկական սփյուռքի առկայությունը Եվրոպայում, մյուս կողմից՝ Ռուսաստանի հետ երկկողմ և բազմակողմ ձևաչափերով ամրապնդված ռազմավարական դաշինքը լուրջ նախադրյալներ են ստեղծում միջնորդական առաքելության համար: Հատկանշական է, որ ԱԳ–ն նախաձեռնած երկրներից մեկի՝ Շվեդիայի վարչապետը, Ռիգայի գազաթա-

⁸¹ “Merkel offers Russia trade talks olive branch,” Financial Times, November 26, 2014, accessed May 15, 2015, <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/93e5e066-757a-11e4-b1bf-00144feabdc0.html>

⁸² Ivan Krastev and Mark Leonard, “The New European Disorder,” European Council on Foreign Relations, Essay (November 2014): 6, accessed May 15, 2015, http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR117_TheNewEuropeanDisorder_ESSAY.pdf

ժողովի շրջանակներում հանդիպում ունենալով Հայաստանի նախագահի հետ, ողջունել է Հայաստանի՝ Եվրոպական և Եվրասիական միությունների միջև կամուրջ դառնալուն ուղղված քաղաքականությունը⁸³: Եվրոպական փորձագիտական շրջանակներում Եվրասիական միության անդամ Հայաստանի՝ ԵՄ-ի հետ ապագա պայմանագրային հարաբերությունները և դրա արդյունքում ստեղծված ռեժիմը դիտարկվում են յուրօրինակ լակմուսի թուղթ՝ ստուգելու երկու ինտեգրացիոն խմբավորումների համատեղելիությունը⁸⁴: Այս առումով նախագահ Սարգսյանը Եվրանեսթի երևանյան պլենար նիստի ընթացքում նշել է. «...Մենք փորձելու ենք համադրելի եզրեր գտնել և տարբեր ինտեգրացիոն գործընթացների միջև սերտ կապեր հաստատելու միջոցով նպաստել համագործակցությանը և երկխոսությանը»⁸⁵:

Հաշվի առնելով վերևում ասվածը՝ միանշանակ պարզ է դառնում, որ Հայաստանն է առավել հարմար թեկնածուն երկու ինտեգրացիոն խմբավորումների մերձեցման համար:

Հայաստանի այս պոտենցիալ դերակատարությունը կարող է զգալի օգուտներ բերել պետությանը: Հանդիսանալով Եվրասիական միության ԵՄ-ին առավել «մերձեցած» պետությունը՝ Հայաստանը գայթակղիչ հեռանկար է առաջարկում Եվրասիական միության այլ պետությունների գործարարների համար իրենց բիզնեսները տեղաբաշխելու Հայաստանում, և հակառակը՝ կրկին նույն պատճառով Եվրոպական գործարարների համար Հայաստանը առավել հրապուրիչ պետք է լինի: Իրապես, ինչպես ցույց են տվել Դելկուրը և Վոլչուկը, անցած տարիների ընթացքում Հայաստանը զգալի հաջողություններ է գրանցել ԵՄ նորմերի հետ մոտարկման և Եվրոպական ստանդարտների ընդունման գործում և շարունակում է հետաքրքրված լինել այս գործընթացով⁸⁶: Ավելին, Հայաստանը միակն է Եվրասիական միության անդամ պետություններից, որ ԵՄ-ի հետ ու-

⁸³ Հայաստանի Հանրապետության նախագահ, «Նախագահը Ռիգայում հանդիպում է ունեցել Շվեդիայի վարչապետ Ստեֆան Լյովենի հետ», մայիսի 22, 2015 թ., մուտք՝ մայիսի 29, 2015 թ., <http://www.president.am/hy/press-release/item/2015/05/22/President-Serzh-Sargsyan-meeting-with-Prime-Minister-of-Sweden-Latvia/>

⁸⁴ Տեն, օրինակ, Rilka Dragneva-Lewers and Katarzyna Wolczuk, “Trade and geopolitics: should the EU engage with the Eurasian Economic Union?,” European Policy Centre Policy Brief; (2 April 2015), accessed June 5, 2015, http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_5462_trade_and_geopolitics.pdf; Richard Youngs, “Armenia as a Showcase for the New European Neighborhood Policy?” CarnegieEurope, April 2, 2015, accessed June 5, 2015, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59617>

⁸⁵ Հայաստանի Հանրապետության նախագահ, «Նախագահ Սերժ Սարգսյանի ելույթը «Եվրանեսթ» Խորհրդարանական վեհաժողովի չորրորդ լիագումար նիստի բացմանը», մարտի 17, 2015 թ., մուտք՝ մայիսի 29, 2015 թ., <http://www.president.am/hy/press-release/item/2015/03/17/President-Serzh-Sargsyan-National-Assembly-Euronest-Parliamentary-Assembly/>

⁸⁶ Laure Delcour and Katarzyna Wolczuk, “The EU’s Unexpected “Ideal Neighbour”? The Perplexing Case of Armenia’s Europeanisation,” *Journal of European Integration* 37, no. 4 (2015): 491–507.

նի, այսպես կոչված, «Արտոնությունների ընդհանուր համակարգ պլյուս (GSP+)» ռեժիմը, որը հնարավորություն է տալիս 7200 անուն ապրանքատեսակ ԵՄ արտահանելու զրոյական կամ նվազեցված մաքսային տուրքերով⁸⁷: Բացի այդ՝ Հայաստանը մի շարք հեղինակավոր տնտեսական միջազգային վարկանիշներում առաջատարն է Եվրասիական միությունում. օրինակ՝ Գործարարությամբ զբաղվելու դյուրինությունը գնահատող Doing business 2015 վարկանիշում կամ The Heritage Foundation և The Wall Street Journal-ի «Տնտեսական ազատության ցուցիչը» վարկանիշում, ինչը ևս մեկ գայթակղիչ կետ է թե՛ Եվրասիական, թե՛ Եվրոպական բիզնեսների համար:

Ամփոփում

ԱլԳ Ռիգայի գազաթաժողովը նոր էջ բացեց ԵՄ – Հայաստան հարաբերություններում: Ակնհայտ է, որ երկու կողմից էլ առկա է մեծ հետաքրքրվածություն՝ նոր պայմաններում հնարավորինս հավակնոտ նպատակների հասնելու: Չնայած Եվրասիական միության անդամակցությունն առայժմ օրակարգից դուրս է թողնում առևտրի հետ կապված հարցերը, առկա են փոխգործակցության հսկայական դաշտ և մեծ ներուժ:

ԱլԳ շրջանակներում ԵՄ տրամադրած աջակցությունը հիմնարար է Հայաստանի ժողովրդավարական բարեփոխումների շարունակականությունն ապահովելու առումով: Մեզ համար մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև վիզաների ազատականացման գործընթացը, տրանսպորտի, առանձնապես ավիացիայի ոլորտում համագործակցությունը և այլն: Ներկայումս կողմերի հարաբերություններում շատ կարևոր է նոր իրավապայմանագրային շրջանակի ձևավորումը, հնացած գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրի փոխարինումը նոր, հավակնոտ համաձայնագրով, որը, հենվելով արդեն իսկ բանակցված ասոցացման համաձայնագրի վրա, հաշվի կառնի Հայաստանի նոր միջազգային պարտավորությունները: Բացի այդ՝ Եվրամիությունն արդեն իսկ ցույց է տալիս իր վերանայման գործընթացում հռչակած ճկունության և տարբերակման սկզբունքների կիրառումը Հայաստանի հետ հարաբերություններում, այնպես որ, մեղմ ասած, փոքր-ինչ շտապեցին նրանք, ովքեր Եվրասիական միության անդամակցության մեջ տեսան Հայաստանի Եվրոպական ուղու ավարտը:

Եվրամիությունը Հայաստանի համար կարևորագույն դեր է խաղում ար-

⁸⁷ Հայաստանում Եվրոպական միության պատվիրակություն, «Արտոնյալ ռեժիմ (GSP+)», մուտք՝ մայիսի 30, 2015 թ., http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/trade_relation/pref_reg_gsp/index_hy.htm

տաքին քաղաքականության մեջ բալանսը պահպանելու և մեր բավականին բարդ տարածաշրջանում բազմավեկտոր քաղաքականություն վարելու համար: Փոխգործակցությունը ԵՄ-ի հետ լրացուցիչ հնարավորություն է տալիս մեզ հաղթահարելու Թուրքիայի և Ադրբեջանի շրջափակումը ու Հայաստանին տարածաշրջանային զարգացումներից մեկուսացնելու քաղաքականությունը, ընդլայնելու մեր ռազմավարական հնարավորությունները: Միաժամանակ, ՀՀ արտաքին քաղաքականության կարևորագույն հիմնախնդրի՝ Լեռնային Ղարաբաղի առումով Եվրամիությունը ցուցաբերում է հավասարակշիռ մոտեցում և կարող է համապատասխան կամքի առկայության դեպքում իր նպաստը բերել կարգավորմանը՝ վստահության կառուցման միջոցառումների և Լեռնային Ղարաբաղում «ներգրավվում առանց ճանաչման» քաղաքականության օգտագործման միջոցներով:

Ուկրաինական ճգնաժամի արդյունքում Արևմուտք – Ռուսաստան հարաբերությունների կտրուկ վատացումը իր մեջ մարտահրավեր է ներառում Հայաստանի բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականության համար: Միաժամանակ, կողմերի միջև ընդհանուր շահագրգռվածություն կա գնալու հետագա լիցքաթափման, այլ ոչ թե սրացման: Հայաստանը կարող է իր ներդրումն ունենալ այդ գործընթացում և օգտագործելով ԵՄ-ի հետ շատ լավ հարաբերությունների և ինտեգրման բարձր աստիճանի առկայությունը՝ կապող հարթակի կամ կամրջի դեր ստանձնել: Եվրոպական քաղաքական և փորձագիտական շրջանակներում վերջին շրջանում սկսում է կոնսենսուս հասունանալ, համաձայն որի՝ հենց Հայաստանը կարող է դառնալ այն սկզբնակետը, որտեղից կսկսվի Եվրոպական և Եվրասիական միությունների համատեղելիության ճանապարհը:

AFTER RIGA: PROSPECTS OF EUROPEAN UNION– ARMENIA RELATIONS IN THE CHANGING WORLD

VAHAN HUNANYAN

Introduction

As far back as at the Vilnius Summit of the Eastern Partnership the EU and Armenia expressed the intention— by the adopted joint declaration — to develop their relations taking into account the progress achieved between the Parties, as well as Armenia’s obligations in other integration formats. As recently as on 2 January 2015 Armenia became a member of the Eurasian Union; in May Armenia and the European Union terminated consultations on exploring all possible areas of further development of relations and in May the European Commission addressed the EU Council with the view of receiving a mandate for negotiations on a new agreement with Armenia. And, in the near future— when the Council shall approve the mandate— negotiations will commence on new legal and contractual framework due to which EU–Armenia relations will enter a new stage.

Armenia is deemed to be an integral part of the European family and civilisation with the principles of the European value system underlying its development. The continuous support provided by the European Union since the country gained independence has played a crucial role in public and private sector modernisation in Armenia, as well as in raising the level of overall sustainability of the country; and deepening of cooperation with the Union is fundamental with the view of further promotion of reforms in the areas of democracy, human rights, rule of law, competitive market economy, etc. This year the European Union has launched the review of its Concept Paper on the Neighbourhood Policy aimed at demonstrating individual approach towards each Eastern partner depending on foreign and domestic conditions of the latter, as well as on the extent to which it is willing and able to develop relations with the EU; this engages for new opportunities for Armenia. Moreover, the “more for more” principle allows Armenia to receive maximum support from the EU in return for carrying out relevant reforms.

At the same time, if the matter is considered in the light of its geopolitical perspective, the deepening of relations with the European Union is the reflection of the principle of pursuing a balanced and multi–vector foreign policy adopted by Armenia. Taking into consideration the necessity to address

the contradictions currently present in the system of Russia– EU relations, as well as Armenia’s aspiration for building up the foreign policy on the formulae of complementarity of various systems, combination of interests of great powers, the Armenia’s possibility and capacity for becoming a platform– where Eurasian and European integration programmes can find a common ground– is extensively discussed within both expert and political circles.

Taking into consideration the aforementioned this Article will be aimed at exploring future development prospects of EU–Armenia relations and the accompanying geopolitical processes. Firstly, a reference will be made to the potential development path of the EU–Armenia cooperation, to the framework of new legal and contractual relations to be established taking into account the outcomes of the Riga Summit of Eastern Partnership (hereinafter referred to as “EaP”) and the European Neighbourhood Policy (hereinafter referred to as “ENP”) review process currently in progress. Further, the geopolitical dimension of EU–Armenia relations, as well as the role of the EU in maintaining the balance of foreign policy will be considered. Finally, the capacity of the Republic of Armenia for becoming a platform for two– European and Eurasian integration groups will be discussed.

The Potential Scope of the EU– Armenia Cooperation

In accordance with the National Security Strategy of the Republic of Armenia: “The development and consolidation of Armenia’s relations with the European structures, and with the European Union (EU) above all, is a priority direction for the country’s foreign policy”⁸⁸. The EU, European values serve as a development model and modernisation framework for Armenia. As it was mentioned in the statement by S. Sargsyan, President of the Republic of Armenia at the EaP Vilnius Summit: “Building and strengthening Armenian nationhood upon European model has been the conscious choice of ours, and that process is hence irreversible”⁸⁹.

In 2009 the EaP—deemed to be the Eastern dimension of the EU Neighbourhood Policy— was launched with the aim of promoting “political association and economic integration”⁹⁰ of six states of Eastern Europe and

⁸⁸ National Security Strategy of the Republic of Armenia, accessed: 12 May 2015, http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinearm.pdf

⁸⁹ President of the Republic of Armenia, “Statement by Serzh Sargsyan, President of the Republic of Armenia at the Third Eastern Partnership Summit”, 29 November 2013, accessed: 11 May 2015, <http://www.president.am/hy/statements-and-messages/item/2013/11/29/President-Serzh-Sargsyan-at-the-third-Eastern-Partnership-summit-speech/>

⁹⁰ European Council; Council of the European Union, “Eastern Partnership,” accessed: 2 June 2015, <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/>

South Caucasus with the Union. The Armenian authorities, opposition, as well as civil society demonstrated a positive attitude towards the launch of the EaP considering it as a good opportunity to raise the EU–Armenia relations to a new level, to promote democratic and economic reforms. The decision of Armenia made on 3 September 2013 to join the Customs Union brought changes into the future framework for development of cooperation with the EU. It was impossible to pre–sign the EU–Armenia Association Agreement (hereinafter referred to as “AA”) at the EaP Vilnius Summit, since the component on establishment of a Deep and Comprehensive Free Trade Area (hereinafter referred to as “DCFTA”) constituting an integral part thereof had come out of the agenda which was owing to the fact that countries constituting the Customs Union concede their authorities— in matters related to trade — to the institutions of the Union. Although the official Yerevan showed readiness to sign only the political component of the AA— without the DCFTA Agreement— the EU refused to do so bringing the argument that the DCFTA constitutes an integral part of the AA.

However, the Parties signed a Joint Declaration at the Vilnius Summit undertaking the commitment to further cooperation: “aimed at the continuous improvement of democratic institutions and judiciary, the promotion of human rights and rule of law, good governance, the fight against corruption, the strengthening the civil society, the further improvement of the framework for enhanced trade and investments, the continued implementation of the mobility partnership and increased sectoral cooperation”⁹¹. At the same Summit the President stated, that: “Our major objective is to form such mechanisms with the European Union that on the one hand would reflect the deep nature of our social–political and economic relationship, and on the other – would be compatible with other formats of co–operation”⁹².

Entry into force of the Visa Facilitation and Readmission Agreement since January 201, and the Protocol on the General Principles for the Participation of Armenia in EU programmes since March 2014, that affords Armenia an opportunity to participate in EU sectoral programmes and get involved in agencies, as well as the provision of assistance of 140–170 million EUR for the period of 2014–201— focusing on private sector development, public

---

⁹¹ Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, “Joint Statement between the Republic of Armenia and the European Union”, Press Release, 29 November 2013, accessed: 21 May 2015, http://www.mfa.am/hy/press-releases/item/2013/11/29/eu_js/

⁹² President of the Republic of Armenia, “Statement by Serzh Sargsyan, President of the Republic of Armenia at the Third Eastern Partnership Summit”, 29 November 2013, accessed: 11 May 2015, <http://www.president.am/hy/statements-and-messages/item/2013/11/29/President-Serzh-Sargsyan-at-the-third-Eastern-Partnership-summit-speech/>

administration reform and justice sector reform— showed that, notwithstanding certain “coldness” demonstrated at the initial stage, the European side is interested in further promotion of the cooperation. In this respect it is, first of all, necessary to establish a new legal framework between the Parties, which will be based on the considerable efforts already made.

It is clear that the Partnership and Cooperation Agreement currently effective between the EU and Armenia, which is signed back in 1996 and has entered into force since 1999, as well as the EU–Armenia Action Plan— legally based thereon and adopted in 2006 within the framework of the ENP— have long since been outdated and do not reflect the Parties’ ambitions and capacity for cooperation. Most probably the new Agreement— which is currently prepared by the Parties will range in between “PCA Plus” and “AA Light” to encompass both political and economic component of cooperation— except for the areas that are regulated by the Eurasian Union⁹³. The Agreement may contain the three chapters out of the four chapters of the negotiated AA, notably: Common foreign and security policy; Justice and internal affairs; Issues relating to environment, science, transport, education and other sectoral cooperation⁹⁴. Virtually, the EU and Armenia have an opportunity to deepen cooperation in all areas excluding the matters related to trade.

It should be noted, that it took a considerable time to come to a common agreement on the future of Parties’ relations conditioned by the process of elections of the European Parliament and establishment of the new composition of the European Commission, as well as the membership of Armenia to the Eurasian Union, since it was necessary to understand the obligations of Armenia towards that institution.

Since November, last year, intensive consultations were held between the EU and Armenia and all the areas— in which it is possible to deepen and expand cooperation even more— were explored. This process reached its height by a number of significant events in EU–Armenia relations occurring successively in March, notably: the Fourth Plenary Session of the Euronest Parliamentary Assembly and the 15th Session of the EU–Armenia Parliamentary Cooperation Committee in Yerevan; the visit of the President Sargsyan to Brussels to participate in the Summit of the European People’s Party— within the framework

---

⁹³ Sargis Harutyunyan, “‘The economic component will also be reflected’ in the EU–Armenia negotiations”, Radio–station Liberty [Armenian: Ազատություն ռադիոկայան], 12 May 2015, accessed: 3 June 2015, <http://www.azatutyun.am/content/article/27012052.html>

⁹⁴ “EU–Armenia relations: future developments and prospects”, European Friends of Armenia, March 2014, 11, accessed: 3 June 2015, <http://www.eufoa.org/uploads/FutureofEUAMRelations.pdf>

thereof the President also met Donald Tusk, the President of the European Council and Angela Merkel, the Chancellor of Germany— and, finally, the visit of Hahn, the European Commissioner for ENP and Enlargement Negotiations of the European Commission to Armenia— during which a statement was made that the consultations had already been over and that the Parties will wait for the issue of the mandate to the Commission by member states to negotiate for a new agreement. This “European week” demonstrated the commitment and political will of the Parties to raise the relations to a new level.

First results appeared already during Riga Summit. In particular, a number of developments were observed in terms of sectoral cooperation. The Parties are planning to finalise negotiations on association to the “Horizon 2020” Research and Innovation Framework Programme. Besides, negotiations will be launched in the near future on Armenia’s participation in the programmes for the Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises (COSME) and joining the Common Aviation Agreement⁹⁵. Visa liberalisation with the EU is at the top of the agenda of relations and is of great interest to Armenia. As it is known, EU–Armenia Visa Facilitation and Readmission Agreements entered into force on January 2014 and earlier, since January 2013, Armenia had removed the entry visa requirement for EU nationals. The next step in this process will be the launching of a dialogue on visa liberalization, which supposes implementation of a number of reforms by the Armenian side. The main instrument to conduct the dialogue will be the Visa Liberalisation Action Plan (VLAP), which includes four blocks of benchmarks covering: document security, including biometrics; integrated border management, migration management and asylum policy; public order and security; external relations and fundamental rights. The Action Plan is divided into two phases: adoption of relevant legislation and establishment of institutions and, afterwards, effective implementation⁹⁶. At the end of the process the country is offered an opportunity to establish a visa-free regime with the EU.

Visa-free entry regime— deemed to be one of the key instruments for application of soft power by the European Union— will greatly enhance the EU

---

⁹⁵ Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, “Address by Foreign Minister Edward Nalbandian at the Session of the Euronest PA Committee on Political Affairs, Human Rights and Democracy”, 16 April 2015, accessed: 20 May 2015, http://www.mfa.am/hy/speeches/item/2015/03/16/min_euronest/; European Council; Council of the European Union, “Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015),” accessed: 23 May 2015, http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/05/riga-declaration-220515-final_pdf/

⁹⁶ European Commission, “Commission assesses the implementation of Visa Liberalisation Action Plans by Ukraine and Georgia,” Press release, 8 May 2015, accessed: 25 May 2015. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4949_en.htm

influence in Armenian society. Visa-free entry regime will significantly expand human interactions facilitating the democratisation and europeanisation of the society, the enhanced perception of Europe; it will bring economic benefits both for Armenia and the EU due to advanced tourism, new opportunities in trade and business⁹⁷. In this respect it should be noted, that a number of competent experts share the opinion that the EU— in its relations with South Caucasus countries— should attach a greater importance to integration of societies changing the starting point of its policy from a narrow legal and technical approximation to the integration with societies, and inter alia through human contacts, since, in fact, cooperation with civil society, liberalisation of visa regime and education exchanges have been left in the shade of aspirations to negotiate on the AA/ DCFTA. Whereas, social ties should be a base point in relations and establish the basis of deeper, long-term relations⁹⁸.

At the Riga Summit the participants welcomed: “... the common understanding reached on the scope for a future agreement between the EU and Armenia aimed at further developing and strengthening their comprehensive cooperation in all areas of mutual interest”⁹⁹. And several days before the Summit the European Commission addressed the EU Council with a positive opinion to receive the mandate to launch negotiations with Armenia on a new agreement¹⁰⁰. Moreover, as stated by Traian Hristea, the EU Ambassador in Armenia: following the receipt of the mandate the negotiations will mark a rapid progress, since they will be based on already negotiated AA¹⁰¹.

It is worth mentioning, that from the very beginning the EU had adopted a regional approach towards South Caucasus trying to establish relations maintaining equal distance with all three states and linking any progress made by one state to another. In this respect it can be recalled, for instance, the delay of the signing of the ENP Action Plan with Armenia and Georgia owing to the veto applied by North Cyprus against the Action Plan of Azerbaijan as a

⁹⁷ Jos Boonstra et al., “The Eastern Partnership after Vilnius: stay the course and engage the people,” FRIDE Policy Brief, no. 169 (December 2013), accessed: 9 June 2015, http://fride.org/download/PB_169_The_EaP_after_Vilnius.pdf

⁹⁸ Jos Boonstra and Laure Delcour, “A broken region: evaluating EU policies in the South Caucasus,” FRIDE Policy Brief, no. 193 (January 2015), accessed: 17 May 2015, http://fride.org/download/PB193_Evaluating_EU_policies_in_the_South_Caucasus.pdf

⁹⁹ European Council; Council of the European Union, “Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015),” accessed: 23 May 2015, http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/05/riga-declaration-220515-final_pdf/

¹⁰⁰ “EU Moves to Start Talks on New Armenia Deal,” Asbarez, 19 May 2015, accessed: 25 May 2015, <http://asbarez.com/136202/eu-moves-to-start-talks-on-new-armenia-deal/>

¹⁰¹ Harry Tamrazian, “Traian Hristea: ‘We have a common understanding of what direction we will move forward’”, Radio-station Liberty [Armenian: Ազատություն ռադիոկայան], 30 March 2015, accessed 12 May 2015, <http://www.azatutyun.am/content/article/26927592.html>

result of the opening of a flight between Azerbaijan and Northern Cyprus¹⁰². And this is in case when it is very difficult to talk about regional identity of South Caucasus; the three well-known states in the region have substantially different historical experiences, different perception of Europe and different expectations towards the EaP. In this regard the ENP review process may have serious implications. Differentiation is declared as one of the key principles in the document published by the Commission on this topic pursuant to which EU will demonstrate an individual approach towards each EU Eastern partner taking into consideration the foreign and domestic conditions of the latter, as well as the level of ambitions demonstrated¹⁰³.

When the “more for more” principle stated during the previous review of the ENP in 2011— pursuant to which the countries that carry out more extensive democratic reforms will receive more privileges and financial benefits— is also added to the principle of differentiation¹⁰⁴, it becomes evident that substantial opportunities are created for Armenia to draw closer to the EU to the maximum extent possible. At the same time, participation at the Riga Summit at the presidential level (the non-signatory EaP members Belarus and Azerbaijan were represented at the level of Ministers of Foreign Affairs) indicated that Armenia intends to seriously build up new quality relations and the Recommendations made by the EU, along with the initiated process show that the Union— with the very example of Armenia— demonstrates its ability to act more flexibly in its relations with Eastern partners.

Apart from the fact that the EU plays a crucial role in the context of the reforms currently implemented in Armenia and modernisation of the country, the European dimension is also one of our major directions in the foreign policy which is covered in the next chapter.

¹⁰² Laure Delcour and Hubert Duhot, “Bringing South Caucasus Closer to Europe: Achievements and Challenges in ENP Implementation”, Natolin Research Papers 3 (April 2011): 11.

¹⁰³ Joint consultation paper, JOIN(2015) 6 final, “Towards a new European Neighbourhood Policy,” European Commission And High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, 4 March 2015, 7, accessed: 23 May 2015, <http://ec.europa.eu/enlargement/neighbourhood/consultation/consultation.pdf>

¹⁰⁴ Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2011) 303, “A new response to a changing Neighbourhood,” European Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, 25 May 2011, accessed: 5 June 2015, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com_11_303_en.pdf

The Role of EU in the Multi-Vector Foreign Policy

Since gaining its independence the Republic of Armenia has pursued a multi-vector foreign policy developing relations with all major actors involved in the region. The strategy of the Republic of Armenia is implemented by synthesizing the interests of the mentioned actors rather than making use of the differences and contradictions— a policy, which is applied by some of the Post-Soviet states.

On the one hand Armenia has entered into a strategic alliance with Russia, is a member to the Collective Security Treaty Organisation (CSTO) and the Eurasian Union and maintains good relations with the regional actor Iran. On the other hand the country enhances relations with the West, specifically with the EU, as well as with the US and the NATO. Such a policy gives an opportunity to “derive benefits” from all sides. As pointed out by Armenian researcher S. Minasyan, during the war in Karabakh: “... Yerevan received weapons and military equipment from Russia, monetary funds targeted at development of the economy— from Americans, food and humanitarian assistance— from Europeans...., and fuel for the Army—from Iran”¹⁰⁵. It should also be noted, that the US is the only state in the world (besides Armenia) which renders financial assistance to Nagorno-Karabakh; Armenia is deemed to be the biggest per capita receiver of the American assistance after Israel¹⁰⁶ and the European financial assistance to Armenia within the framework of the EU Neighbourhood Policy is the greatest per capita after Moldova¹⁰⁷.

Maintenance of such balance and development of relations in (at times seemingly) opposite directions is conditioned by the geopolitical position of Armenia, historical experience and the necessity to neutralise the danger created by the Turkish-Azerbaijani anti-Armenian alliance.

The policy pursued by Turkey and Azerbaijan— having subjected Armenia to a blockade for more than twenty years— has been targeted at isolation of the country from significant regional processes and projects, creating transport and energy infrastructures that will bypass it. Meanwhile, using the

---

¹⁰⁵ Sergey Minasyan, “Armenia’ Foreign Policy: Twenty Years of Sitting on the Fence”. *World Economy and International Relations* (Russian: *Мировая экономика и международные отношения*), № 1 (2013): 86

¹⁰⁶ *Ibid*, page 89:

¹⁰⁷ Harry Tamrazian, “Traian Hristea: ‘We have a common understanding of what direction we will move forward’”, 30 March 2015, accessed 12 May 2015, <http://www.azatutyun.am/content/article/26927592.html>

large flow of petrodollars over the last decade Azerbaijan has provoked an arms race in the region increasing its military budget estimated 163 million USD in 2003 to 3,7 billion USD in 2013¹⁰⁸. In these circumstances, Armenia should use all the opportunities to neutralize the aforementioned negative factors hindering its development and security, as well as to expand the scope of strategic opportunities in the region. The cooperation with the EU plays a crucial role in these efforts offering additional financial, institutional, political and diplomatic opportunities to create a stronger and more vital state based on European values, to get involved in globalisation and integration processes. The EU (as well as the US), in its turn, sees an important partner in the South Caucasus, namely Armenia— which has its contribution to regional stability and security— and is highly interested in the enhanced role of Armenia in the region as a counterbalance to the overambitious regional aspirations of Turkey, the policy pursued thereby in recent years runs counter to the EU interests in many respects.

It should be noted, that whereas for the EU-15 South Caucasus was not of much significance and was geographically distant, following 2004 and 2007 enlargements the EU-27 started to increase involvement in the South Caucasus. That was, first of all, due to the energy factor: rich hydrocarbon resources available in Caspian basin are essential in terms of ensuring the energy security if the EU, and South Caucasus, in this context, plays a significant role in putting the Southern Gas Corridor initiated by the Union into practice. Another factor to be noted is the geographical closeness: emergence if any instability in the region will have its direct impact on the South-Eastern part of the Union and on the Union at large. Finally, the region is an important geographical corridor and transport nodal point for the EU. Armenia attached great importance to the EU active involvement in South Caucasus since early 2000s and the various programmes initiated and technical and economical instruments brought by the Union were considered as an opportunity for modernisation and democratic development of the state. It is worth mentioning, that when in 2003 it became known, that South Caucasus countries are not included in the preliminary version of the “New Neighbours–Wider Europe” initiative, Armenian authorities made a contribution — by undertaking practical steps at the highest level— to the review of that decision and involvement of the three South Caucasus countries in the ENP¹⁰⁹.

---

¹⁰⁸ “Aliyev Highlights Baku’s Boosted Military; Yerevan Concerned” Radio Free Europe/Radio Liberty , 26 June 2013, accessed: 30 May 2015, <http://www.rferl.org/content/azerbaijan-military-buildup-armenia-aliyev/25028461.html>

¹⁰⁹ Alla Mirzoyan, Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics

The EU can play a significant role in contributing to the peaceful resolution of Nagorno–Karabakh issue which is deemed to be the highest priority item on the foreign policy agenda of Armenia. Pursuant to the European Security Strategy adopted in 2003, regional conflicts are one of the five key threats the Union faces¹¹⁰. Besides, aimed at attaining the objectives and addressing the challenges envisaged in the mentioned Strategy the ENP was launched, in the strategic paper thereof it is stipulated, that: “The ENP will reinforce stability and security and contribute to efforts at conflict resolution”¹¹¹. As it is known, the EU has repeatedly stated, that it will contribute to the peaceful settlement of the Karabakh conflict, in particular— through undertaking confidence building measures between the parties; moreover, on 27 February 2012, in the Foreign Affairs Council meeting conclusions on the South Caucasus— in defiance of Azerbaijan—it was pointed out, for the first time, and further repeatedly reiterated the need for unconditional access for representatives of the EU to Nagorno–Karabakh¹¹². This could establish— by analogy with Abkhazia— a real basis for the EU to pursue the policy of “involvement without recognition” in respect of Nagorno–Karabakh. However, with the exception of several not major programmes implemented in public sector these statements have not turned into substantive steps and the positive impact and the “added value” of the EU in the settlement of issue are still minimal¹¹³. Nevertheless, it should be noted, that in the ENP review process launched this year a due consideration is given to the issue of settlement of inter–ethnic conflicts. As it is stated in the Review Strategy: “The EU and its Member States need to do more together with our partners to address the security threats that arise from conflict situations... and to develop our ability to jointly manage crises ...”¹¹⁴.

The EU position on Karabakh issue has been balanced so far, and unlike in

---

(New York: Palgrave Macmillan, 2010): 172.

¹¹⁰ European Council, “A Secure Europe in a Better World: The European Security Strategy,” 12 December 2003, accessed: 17 May 2015, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>

¹¹¹ Communication from the Commission, COM(2004) 373 final “European Neighbourhood Policy: Strategy Paper,” European Commission, 12 May 2004, accessed: 19 May 2015, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004DC0373&from=EN>

¹¹² Council of the European Union, “Council conclusions on the South Caucasus,” 27 February 2012, accessed: 18 May 2015, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/128197.pdf

¹¹³ See for more details: Vahan Hunanyan, “Inefficiency of the EU conflict settlement model in case of Karabakh issue”, 21st Dar [Armenian: 21–րդ Դար], N 4 (2013):154–175 http://www.noravank.am/upload/pdf/8.Vahan_Hunanyan_21_DAR_04_2013.pdf

¹¹⁴ Joint consultation paper, JOIN(2015) 6 final, “Towards a new European Neighbourhood Policy,” European Commission And High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, 4 March 2015, 7, accessed: 23 May 2015, <http://ec.europa.eu/enlargement/neighbourhood/consultation/consultation.pdf>

cases of Transnistria, Abkhazia and South Ossetia— where the Union almost unequivocally supports Moldova and Georgia— in case of Nagorno–Karabakh it supports the Co–Chairs of the OSCE Minsk Group to reach peaceful settlement based on Madrid principles. This “differentiated” approach has always caused the discontent of Azerbaijan, which—capitalizing on its significant role in ensuring the energy security of the Union— seeks to gain a more favorable approach; and yet— to no avail. Following the decision of Armenia to join the Eurasian Union concerns were voiced, that the EU will supposedly adopt a more pro–Azerbaijani behaviour in Nagorno–Karabakh issue. Reflecting on the past time–frame it can be noted, that such developments did not occur, and in the Riga Summit Declaration, the EU reiterated its full support to the mediation efforts by the OSCE Co–Chairs of the Minsk Group¹¹⁵. Besides, the refusal of Azerbaijan to sign the Declaration at the Summit because of the wording of its references to the Nagorno–Karabakh conflict, as well as the tangle of concerns created in the work of the Summit proved that Armenia managed to use this platform in an appropriate way, and— in spite of the attempts of the official Baku to isolate Armenia— Azerbaijan itself ended up in isolation¹¹⁶. Ilham Aliyev’s refusal to travel to Riga and the attempt to use that fact to please Russia is unlikely to yield any results. In this context it should be stated that Armenia stands much closer to the European Union and has much higher degree of integration with it than Azerbaijan, besides, it maintains much closer relations with Russia than Azerbaijan.

Eventually, Armenia— having close relations established with the EU— will be of even greater value and play a greater role for Russia— its strategic alliance partner, and the European Union in its turn— by establishing profound cooperation with Russia’s close alliance partner— will once more demonstrate that the EaP is not directed against Russia. The example of Poland perfectly demonstrates how the significance of a country for the given alliance, geopolitical direction can be conditioned by the weight it has in another geopolitical format. Juliusz Mieroszewski— considered as one of the ideologists of Poland’s foreign policy strategy— had proposed the thesis that Poland’s weight and authority in its relations with Europe and the US is prevented by the relations established with the post–Soviet states in the East and by the influence Poland has there¹¹⁷.

¹¹⁵ European Council; Council of the European Union, “Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015),” accessed: 23 May 2015, http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/05/riga-declaration-220515-final_pdf/

¹¹⁶ Harry Tamrazian, “Nalbandian: ‘Today we have what was expected’, Radio–station Liberty [Armenian: Ազատություն ռադիոկայան], 22 May 2015, accessed: 29 May 2015, <http://www.azatutyun.am/content/article/27031103.html>

¹¹⁷ Malgorzata Klatt, “Poland and its Eastern Neighbours: Foreign Policy Principles,” *Journal of*

Indeed, since late 90s, Poland—when it was not even a member to the EU—has made a great contribution to the Union’s Eastern policy formulation and the promotion of interests of Eastern Europe within the EU by making use of the availability of a wide range of historical and cultural, as well as political ties with Eastern Europe countries. As a result, the country has become— despite the fact of being a middle power—the “expert” in issues related to Eastern direction of the EU the opinion of which is taken into consideration. The reflection of the mentioned role of Poland was the initiation of the EaP programme jointly with Sweden, as well as the recent election of the country’s Prime Minister Donald Tusk as a President of the European Council. Similarly, the importance and weight of Armenia both in relations with Russia and within the Eurasian Union will increase significantly depending on the level the relations with the EU and the US are at, and vice versa. And— should that be the case—Armenia can become a liaison between the European and Eurasian Unions, which will be covered in the next chapter.

Armenia as a Platform for EU and Eurasian Union Cooperation

During 1990s the level of West–Russia relations and regional realities were offering more opportunities to Armenia in pursuing its multi–vector foreign policy. Recent geopolitical rearrangements leave Armenia relatively smaller room for maneuvering and— in the circumstances of West–Russia controversy— the country must carry out a practiced and safe policy not to appear in the turning point of contradictions. In the meantime, any challenge contains an opportunity, and in this case Armenia has an extensive opportunity to play the role of a bridge or a common platform between the East and the West.

Although as a result of the Ukrainian crisis the EU and Russia are experiencing the worst times in their relations, it is believed that since the Cold War developments will lead to relaxation rather than to further aggravation. In the modern world undergoing globalisation the West and Russia share a quite high degree of interdependence and common interests that create a basis for further improvement of relations. Thus, a number of regional and global issues— for the tackling of which Russia’s participation and cooperation is required— are outlined in the “Issues Paper on relations with Russia” published on 19 January 2015 by Federica Mogherini, the High Representative of the EU for Foreign Affairs and Security Policy. Such issues include, for instance: fight

against Daesh in Syria and Iraq, settlement of the Israeli–Palestinian issue, negotiations on Iranian nuclear issue, etc.¹¹⁸. At this point it is interesting to note, that Zbigniew Brzezinski— considered as one of the best strategist in the world and who is not at all known for his pro–Russian approaches — in his book “Strategic Vision” published in 2012 regards China as the main rival of the West and considers the role of Russia essential — in maintaining the leading role of the West in the world. It proposes to establish deep partnership, even allied relations among the US, Europe and Russian and— by the efforts of these three powers— to create the so–called “larger and more vital West”¹¹⁹.

In these circumstances, Parties should find principles for common coexistence in the medium term and long term prospect in the region constituting their common neighbourhood. An essential step to this end can be the establishment of a free trade zone between European and the Eurasian Unions. Back in 2011, Vladimir Putin, the President of the Russian Federation— in his conceptual article on the Eurasian Union— had proposed to set up a free trade zone between the European Union and the Eurasian Union and, in the future, a common economic space stretching from Lisbon to Vladivostok¹²⁰. Moreover, at the beginning of this year, following the launch of the Eurasian Union, Chizhov, the Ambassador of the Russian Federation to the EU urged the European Union— despite existing sanctions— to launch talks with the Eurasian Union on establishment of a common economic space¹²¹.

Whereas the idea of relations with the Eurasian Union was initially met with high skepticism within European political circles, now this approach is already changing. For instance, back at the end of last year Angela Merkel, the Chancellor of Germany— an EU leading country— called for trade talks between the EU and the Eurasian Union¹²². Further, in the “Issues Paper on relations with Russia” already mentioned one of the possible steps to this end is to conduct an internal survey aimed at assessing the prospects of launching cooperation with the Eurasian Union and the possible implications. Similarly, more and more influential voices are heard recently within the circles of European experts urging the EU to “recognise” the Eurasian Union and to

¹¹⁸ Foreign Affairs Council, “Issues Paper on relations with Russia,” 19 January 2015, accessed: 15 May 2015, <http://blogs.ft.com/brusselsblog/files/2015/01/Russia.pdf>

¹¹⁹ Zbigniew Brzezinski, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power* (New York: Basic Books, 2012): 132–155.

¹²⁰ Vladimir Putin, “A new integration project for Eurasia: The future in the making” *Izvestia* [Russian: Известия], 3 October 2011, date accessed: 15 May 2015, <http://izvestia.ru/news/502761>

¹²¹ Andrew Rettman, “Russia calls for EU talks with newly born Eurasian Union,” *EUobserver*, 2 January 2015, accessed: 21 May 2015, <https://euobserver.com/economic/127081>

¹²² “Merkel offers Russia trade talks olive branch,” *Financial Times*, 26 November 2014, accessed: 15 May 2015, <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/93e5e066-757a-11e4-b1bf-00144feabdc0.html>

establish cooperative relations with it. For instance, in their essay— which stirred up considerable discussion— Krastev and Leonard propose that in EU–Russia relations lessons are drawn from the established US–China “co-evolution” framework which implies that parties— recognising the high level of their interdependency— at the same time, cooperate as well as compete with each other, however, not moving towards strained relations, since that can harm both countries; within EU–Russia “co-evolution” framework the Eurasian Union is to play the significant role¹²³.

Taking into consideration the aforementioned, as well as the fact that a great number of diplomatic and political channels functioning between Russia and the EU have been closed or frozen, Armenia is offered a good opportunity to assume the role of a mediator between Moscow and Brussels aimed at maintaining dialogue on current issues and specifically in finding points of contact between the EU and the Eurasian Union. Perhaps, it is Armenia that best corresponds to that role: closer relations with the EU, as well as presence of an influential Armenian Diaspora in Europe on the one part, and the strategic alliance enhanced by multilateral formats on the other part, create serious prerequisites for mediation efforts. It is worth mentioning, that the Prime Minister of Sweden, one of the countries initiated the EaP—meeting with the President of Armenia within the framework of the Riga Summit—welcomed Armenia’s policy towards becoming a bridge connecting European and Eurasian Unions¹²⁴. Within the circles of European experts the future contractual relations of Armenia— a member of the Eurasian Union— with the EU, as well as the regime established as a result thereof is seen as a unique touchstone to check the compatibility of two integration groups¹²⁵. In this respect, at the Plenary Session of the Euronest held in Yerevan, President Sargsyan pointed out, that: “..we will attempt to explore compatible middle ground through establishment of close ties between the various integration processes, and thus contribute to cooperation and dialogue”¹²⁶.

¹²³ Ivan Krastev and Mark Leonard, “The New European Disorder,” European Council on Foreign Relations, Essay (November 2014): 6, accessed: 15 May 2015, http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR117_TheNewEuropeanDisorder_ESSAY.pdf

¹²⁴ President of the Republic of Armenia, “President meets with Swedish Prime Minister Stefan Löfvén in Riga”, 22 May 2015, accessed: 29 May 2015, <http://www.president.am/hy/press-release/item/2015/05/22/President-Serzh-Sargsyan-meeting-with-Prime-Minister-of-Sweden-Latvia/>

¹²⁵ See, for instance: Rilka Dragneva-Lewers and Kataryna Wolczuk, “Trade and geopolitics: should the EU engage with the Eurasian Economic Union?,” European Policy Centre Policy Brief; (2 April 2015), accessed: 5 June 2015, http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_5462_trade_and_geopolitics.pdf; Richard Youngs, “Armenia as a Showcase for the New European Neighborhood Policy?” CarnegieEurope, 2 April 2015, accessed: 5 June 2015, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59617>

¹²⁶ President of the Republic of Armenia, “Address by the President of the Republic of Armenia

Taking into account the aforementioned, it becomes explicitly clear that Armenia is the most suitable candidate for driving the two integration groups closer.

Armenia can benefit significantly from this potential role assumed thereby. Acting as the state most “closely drawn” to the Eurasian Union, Armenia offers a tempting prospect for other business professionals of the Eurasian Union to locate their businesses in Armenia, and vice versa: again for the same reason, Armenia should be the most attractive to the European plants. Truly— as described by Delcour and Wolczuk— in the course of past years, Armenia has made a considerable progress in approximation with the EU norms and adopting European standards and stays interested in this process¹²⁷. Moreover, Armenia is the only Member State of the Eurasian Union which enjoys the “so called” Generalised System of Preferences Plus (GSP+) scheme, which provides an opportunity to export to the EU in the form of zero or reduced customs duties for 7200 goods¹²⁸. Besides, Armenia is ranked as a leading country in the Eurasian Union in a number of reputable international economy rankings— for instance, the ranking of Doing Business 2015 assessing the Ease of Doing Business or the ranking of Heritage Foundation and The Wall Street Journal of the index of Economic Freedom— which is also a tempting point both for Eurasian and European businesses.

Conclusion

The EaP Riga Summit turned a new page in EU–Armenia relations. It is evident that both Parties are highly interested in attaining as ambitious goals as it is possible under newly emerged conditions. Although the membership to the Eurasian Union is currently pushing the trade–related issues out of the agenda, there exists an extensive framework and great potential for cooperation.

The support provided by the EU under the EaP is essential in terms of ensuring the continuity of democratic reforms in Armenia. Visa liberalisation process, cooperation in the area of transport, specifically in aviation, etc. are also matters of major interest for us. At present, it is of utmost importance to

---

Serzh Sargsyan at the opening meeting of the Fourth Ordinary Session of the Euronest Parliamentary Assembly, 17 March, 2015, accessed: 29 May 2015, <http://www.president.am/hy/press-release/item/2015/03/17/President-Serzh-Sargsyan-National-Assembly-Euronest-Parliamentary-Assembly/>

¹²⁷ Laure Delcour and Kataryna Wolczuk, “The EU’s Unexpected “Ideal Neighbour”? The Perplexing Case of Armenia’s Europeanisation,” *Journal of European Integration* 37, no. 4 (2015): 491–507:

¹²⁸ Delegation of the European Union to Armenia, “Preferential regime (GSP+)”, accessed: 30 May 2015, http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/trade_relation/pref_reg_gsp/index_hy.htm

establish a new contractual and legal framework in Parties' relations, replace the outdated Partnership and Cooperation Agreement with a new, more ambitious Agreement, which— based on already negotiated Association Agreement— will take into consideration all new international obligations of Armenia. Moreover, the European Union is already demonstrating the application of the principles of flexibility and differentiation— declared in its review process— in its relations with Armenia, so—to put it mildly— those, who saw the end of the European path of Armenia in the membership to the Eurasian Union— a bit rushed to conclusions.

The European Union plays a crucial role for Armenia in maintaining the balance in foreign policy implementation, as well as pursuing a multi-vector policy in the rather complex region. Cooperation with the EU offers us an additional opportunity to address the blockade and the policy of isolating Armenia from regional developments pursued by Turkey and Azerbaijan, as well as to extend the scope of our strategic opportunities. At the same time, in respect of Nagorno-Karabakh— the most important issue of the foreign policy of the Republic of Armenia— the European Union demonstrates a balanced approach and— in the presence of a relevant will— may bring its contribution to the settlement through confidence building measures, as well as using the policy of “involvement without recognition” in Nagorno-Karabakh.

The sharp deterioration of West-Russia relations— as a result of the Ukrainian crisis— contains a challenge for the multi-vector foreign policy pursued by Armenia. In the meantime, the Parties share a common interest in moving towards further relaxation rather than aggravation. Armenia can make its contribution to this process and— making use of the presence of very good relations and the high degree of integration with the EU— assume the role of a liaison as a platform or bridge. Recently, a consensus is growing with European political and expert circles, pursuant to which it is Armenian that may become the starting point which will mark the beginning of the path of compatibility of European and Eurasian Unions.

ՀՀ – ԵՄ ՆՈՐ ԲԱՑՎՈՂ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՆՆԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Հայաստանի՝ ԵԱՏՄ–ին անդամակցելուց հետո ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունները մտան վերափոխման փուլ: Չնայած բոլոր հոռետեսական կարծիքներին՝ երկու կողմերն էլ քաղաքական կամք դրսևորեցին՝ շարունակելու համագործակցությունը ոլորտների լայն սպեկտրով, այդ թվում՝ տնտեսական: Այժմ խորհրդակցությունների ավարտից հետո ուրվագծվել են հետագա համագործակցության ոլորտներն ու ուղղությունները, և կարճ ժամանակ անց կմեկնարկեն պաշտոնական բանակցությունները:

Այս որոշումը և ստեղծված իրավիճակը չնայած որոշ հարված հասցրին ՀՀ – ԵՄ հարաբերություններին, սակայն իրենց մեջ պարունակում են նաև մի շարք հնարավորություններ: Արևմուտք – ՌԴ հարաբերությունների սրվածությունը և, միաժամանակ, համագործակցելու անհրաժեշտության գիտակցումը, Հայաստան – Վրաստան հարաբերությունների բարձր մակարդակը Հայաստանի համար ստեղծում են մի շարք հնարավորություններ՝ ինչպես շարունակելու համագործակցության խորացումը ԵՄ–ի հետ, այնպես էլ տարածաշրջանում հատուկ դերակատարում ստանձնելու տեսակետից:

Բացի այդ՝ ԵՄ–ն, հաշվի առնելով նախորդ փուլերի սխալները, մեկնարկել է ԵՀԲ բարեփոխման գործընթաց, և հայտարարված բարեփոխման սկզբունքներն ինքնին մի շարք նոր հնարավորություններ են ստեղծում:

Հոդվածն անդրադարձ է կատարում ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունների և ընդհանրապես Արևելյան գործընկերության ծրագրի ներկայիս փուլին, հատուկ անդրադարձ է կատարվում 2015 թ. մայիսի 20–21–ին կայացած Ռիգայի գագաթաժողովին: Վերլուծության են ենթարկվում այն հնարավորությունները, որոնք այսօր առկա են Հայաստանի համար ստեղծված նոր աշխարհաքաղաքական իրավիճակում, այդ թվում՝ որպես ԵԱՏՄ անդամ ԵՄ–ի և ԵԱՏՄ–ի միջև համագործակցության ուղիների հարթումը, ԱԳ մյուս գործընկերների հետ համագործակցության օգտագործումը, բարեփոխումների հետագա ընթացքի արդյունավետ ուղղորդումը և այլն:

Նոր հնարավորություն է բացվում Հայաստանի համար նաև ավելի լայն՝ Եվրոպական հարևանության քաղաքականության (ԵՀԲ) բարեփոխման ներկայիս փուլում՝ հաշվի առնելով արաբական աշխարհի երկրների հետ մեր ունեցած ավանդական հարաբերությունները: Դիտարկվում են այն հնարավորությունները, որ կարող են ստեղծվել այս գործընթացի արդյունքում:

Մի շարք հարցերի շուրջ ընդգծվում են այն դրույթները, որոնց առա-

վել մեծ ուշադրություն պետք է հատկացվի ԵՄ-ի հետ հարաբերությունների կառուցման գործընթացում, ինչպես նաև առաջարկներ են արվում ՀՀ հնարավոր նախաձեռնությունների վերաբերյալ:

ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունները ներկայումս բանակցությունների նոր փուլի մեկնարկի նախաշեմին են, և այդ տեսակետից Հայաստանի համար բացվում են մի շարք հնարավորություններ: Միաժամանակ խնդիր կա գործընթացի զարգացումն ու դրա վերաբերյալ մեկնաբանությունները տանելու այն հունով, որ նոր պայմանագիրը գրեթե չզիջի ասոցացման համաձայնագիրը ստորագրած երկրներին՝ բացառությամբ տնտեսական առանձին դրույթների, և զուգահեռաբար աշխատանք տանել թե՛ սեփական, թե՛ միջազգային հանրության հետ՝ ցույց տալու համագործակցության խորությունն ու տարբերություններն Արևելյան գործընկերության մյուս երկրներից:

Երկկողմ հարաբերությունների ուսումնասիրման համար առավել լայն դիտարկենք մայիսի 20–21–ին Ռիգայում կայացած Արևելյան գործընկերության գագաթաժողովը, մասնակից մյուս երկրների ակնկալիքներն ու արձանագրած արդյունքները: Այդ համատեքստում կդիտարկվեն նաև ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունների ներկայիս փուլի թերացումները, նոր հեռանկարն ու Հայաստանի համար առկա հնարավորությունները:

Հարկ է արձանագրել, որ Արևելյան գործընկերներից ոչ մեկը, առաջին հերթին ծրագրի առաջատար երկրները, որոնք ունեին առավել մեծ ակնկալիքներ, չհաջողեցին ստանալ զգալի արդյունքներ կամ առնվազն ազդակներ, որ իրենց նպատակների կատարման ուղղությամբ էական քայլեր են կատարվում:

Ասոցացման համաձայնագիրը ստորագրած երեք երկրները՝ Ուկրաինան, Վրաստանը և Մոլդովան, ցանկանում էին ամրագրել ԵՄ–ին իրենց անդամակցության հեռանկարը և հնարավորությունը: Սակայն այդ դրույթը բացակայում էր ինչպես գագաթաժողովի եզրափակիչ հայտարարությունից, այնպես էլ հնչած հայտարարություններից: Գագաթաժողովի ամփոփիչ հոչակագրում Մոլդովայի, Ուկրաինայի և Վրաստանի հետ ասոցացման համաձայնագրի ստորագրումը և նախնական կիրառումը որակվեցին որպես կարևոր քայլ գործընկերների միջև քաղաքական ասոցացման և ԵՄ–ի հետ տնտեսական ինտեգրացիայի արագացման համար: Շեշտվեց, որ ԱՀ/ԽՀԱԱՀ իրականացումը պետք է լինի ԵՄ–ի և գործընկերների գլխավոր առաջնայնությունը առաջիկա տարիներին: Բացի այդ՝ նշվեց, որ ԵՄ–ն ապահովել է և կշարունակի ԵՀՔ գործիքի միջոցով ապահովել նշանակալի աջակցություն և հատուկ ծրագրեր, այդ թվում՝ ինստիտուտների ամրապնդման ու հանրային կառավարման բարեփոխումների ոլորտում՝

խրախուսելով բոլոր երեք գործընկերների բազմակողմանի բարեփոխումներ կատարելու կարողությունը¹²⁹:

Առաջընթաց չարձանագրվեց նաև վիզային ռեժիմի ազատականացման գործընթացում, որի ներքո մասնակից երկրները տարբեր փուլերում են, սակայն յուրաքանչյուրը, բացի Մոլդովայից, որն արդեն իսկ անցել է առանց վիզայի ռեժիմի, ուներ քայլ առաջ անելու ակնկալիք: Գազաթափողովի մասնակիցները փաստեցին, որ Վրաստանը և Ուկրաինան առաջընթաց են գրանցել Վիզայի ազատականացման գործողության ծրագրերի իրականացման հարցում: Ամրագրվեց, որ ակնկալում են Վրաստանի և Ուկրաինայի կողմից իրենց վիզայի ազատականացման գործողության ծրագրերի երկրորդ փուլի իրականացման ավարտն այն բանից հետո, երբ պահանջվող բարեփոխումների իրականացման միջոցով բոլոր նշաձողերը կհաղթահարվեն¹³⁰:

Գազաթափողովն արձանագրեց, որ Արևելյան գործընկերությունը շարունակելու է իր գոյությունը՝ որպես միասնական ծրագիր, այդ թվում՝ ներառող բազմակողմանի հարաբերությունները, սակայն առավել մեծ ուշադրություն է հատկացվելու մասնակից երկրների հանդեպ մոտեցումների դիֆերենցմանը:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ – ԵՄ հարաբերություններին, ամրագրվեց բոլոր հնարավոր ուղղություններով համագործակցությունը շարունակելու մտադրությունը: Այդ թվում՝ ամրագրվեց, որ ավարտվել են խորհրդակցությունները, և մանդատի տրամադրումից հետո կմեկնարկեն երկկողմ իրավական նոր հիմք հանդիսացող փաստաթղթի շուրջ բանակցությունները:

Սակայն կան մի շարք հարցեր, որոնք խնդրահարույց են և առավել խորքային դիտարկման կարիք են զգում:

Առաջինը դիֆերենցման մոտեցման ոչ լիարժեք կիրառումն է: Անցացման համաձայնագրի ստորագրել – չստորագրելը չի կարող երկրների խմբավորման միակ գործոն լինել, ինչի միտումները նկատվում էին մի շարք հայտարարություններում: Օրինակ՝ Բոլոյսելում Ուկրաինայի դեսպան Կոնստանտին Ելիսենը հայտարարել է, որ դիֆերենցման քաղաքականությունը կարելի է ապահովել՝ տարանջատելով Ուկրաինան, Վրաստանը և Մոլդովան Հայաստանից, Ադրբեյջանից և Բելառուսից: Նա նշել է, որ Ռիգայում դա իրականացնելու փորձ արվել է, և նույնիսկ եռակողմ հայտարարություն է պատրաստվել Ուկրաինայի, Վրաստանի և Մոլդովայի վերաբերյալ¹³¹:

¹²⁹ Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015), pp. 4–5.

¹³⁰ Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015), p. 9.

¹³¹ Украина предложила отделить Азербайджан, Белоруссию и Армению от “Восточного партнерства”, ТАСС, 29.05.2015, <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2005209>

Հայաստանը 2013 թ. հրաժարվել է ստորագրել ասոցացման համաձայնագիրը, սակայն այդ պահի դրությամբ իսկ բավարարում էր ԵՄ-ի կողմից առաջադրած բոլոր պահանջներին և ԵՄ-ի գնահատականով պատրաստ էր համաձայնագրի նախաստորագրմանը: Այդ մասին հայտարարությունն արվել է 2013 թ. հուլիսի 25-ին¹³²: Մինչդեռ մյուս երկու երկրներին՝ Բելառուսին և Ադրբեջանին, ելնելով այդ երկրներում ժողովրդավարության ու ԵՄ-ի հետ հարաբերությունների ցածր մակարդակից, չի էլ առաջարկվել ստորագրել ասոցացման համաձայնագիրը:

Բացի այդ՝ Հայաստանը դեռևս Վիլնյուսի գազաթափողովի ժամանակ հայտարարել է ԵՄ-ի հետ բազմակողմանի հարաբերությունները շարունակելու և բարեփոխումները խորացնելու իր մտադրության մասին¹³³: Սա վկայում է հարաբերությունների բարձր մակարդակի մասին: Եվ շատ չափորոշիչներով Հայաստանն այսօր չի զիջում կամ նույնիսկ առաջ է Վրաստանից, Մոլդովայից ու Ուկրաինայից, ինչը ցույց է տալիս, որ դիֆերենցման սկզբունքը պետք է առավել կոռեկտ գործի և հաշվի առնի երկրների գրանցած առաջընթացը բոլոր ոլորտներում:

Այս համատեքստում կարևոր է Հայաստանի կողմից քաղաքական կամք ու մի շարք հարցերում նախաձեռնողականություն ցուցաբերելը:

Բազմիցս հայտարարվել է այն մասին, որ Հայաստանը շարունակելու է բարեփոխումները բոլոր ոլորտներում և նպատակ ունի խորացնելու մինչ այժմ ունեցած ձեռքբերումները: Հայաստանը կարող է հանդես գալ Հայաստանում բարեփոխումների և մի շարք ոլորտների հանդեպ ԵՄ մոնիթորինգի միևնույն մեխանիզմի կիրառման վերաբերյալ պահանջով, ինչ գործարկվել է ասոցացման համաձայնագիրը ստորագրած Ուկրաինայում, Վրաստանում և Մոլդովայում: Նույն մեխանիզմով իրականացված մոնիթորինգը թույլ կտա գործնականում ապացուցելու, որ Հայաստանը, չնայած ասոցացման համաձայնագիրը ստորագրած չլինելուն, չի զիջում ԱլԳ առաջատար երկրներին և չի կարող որևէ կերպ դասվել Ադրբեջանի և Բելառուսի շարքերին: Բացի այդ՝ մոնիթորինգի այս մեխանիզմի կիրառումը կխթանի բարեփոխումներն ու թույլ չի տա նահանջել արդեն իսկ հաջողություն արձանագրած ոլորտներում:

Մյուս կարևոր հարցն ընթացող գործընթացի վերաբերյալ տեղեկացվածության և դրանց հանդեպ վստահության խնդիրն է թե՛ հայ հասարակու-

(10.06.2015).

¹³² Joint Statement by High Representative Catherine Ashton and Commissioner Štefan Füle on completion of negotiations on the future Association Agreement with Armenia, 25.07.2013, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/138404.pdf (10.06.2015).

¹³³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության ու Եվրոպական միության միջև համատեղ հայտարարություն, 29.11.2013, http://mfa.am/hy/press-releases/item/2013/11/29/eu_js/ (10.06.2015):

թյան, թե՛ միջազգային հանրության կողմից: ՀՀ-ի և ԵՄ-ի միջև բանակցությունների մեկնարկից հետո և ողջ գործընթացում կարևոր է առավելագույն թափանցիկության ապահովումը: Բնական է, որ բանակցությունների ընթացքը չի կարող հրապարակվել, սակայն հանրության համար պետք է հստակ լինեն բանակցություններից կողմերի ունեցած ակնկալիքները, բանակցման առարկան ու այն ժամանակային սահմանները, որոնց ընթացքում ենթադրվում է ավարտին հասցնել գործընթացը: Թափանցիկությունը վստահության բարձրացման և իրական գործընթացի առկայության վերաբերյալ հանրային ընկալման ապահովման գրավականն է: Իսկ հանրության աջակցությունը բարեփոխումներին և ԵՄ-ի հետ համագործակցության խորացմանը խիստ կարևոր է:

Բանակցությունների ժամկետը ևս մեկ կարևոր հարց է, որը պետք է լինի ուշադրության կենտրոնում: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ – ԵՄ ասոցացման համաձայնագրի շուրջ երկարատև բանակցությունների արդյունքում համաձայնություն էր ձեռք բերվել բոլոր հարցերի շուրջ, այժմ դրանց մեծ մասը որևէ փոփոխություն չի կրի, և բանակցությունները, տրամաբանական է, որ բավական կարճ տևեն: Արիեստական ձգձգումն ու խոչընդոտների ստեղծումը միայն կնվազեցնեն գործընթացի հանդեպ վստահությունը:

Կարևոր է նաև նախաձեռնողականության ցուցաբերումը: ՀՀ – ԵՄ համագործակցության ներքո բարեփոխումների առավել մեծ արդյունավետության ապահովման տեսակետից Հայաստանի կարևոր նախաձեռնություն էր ԵՄ խորհրդատվական խմբի ձևավորումը: Վերջինս նախորդ տարվա վերջում ավարտեց իր գործունեությունը, և որևէ հայտարարություն չարվեց դրա պատճառների կամ գործունեության շարունակման մտադրության մասին¹³⁴: Սա կարևոր նախաձեռնություն է, որը պետք է շարունակի գործել, և ցանկալի է, որ քայլեր ձեռնարկվեն դրա արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ:

Մյուս կարևոր նախաձեռնությունը կարող է լինել որոշ ոլորտներին վերաբերող իրավարար ակտերի փորձագիտական քննության մեխանիզմի ներդրումը՝ եվրոպական չափանիշներին դրանց համապատասխանության վերաբերյալ: Այդ փորձաքննությունը լրացուցիչ խթան կձառայի՝ մոտեցնելու ՀՀ օրենսդրական դաշտը եվրոպական չափանիշներին, և ցույց կտա Հայաստանի՝ բարեփոխումների խորացման մտադրությունը:

Հայաստանը, ի հաշիվ իր աշխարհագրական դիրքի, կարող է զգալի դերակատարում ունենալ նաև ԵՄ – ԵԱՏՄ հարաբերությունների զարգաց-

¹³⁴ Տե՛ս The EU Advisory Group finalizes its activities in Armenia, 12.11.2014, <http://www.euadvisorygroup.eu/node/531> (10.06.2015):

ման համատեքստում:

Հայաստանն ու Վրաստանը, տնտեսական տարբեր գոտիներում գտնվելով հանդերձ, կարողացան պահպանել միմյանց միջև գործող պայմանավորվածություններն ու առևտրատնտեսական հարաբերությունները կառուցում են որոշակի արտոնյալ պայմաններով¹³⁵: Հայաստանի՝ ԵԱՏՄ անդամ դառնալուց, իսկ Վրաստանի՝ ասոցացման համաձայնագիրն ու «Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի գոտու» մասին համաձայնագիրը ստորագրելուց հետո հարևան երկու երկրները փաստացի հայտնվեցին տնտեսական տարբեր գոտիներում: Սակայն, հաշվի առնելով Հայաստանի մասնակի շրջափակումը Ադրբեյջանի և Թուրքիայի կողմից և Իրանի միջուկային ծրագրի պատճառով դրա հանդեպ մի շարք երկրների կողմից կիրառվող պատժամիջոցները, Հայաստան – Վրաստան սահմանը փաստացի շարունակում է մնալ արտաքին աշխարհի, այդ թվում՝ ԵԱՏՄ մյուս անդամ երկրների հետ Հայաստանը կապող միակ ուղին: Այդ համատեքստում երկու երկրների կառավարությունների միջև ձեռք բերվեցին պայմանավորվածություններ՝ միմյանց հետ մինչև այդ գործող պայմանագրերը պահպանելու և համագործակցությունը զարգացնելու վերաբերյալ¹³⁶: Փաստացի, Հայաստանն ու Վրաստանն այսօր տարածաշրջանային մոդել են ծառայում ԵՄ–ի և ԵԱՏՄ–ի տնտեսական համագործակցության հնարավորությունների, բարդությունների և առկա խնդիրների ուսումնասիրության և հարթման համար: Համապատասխան քաղաքականություն վարելու դեպքում հնարավոր է այդ մոդելի կարևորությունը տարածաշրջանայինից բարձրացնել առավել բարձր մակարդակի և դրանով մեծացնել մեր դերակատարումը թե՛ ԵԱՏՄ–ում, թե՛ Արևելյան գործընկերության ծրագրում:

Հայաստանի կարևոր դերակատարումն Արևելյան գործընկերության ներքո նաև այն էր, որ պաշտոնական երևանը թեկուզ որոշակի բարդությունների միջոցով և բավական երկար ժամանակի ընթացքում կարողացավ կառուցել երկու միությունների հետ համագործակցության և բախումներից խուսափելու հաջողված օրինակ: Հայաստանը, ի տարբերություն Ուկրաինայի, բաժանարար գծեր չկառուցեց տարածաշրջանում և պատճառ չդարձավ ԵՄ–ի և ՌԴ–ի միջև նոր հակասությունների: Դառնալով ԵԱՏՄ անդամ և միաժամանակ հավատարիմ մնալով եվրոպական արժեքներին ու ԵՄ–ի հետ համագործակցությանը՝ Հայաստանը դարձավ երկու

¹³⁵ Նախագահ Սերժ Սարգսյանը պաշտոնական այցով Վրաստանում է, 18.06.2014, <http://www.president.am/hy/press-release/item/2014/06/18/President-Serzh-Sargsyan-official-visit-to-Georgia/> (10.06.2014):

¹³⁶ Հայաստանի և Վրաստանի վարչապետերն ամփոփել են երկկողմ բարձր մակարդակի բանակցությունների արդյունքները, 21.08.2014, <http://www.aravot.am/2014/08/21/490311/> (10.06.2015):

ինտեգրացիոն գործընթացներն առանց բախումների համատեղելու օրինակ՝ դրանով իսկ մեծացնելով իր դերը տարածաշրջանում:

ԵՄ-ն այժմ բարեփոխումների է ենթարկում Եվրոպական հարևանության քաղաքականությունը՝ հիմքում դնելով առավել մեծ դիֆերենցման և գործընկեր երկրների պահանջներին առավել ճկուն արձագանքելու խնդիրները¹³⁷: Այս բարեփոխումների փուլը լավ հնարավորություն է Հայաստանի համար՝ պահպանելով Արևելյան գործընկերության քաղաքականության ներքո ԵՄ-ի հետ հարաբերությունները՝ քայլեր ձեռնարկելու նաև ԵՀԲ ներքո մեր դերը մեծացնելու ուղղությամբ: Հայաստանն ավանդաբար ամուր կապեր ունի միջերկրածովյան ավազանի երկրների հետ, որոնք ընդգրկված են ԵՀԲ հարավային հարևանության մեջ, միաժամանակ ԱԳ երկիր է, ուստի, օգտագործելով այս երկու տարածաշրջանների հետ առկա կապերն ու դրանց պոտենցիալը, կարող է նախաձեռնություն ցուցաբերել Հայաստանում ԵՀԲ տարածաշրջանային գրասենյակ հիմնելու վերաբերյալ: Սա մի կողմից՝ կամրապնդի Հայաստանի համագործակցությունը ԵՀԲ բոլոր երկրների հետ, մյուս կողմից՝ հնարավորություն կտա ծառայեցնելու Հայաստանի պոտենցիալը՝ ի շահ ԵՄ քաղաքականության:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ գործընթացի ներկա և հաջորդ փուլում Հայաստանի համար կարևոր է.

- Կետևորակյան լինել ՀՀ – ԵՄ բանակցությունների ընթացքի նկատմամբ: Այստեղ կարևոր է ինչպես բանակցությունների բովանդակությունը, որը, ըստ էության, պետք է ենթադրի միայն ասոցացման համաձայնագրի այն դրույթների վերանայումը, որոնք ազդեցություն են կրում ԵԱՏՄ-ին ՀՀ անդամակցությունից և նոր հնարավորությունները, նաև բանակցությունների ժամկետները: Հայաստանը պետք է մշտապես բարձրաձայնի և ձգտի հնարավորինս արագ ավարտել բանակցությունները և կնքել նոր պայմանագիրը:
- Բանակցությունների ընթացքում և ընդհանրապես ԵՄ-ի հետ հարաբերություններում թե՛ հայաստանյան կողմը, թե՛ ԵՄ-ն պետք է առավել մեծ թափանցիկություն ցուցաբերեն հանրության հետ շփումներում: Հանրությունը պետք է տեղեկացված լինի բանակցությունների ընդհանուր ընթացքի, առարկայի և Հայաստանի համար ստեղծվող հնարավորությունների մասին: Կարևոր է, որ հանրության մեջ ամրապնդվի այն գիտակցությունը, որ նոր պայմանագրով սահմանվող

¹³⁷ Joint press conference by High Representative/ Vice-President Federica MOGHERINI and Commissioner Johannes HAHN on European Neighbourhood Policy Review, 04.03.2015, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-4553_en.htm (10.06.2015).

հարաբերությունները քիչ են զիջում ասոցացման համաձայնագիր ստորագրած երկրներին և շատ ավելին են, քան ԵՄ-ն կկնքի Ադրբեյջանի կամ Բելառուսի հետ՝ անկախ փաստաթղթերի անվանումներից:

- Հայաստանյան կողմը և հանրությունը պետք է խթանեն, որ ԵՄ-ի կողմից սահմանված չափանիշները բավարարելու դեպքում սահմանված պայմանավորվածությունները կյանքի կոչվեն անմիջապես, առանց ձգձգման, ինչը տեղի ունեցավ 2013 թ. ամռանը, հակառակ դեպքում՝ պատճառները բարձրաձայնվեն: Օրինակ՝ վիզայի ազատականացման հաջորդ փուլին անցնելու համար անհրաժեշտ պահանջները բավարարած լինելուց հետո մենք պետք է պահանջենք Գործողությունների ծրագրի անհապաղ տրամադրում:
- Հայաստանը պետք է նախաձեռնողականություն ցուցաբերի Վրաստանում, Մոլդովայում, Ուկրաինայում՝ բարեփոխումների ԵՄ մոնիթորինգի մեխանիզմները մեր նկատմամբ կիրառելու հարցում:
- ԵՄ-ի հետ համագործակցությունը շարունակելու և զարգացնելու վերաբերյալ հայտարարությունները պետք է ուղեկցվեն հստակ նախաձեռնություններով:
- Կարևոր է խորացնել որպես ԵԱՏՄ անդամ ԵՄ-ի հետ հարաբերությունների զարգացման հեռանկարը, այդ թվում՝ երկու միությունների համագործակցության մոդելային օրինակ ծառայելով: Կարելի է անցկացնել հատուկ համաժողովներ եվրոպացի գործարարների մասնակցությամբ, որոնց ընթացքում Հայաստանը՝ որպես գործարարության համար ԵԱՏՄ երկրներից եվրոպական չափորոշիչներին առավել համապատասխանող երկիր, կներկայացնի իր մոտ գործունեություն ծավալելու միջոցով ԵԱՏՄ շուկա մուտք գործելու առավելություններն ու հնարավորությունները:
- Հարկավոր է ԱլԳ մյուս անդամ երկրների և ԵԱՏՄ անդամ երկրների հետ ունեցած ավանդական հարաբերություններն օգտագործել Հայաստանի՝ տարածաշրջանային դերի մեծացման, միջազգային առկա լարվածության թուլացմանը սեփական ներդրումն ունենալու և կապերի խորացման համար:
- Օգտվելով ԵՀԲ բարեփոխումների գործընթացից՝ ընդլայնել սեփա-

կան դերակատարումն ու հանդես գալ նախաձեռնողականությամբ, միաժամանակ քայլեր ձեռնարկել սեփական խնդիրներն ու ակնկալիքներն առավել հստակ ու լսելի դարձնելու ուղղությամբ:

Վերոնշյալ առաջարկները միտված են առավել արդյունավետ դարձնելու ՀՀ – ԵՄ համագործակցությունն այս փուլում և խթանելու դրանց զարգացումը: Տարածաշրջանում Հայաստանի ունեցած դերն ու առկա իրավիճակը մի շարք հնարավորություններ են ստեղծում, որոնց ճիշտ օգտագործումն ու ակտիվությունը քաղաքական գործընթացում Հայաստանի համար կարող են ստեղծել մի շարք հնարավորություններ՝ անկախ ԵՄ-ի հետ ունեցած պայմանագրի անվանումից:

ARMENIA–EU: EMERGING OPPORTUNITIES

ANNA KARAPETYAN

Following Armenia's membership to the Eurasian Economic Union (EEU), Armenia–EU relations entered a phase of transformation. In spite of all pessimistic opinions both sides demonstrated political will to continue cooperation in a wide spectrum of areas, including economic. Now, upon completion of consultations, the areas and directions of further cooperation have been outlined, and shortly thereafter the official negotiations will be launched.

Although this decision and the situation created had some negative impact on Armenia–EU relations, they also contain a number of opportunities. The tensions in West– Russia relations and, in the meantime, the awareness of the need for cooperation, as well as the established high level of Armenia– Georgia relations create a wide range of opportunities for Armenia in terms of carrying on making efforts aimed at deepening of cooperation with the EU, as well as assuming a special role in the region.

Besides, the EU— taking into consideration the faults detected in the previous phases— has launched an ENP reform process, and the principles underlying the announced reform, per se, open up a variety of new opportunities.

The article covers the current phase of Armenia–EU relations and the Eastern Partnership programme on the whole, making a special reference to the Riga Summit held on 20–21 May 2015. It analyses the opportunities currently available for Armenia in the created new geopolitical situation, considering, inter alia, the opportunity—which Armenia is afforded as an EEU member— of paving the ways for cooperation between the EU and the EEU, making the best use of the cooperation with other EaP partners, directing, in an effective manner, the further course of reforms, etc.

A new opportunity is opened up for Armenia also within the broader scope of the current reform phase of the European Neighbourhood Policy (ENP) in the light of traditionally established relations of Armenia with the countries of the Arab world. The opportunities that can be created in consequence of this process are considered.

While addressing a number of issues certain provisions that should be much focused in the process of building relations with the EU are highlighted; furthermore, recommendations are made concerning possible initiatives for the Republic of Armenia.

At present Armenia–EU relations are in the run–up to the launch of a new

phase of negotiations and from that perspective a number of new opportunities are opened up for Armenia. Meanwhile, efforts should be made to bring the further development of the process and interpretations made thereon into the vein that will ensure that the new agreement virtually yields to none of the signatory countries to the Association Agreement— with the exception of specific provisions on economic aspects— and, in parallel, to engage with the community at both national and international level aimed at demonstrating the depth of cooperation, as well as differences in the scope of cooperation as compared to that of other Eastern Partnership countries.

With a view to explore the bilateral relations the Eastern Partnership Summit held in Riga on 20–21 May, as well as the expectations of other participant countries and the outcomes achieved thereby will be reviewed in a more comprehensive sense. The drawbacks identified in the current phase of Armenia–EU relations, the new perspective and the possibilities available for Armenia will also be considered against that background.

It is worth mentioning, that neither of the Eastern partners— and, first of all, the leading countries which had greater expectations— succeeded in achieving considerable outcomes or at least getting impulses indicating that significant steps are being taken towards the fulfillment of their goals.

Ukraine, Georgia and Moldova— the three signatory countries to the Association Agreement— intended to state the perspective and the opportunity offered by their membership to the EU. However, no such provision was contained in the Final Statement of the Summit, as well in other statements made. In the Final Declaration of the Summit the signing and provisional application of the Association Agreements with Moldova, Ukraine and Georgia was qualified as a major step in accelerating these partners' political association and economic integration with the EU. It was stressed that the implementation of the AA/DCFTAs will be a top priority of the EU and the partners concerned for the coming years. Besides, it was noted that the EU has provided and will continue to provide, notably via the European Neighbourhood Instrument, significant support and dedicated programmes, including in institution–strengthening and public administration reform, to bolster all three partners' capacity to carry forward comprehensive reform¹³⁸.

It was stated that no progress was made in Visa Liberalization process as well concerning the implementation thereof the participant countries are in different phases; however each of them, with the exception of Moldova— which

---

¹³⁸ Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015), pp. 4–5.

has already passed to a visa free regime— expected to take a step forward. The Summit participants affirmed that Georgia and Ukraine have made a progress in the implementation of their Visa Liberalization Action Plans. It was specified that they look forward to completion by Georgia and Ukraine of the implementation of the 2nd phase of their Visa Liberalization Action Plans once all benchmarks are fulfilled through the implementation of all required reforms¹³⁹.

The Summit stated that the Eastern Partnership will persist as a joint programme encompassing, *inter alia*, the multilateral relations; nevertheless, much attention will be drawn to the differentiation of approaches towards the participant countries.

With respect to Armenia– EU relations, the intention to further the cooperation through all possible directions was noted. It was stated, *inter alia*, that the consultations are completed and following the issue of the mandate negotiations will be launched on a new bilateral document, which will serve as a new legal basis for cooperation.

However, there are a number of issues that are problematic and need more thorough consideration.

The first issue is that the differentiation approach is not applied in full. Signing or not signing of the Association Agreement cannot be the only factor for the countries to get united; such trends were observed in a number of statements. For instance, Konstantin Yeliseyev, Ukraine's Ambassador to Brussels stated that the policy of differentiation can be pursued by separating Ukraine, Georgia and Moldova from Armenia, Azerbaijan and Belarus. He noted that they had tried to do it in Riga and they had even agreed on a trilateral statement regarding Ukraine, Georgia and Moldova¹⁴⁰.

In 2013 Armenia refused to sign the Association Agreement, although even at that time Armenia complied with all the requirements put forward by the EU and— according to the EU estimates—was ready for initialing the Agreement. A statement thereon was made on 25 June 2013¹⁴¹. Whereas the other two countries namely Belarus and Azerbaijan— owing to the low level of democracy and the EU relations recorded in those countries— were not even offered to sign the Association Agreement.

¹³⁹ Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015), p. 9.

¹⁴⁰ Ukraine urges to separate Azerbaijan, Belarus and Armenia from Eastern Partnership, TASS, 29 May 2015. <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2005209> (10 June 2015)

¹⁴¹ See the Joint Statement by High Representative Catherine Ashton and Commissioner Štefan Füle on completion of negotiations on the future Association Agreement with Armenia, 25 July 2013. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/138404.pdf (10 June 2015)

Furthermore, back at the Vilnius Summit Armenia stated its intention to further extend the multilateral relations with the EU and to enhance the implementation of reforms¹⁴². This is an evidence of the high level of relations established. Moreover, in terms of many criteria Armenia does not yield to or is even ahead of Georgia, Moldova and Ukraine which proves that the principle of differentiation must be applied in the most appropriate way and take into consideration the progress made by the countries in all areas.

In this context it is of key importance that Armenia demonstrates a political will and initiative in a number of issues.

It has been repeatedly stated that Armenia will continue the implementation of reforms in all areas and aims to enhance and build on the achievements made so far. Armenia can make a request on applying the same EU monitoring mechanism— for the reforms implemented in Armenia, as well as in a number of areas concerned— which was brought into operation in Ukraine, Georgia and Moldova signatory to the Association Agreement. The monitoring carried out using the same mechanism will make it possible to prove, in practice, that Armenia— in spite of not signing the Association Agreement— yields to none of the EaP leading countries and in no way should fall under the same category with Azerbaijan and Belarus. Besides, the application of the said monitoring mechanism will promote the implementation of reforms and will prevent from taking steps backwards in areas where considerable success has already been achieved.

The next key issue is the level of awareness of the Armenian society, as well as the international community concerning the current processes and the confidence the latter have therein. Ensuring transparency— to the maximum extent possible— after negotiations between Armenia and the EU will be launched, as well as throughout the whole process is of utmost importance. Naturally, the process of negotiations cannot be laid open to public, however the expectations the sides have from negotiations, the subject-matter of the negotiation and the time limits— within which the process is planned to be finalized— should be made clear to the community. Transparency is the guarantee ensuring enhanced confidence and public perception of the real process in place. And public support for reforms, as well as for deeper cooperation with the EU is of critical importance.

Another major issue which should be focused is the timeframe for negotiations. Taking into consideration the fact that an agreement was

---

¹⁴² See the Joint Statement between the Republic of Armenia and the European Union, 29 November 2013. http://mfa.am/hy/press-releases/item/2013/11/29/eu_js/ (10 June 2015)

reached about all the issues as a result of lengthy negotiations on Armenia–EU Association Agreement, most of those issues now will not undergo any changes, thus, it is much reasonable that quite a short timeframe will be required for negotiations. Non–natural delays and creation of obstacles will only reduce the level of confidence in the process.

Demonstrating initiative is also essential. The establishment of the EU Advisory Group was an important initiative in terms of ensuring greater effectiveness of the reforms implemented within the framework of the Armenia–EU cooperation. The EU Advisory Group finalized its activities at the end of the previous year and no statement was made neither about reasons for this, nor about any intention to continue its activities¹⁴³. This initiative is of key significance and should continue its operation; moreover, preferably, steps should be undertaken aimed at increasing the effectiveness thereof.

Another major initiative can be the introduction of a mechanism for expert examination of arbitration acts covering certain areas for their compliance with the European standards. Such expert examination will serve as an additional stimulus for the approximation of the legislative framework of the Republic of Armenia with the European standards and will show the intention of Armenia to further extend the implementation of reforms.

Armenia— due to its geographical position— can play a significant role in the context of development of the EU–EEU relations.

Armenia and Georgia— in spite of their location in different economic zones— were able to maintain the existing arrangements between them and build up their trade and economic relations on a preferential basis¹⁴⁴. Following Armenia’s membership to the EEU and Georgia’s becoming signatory to the Association Agreement and the Deep and Comprehensive Free Trade Agreement the two neighboring countries actually found themselves in different economic zones. Nevertheless, taking into consideration the partial blockade of Armenia by Azerbaijan and Turkey, as well as the sanctions imposed on Iran by a number of countries owing to its Nuclear program, Armenia– Georgia border still actually remains the only way connecting Armenia with the external world including other EEU member countries.

In the given context, arrangements were reached between the governments of two countries on maintaining the existing bilateral agreements and further

---

¹⁴³ See The EU Advisory Group finalizes its activities in Armenia, 12 November 2014. <http://www.euadvisorygroup.eu/node/531> (10 June 2015)

¹⁴⁴ President Serzh Sargsyan conducts official visit to Georgia, 18 June 2014. <http://www.president.am/hy/press-release/item/2014/06/18/President-Serzh-Sargsyan-official-visit-to-Georgia/> (10 June 2014)

developing the cooperation¹⁴⁵. Nowadays, Armenia and Georgia, in fact, serve as a regional model making it possible to explore the opportunities, challenges and existing problems of the EU and EEU economic cooperation and to deal with them. With a relevant policy pursued it will be possible to increase the significance of that model from a regional level to a higher dimension thereby enhancing Armenia's role in the EEU, as well as within the framework of the Eastern Partnership programme.

In addition, the significant role assumed by Armenia under the Eastern Partnership was that official Yerevan— though by certain difficulties and during quite a long period of time—managed to build a successful example illustrating cooperation with two unions and avoidance of conflicts. Armenia—as opposed to Ukraine— did not draw dividing lines in the region and did not cause new contradictions between the EU and Russia. Becoming a member to the EEU and, in the meantime, remaining faithful to the European values and the cooperation with the EU, Armenia became an example of combining two integration processes without any conflicts thereby enhancing its role in the region.

At present the EU reforms the European Neighborhood Policy taking as a basis the objectives of increasing differentiation and acting more flexibly in reacting to the requirements of the partner countries¹⁴⁶. This phase of reforms affords a good opportunity for Armenia— while maintaining relations with the EU under the EaP policy— to undertake steps aimed at enhancement of its role under the ENP as well. Armenia has traditionally maintained solid relationships with the countries of the Mediterranean basin included in the ENP Southern Neighbourhood, at the same time it is an EaP country; thus— making the best use of the current relationships established with these two regions and the potential capacity thereof— Armenia can initiate the establishment of the ENP regional office in Armenia. On the one hand, this initiative will reinforce Armenia's cooperation with all the ENP countries and, on the other hand, it will make it possible to use the potential capacity of Armenia for the benefit of EU policy.

In summary, it should be noted that in the current and follow up stages of the process the following is essential for Armenia:

---

¹⁴⁵ Prime Ministers of Armenia and Georgia summarize the outcome of bilateral high-level talks, 21 August 2014. <http://www.aravot.am/2014/08/21/490311/> (10 June 2015)

¹⁴⁶ Joint press conference by High Representative/ Vice-President Federica MOGHERINI and Commissioner Johannes HAHN on European Neighbourhood Policy Review, 04 March 2015. http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-4553_en.htm (10 June 2015)

- Armenia demonstrates consistency in relation to the process of Armenia–EU negotiations. Here, great importance should be attached not only to the content of negotiations— which should essentially imply the review of only those provisions of the Association Agreement that are affected by the membership of Armenia to the EEU and cover the new opportunities— but also to the timeframes of negotiations. Armenia should always give publicity to and try to bring the negotiations to a conclusion as soon as possible and sign the new agreement;
- in the course of negotiations and in relations with the EU in general, both the Armenian side and the EU should demonstrate greater transparency in their communications with the public. The overall process, the subject matter of negotiations, as well as the emerging opportunities for Armenia should be laid open to the public. It is of utmost importance to ensure the enhanced public awareness that relations established under the new agreement yield very little to those of the signatory countries to the Association Agreement and encompass much more than the EU will sign with Azerbaijan and Belarus regardless of the names of the documents;
- the Armenian side and the society should facilitate the immediate and prompt implementation of the established arrangements— in case the standards set by the EU are met— which occurred in summer 2013; otherwise the reasons should be made publicly available. For instance, after the necessary requirements for proceeding to the next phase of Visa Liberalization are met, Armenia should request that the Actions Plans are issued straight away;
- Armenia demonstrates initiative as regards the application of the EU monitoring mechanisms—used for the reforms carried out in Georgia, Moldova and Ukraine— in Armenia;
- the statements concerning carrying on and developing cooperation with the EU should be accompanied with clearly defined initiatives;
- the enhancement of the perspective to develop relations with the EU as an EEU member—inter alia by serving as a model of cooperation of two unions— is of major importance. Special conferences can be held with the participation of the European business community, during which

Armenia— as a country best complying with the European standards for business from among other EEU members— will present the advantages and opportunities of having access to the EEU market by undertaking activities in Armenia.

- the traditionally established relations with other EaP member countries, as well as the EEU member countries should be used with a view to enhance the role of Armenia in the region, to ensure that Armenia has its own contribution to the easing of the existing international tension and to deepen its relationships;
- it should be made the best use of the ENP reform process to extend the scope of Armenia's performance and to put forward initiatives, in the meantime, undertaking measures aimed at making the issues of concern, as well as its expectations more clearly defined and better heard.

The aforementioned recommendations are targeted at making the Armenia–EU cooperation more effective at this stage and facilitating their further development. The role assumed by Armenia and the current situation in the region afford a number of opportunities the proper use thereof, as well as the active involvement in the political processes can open up quite a number of opportunities for Armenia regardless of the name of the agreement with the EU.

Summary

Armenia–EU: Emerging Opportunities

At present Armenia–EU relations are in the run–up to the launch of a new phase of negotiations and from that perspective a number of new opportunities are opened up for Armenia.

The article covers the current phase of Armenia–EU relations and the Eastern Partnership programme on the whole, making a special reference to the Riga Summit held on 20–21 May 2015. It analyses the opportunities currently available for Armenia in the created new geopolitical situation, considering, inter alia, the opportunity—which Armenia is afforded as an EEU member— of paving the ways for cooperation between the EU and the EEU, making the best use of the cooperation with other EaP partners, directing, in an effective manner, the further course of reforms, etc.

While addressing a number of issues certain provisions that should be

much focused in the process of building relations with the EU are highlighted; furthermore, recommendations are made concerning possible initiatives for the Republic of Armenia.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

ՌԻՄԱ ԽԱԼԱԹՅԱՆ

Ինտեգրացիոն միավորումների ստեղծումը՝ որպես տարածաշրջանային և համաշխարհային մակարդակներում խաղաղության հաստատման և տնտեսական զարգացման միջոց, դիտարկվում էր դեռևս անտիկ շրջանից: Հավերժ խաղաղության հաստատման գաղափարախոսությանը իրենց աշխատություններում անդրադարձել են միջնադարի ականավոր այնպիսի գործիչներ, ինչպիսիք էին Իրժի Պոդեբրադցին, դուքս Սյուվին, արքահայր Սեն Պիեռը, Ուիլյամ Պեննը և այլք: Հատկանշական է, որ այս գաղափարախոսությունը ծնվեց և զարգացավ հենց Եվրոպայում:

Դարերի ընթացքում ձևավորված խաղաղության և զարգացման գաղափարախոսությունը սկսեց կյանքի կոչվել կրկին Եվրոպայում արդեն 20-րդ դարի երկրորդ կեսին՝ այսօրվա դրությամբ դառնալով միջազգային հարաբերությունների գերակա միտում:

Ինտեգրումը բազմաբովանդակ և բազմամակարդակ գործընթաց է, որում առանձնացվում են 3 հիմնական մակարդակներ՝ տնտեսական, սոցիալ-մշակութային և քաղաքական: Անհնարին է պատկերացնել արդյունավետ ինտեգրում առանց այս 3 մակարդակներում փոխկապակցված և հավասարաչափ ինտեգրման խորացման: Սա վկայում է նաև Եվրոպական ինտեգրման փորձը, որը յուրահատուկ է և օրինակելի: Հենց ԵՄ ինտեգրման տեսական և պատմական հիմքերն են լավագույն փորձ ծառայում այլ ինտեգրացիոն գործընթացների համար: Եվ քանի որ Եվրոպական ինտեգրման ժամանակակից փուլը սկսվեց 1951 թ. ԱՊԵՀ ձևավորմամբ, այսինքն՝ տնտեսական բաղադրիչով, այն ձեռք բերեց առաջնային նշանակություն ինտեգրացիոն գործընթացներում՝ միավորման ինստիտուցիոնալ կառույցների ձևավորման և դրանց գործունեության հիմքերի ձևավորման և լեգիտիմացման տեսակետից: Խաղաղության և զարգացման հայեցակարգը, որ Եվրոպայում գոյություն ուներ դեռևս անտիկ շրջանից սկսած, իր ֆորմալ, ինստիտուցիոնալ արտահայտությունը գտավ հենց տնտեսական ինտեգրման ձևավորման և խորացման միջոցով:

Հայաստանի Հանրապետությունը անկախության հռչակման պահից նույնպես ներգրավվեց միջազգային այս գործընթացին, սակայն այն մեզ համար ունեցավ բազմաբնույթ և բազմաբովանդակ առանձնահատկություն, որ թելադրված էր ինչպես պատմական, այնպես էլ տարածաշրջանային և աշխարհաքաղաքական գործոններով:

Այս գործոններից առաջին հերթին անհրաժեշտ է քննարկել այն ելքային

դրությունը, որի պայմաններում նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը պետք է կատարեր իր արտաքին քաղաքական վեկտորի ընտրությունը:

ԵՍՀՄ փլուզումից հետո գրեթե ողջ հետխորհրդային տարածքում սկիզբ առավ քաղաքական համակարգի փոխակերպման և քաղաքական արդիականացման գործընթացը, որն ուղեկցվում էր նոր ժողովրդավարական ինստիտուտների ձևավորմամբ, որն իր հերթին ենթադրում էր եվրոպականացում՝ հաջողված Արևմտյան (Եվրոպական) ժողովրդավարությունների կրկնօրինակում: Սակայն 70–ամյա խորհրդային անցյալը նշանակալից հետք էր թողել ինչպես ՀՀ քաղաքական և տնտեսական համակարգերի, այնպես էլ հասարակական կարծիքի վրա: Հաճախ եվրոպականացման գործընթացում էթնո-մշակութային տարբերությունները ներկայացվում էին որպես Հայաստանի և Եվրոպայի միջև անջրպետ: Որոշ հետազոտողներ գտնում էին, որ Հայաստանն ավելի մոտ է «իմաստուն Արևելքի» երկրներին, և որ հայը իր ազգային հոգեկերտվածքով, կացութաձևով և մտածելակերպով չի կարողանա լիովին ինտեգրվել Եվրոպային: Դրա հետ մեկտեղ քննարկվում էին Հայաստան – Ռուսաստան հարաբերությունները՝ որպես եվրաինտեգրման այլընտրանք: Այս մրցակցությունը անժխտելի իրողություն է, որը պետք է դիտարկել Հայաստանի աշխարհաքաղաքական առանձնահատկությունների համատեքստում: Ռուսաստան – Արևմուտք հակադրությունը դարձել է կարևոր գործոն հետխորհրդային երկրների ժողովրդավարական փոխակերպումների համար, և Հայաստանը անմասն չմնաց այս պայքար-մրցակցությունից: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ-ում իրականացվող ժողովրդավարական բարեփոխումներն ընթացան հենց եվրոպականացման համատեքստում և հստակ ընդգծված եվրաինտեգրման վեկտորի ընտրությամբ:

2010–2013 թթ. ԵՄ–ն և Հայաստանը նախաձեռնեցին երկկողմ ազատ առևտրի համաձայնագրի՝ «Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի գոտի ձևավորելու մասին» համաձայնագրի նախապատրաստական աշխատանքները, որը պետք է դառնար ՀՀ եվրաինտեգրման առաջին ձևական քայլը: Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի գոտու (ԽՀԱԱԳ) նպատակն էր Հայաստանի Հանրապետությանը տրամադրել ավելի լավ մուտքի պայմաններ դեպի ԵՄ շուկա և օժանդակել կառավարությանը հիմնական տնտեսական բարեփոխումների իրականացման գործում¹⁴⁷: Որպես բանակցությունների վերջնարդյունք՝ 2013 թ. նոյեմբերին Վիլնյուսում Հայաստանը ԵՄ–ի հետ պետք է ստորագրեր «Խոր և համապարփակ ազատ

¹⁴⁷ Ազատ առևտրի համաձայնագիր, http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/trade_relation/free_trade_agreement/index_hy.htm (26, 05, 2015):

առևտրի համաձայնագիրը»: Սակայն, երկարամյա բարեփոխումներից և բանակցություններից հետո՝ 2013 թ. սեպտեմբերին, Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Սերժ Սարգսյանը Մոսկվայում Ռուսաստանի Դաշնության նախագահ Վլադիմիր Պուտինի հետ հանդիպումից հետո հայտարարեց, որ Հայաստանի Հանրապետությունը որոշում է կայացրել միանալու Ռուսաստանի Դաշնության, Բելառուսի և Ղազախստանի Մաքսային միությանը, ինչպես նաև այդ նպատակով անհրաժեշտ քայլեր ձեռնարկել, իսկ հետագայում մասնակցել Եվրասիական տնտեսական միության ձևավորմանը: Այսինքն՝ տեղի ունեցավ արտաքին միջազգային քաղաքական վեկտորի կտրուկ փոփոխություն: Սակայն, հարկ է նշել, որ իր ելույթում նախագահ Սարգսյանը շեշտեց, որ Հայաստանը չի մերժում և չի հրաժարվում եվրոպական կառույցների հետ երկխոսությունը¹⁴⁸:

Ստեղծված իրավիճակում ՀՀ միջազգային ինտեգրացիոն գործընթացների քննարկումը հանգում է ԵՏՄ–ի և ԵՄ–ի միջև կատարված ընտրության հիմքերի բացահայտմանը:

Մեր ուսումնասիրության նպատակն է քննարկել Եվրոպական միության և Եվրասիական տնտեսական միության շրջանակներում ինտեգրացիոն գործընթացների խաչաձևումը Հայաստանի Հանրապետությունում: Հոդվածում քննարկվում են տարածաշրջանային ինտեգրացիոն միավորումների դրական և բացասական ազդեցությունները Հայաստանի Հանրապետության ներքին և արտաքին քաղաքականության զարգացման վրա: Մասնավորապես մեր կողմից քննարկվել, գնահատվել և համեմատվել են հետևյալ գործոնները.

1. Այս տարածաշրջանային ինտեգրացիոն միավորումներին հատուկ քաղաքական և սոցիալ–մշակութային արժեհամակարգերը:

2. Ընդհանուր սահմանների բացակայությունը երկու տարածաշրջանային ինտեգրացիոն միավորումների հետ:

3. Տարածաշրջանային անվտանգության խնդիրները երկու ինտեգրացիոն ուղղությունների օրակարգերում և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անվտանգության և ինտեգրմանը ընդգրկվածության նկատմամբ վերաբերմունքը երկու տարածաշրջանային ինտեգրացիոն միավորումներում:

4. Հայաստանի Հանրապետության Էներգետիկ անվտանգության ապահովման խնդիրները ինտեգրացիոն ուղու ընտրության համատեքստում:

Մեր կողմից առաջադրված նպատակին հասնելու և խնդիրները լուծելու

¹⁴⁸ ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի խոսքը ՌԴ նախագահ Վլադիմիր Պուտինի հետ բանակցությունների վերաբերյալ մամլո ասուլիսի ժամանակ, <http://www.president.am/hy/interviews-and-press-conferences/item/2013/09/03/President-Serzh-Sargsyan-press-conference-working-visit-to-Russian-Federation/> (12, 05, 2015):

համար անհրաժեշտ է դիտարկել ինտեգրացիոն ուղու ընտրության վրա ազդող և ազդած գործոնները՝ քաղաքակրթական, անվտանգության և տնտեսական զարգացման համատեքստերում:

1. Քաղաքական և սոցիալ-մշակութային արժեհամակարգ

Ինտեգրացիոն միավորումներին անդամակցության կարևորագույն պայմանը թեկնածու երկրի համապատասխանությունն է ինտեգրման շրջանակներում ձևավորված տնտեսական, քաղաքական և սոցիալ-մշակութային միջավայրին: Միևնույն ժամանակ նաև թեկնածու պետության զարգացման համար մեծ նշանակություն ունի, թե ինչպիսի քաղաքական արժեհամակարգ է իշխում այն վերազգային կազմակերպության անդամ երկրներում, որին նա ինտեգրվում է կամ ցանկանում է ինտեգրվել: Սոցիալ-մշակութային, արժեքային պատկանելիության խնդիրը առաջնային նշանակություն է ձեռք բերում ինտեգրացիոն գործընթացներում: Քաղաքական վարչակարգի ինչպիսիությունը այս դեպքում մի շարք հարցերի է պատասխանում, եթե տնտեսական միության անդամները ժողովրդավարական երկրներ են, ապա փորձը ցույց է տալիս, որ ինտեգրման արդյունքում շահում են պետության գրեթե բոլոր քաղաքացիները, իսկ եթե տնտեսական միության անդամները ոչ ժողովրդավարական երկրներ են, ապա ինտեգրման արդյունքում ամենայն հավանականությամբ կշահեն միայն այն անհատները, ում ձեռքում այդ պահին տնտեսությունն է: Նման ինտեգրումը կարող է անդառնալի հետևանքներ ունենալ ինչպես տվյալ պետության, այնպես էլ ամբողջ տնտեսական միության ապագայի համար:

Դեռևս 1795 թ. Ի. Կանտը, խոսելով խաղաղության հաստատման և միջպետական ինտեգրացիոն միության ձևավորման մասին, առաջ էր քաշում իրավունքի հարգման պարտադիրությունը և բարիքների հավասար բաժանման սկզբունքը: Կանտի «խաղաղությունը» հիմնվում է մարդու և քաղաքացու իրավունքների հարգման և պաշտպանության, բոլոր պետությունների համար պարտադիր իրավական նորմերի մշակման և ճանաչման վրա:

Շարունակելով Մաքիավելլիի և Մոնտեսքյոյի առաջ քաշած պետությունների ներքին կառուցվածքի վերաբերյալ գաղափարները¹⁴⁹ ըստ որոնց հանրապետություններում հարստության հավասար բաժանումը հանգեց-

¹⁴⁹ Մաքիավելլին գտնում էր, որ հանրապետությունը կառավարման լավագույն ձևն է, քանի որ ցանկացածին դարձնում է պատասխանատու երկրի բախտի համար: Տե՛ս «Իշխան» աշխատությունը: Մոնտեսքյոն առանձնացնում էր կառավարման երեք հիմնական ձև՝ բռնապետություն, միապետություն, հանրապետություն: Հանրապետությունը, ըստ նրա, այն է, երբ բարձրագույն իշխանությունը կամ ամբողջ ժողովրդի, կամ դրա մի մասի ձեռքում է: Տե՛ս «Օրենքների ոգու մասին» աշխատությունը:

նում է ավելի մեղմ արտաքին քաղաքականության, Կանտոն իր՝ «Տրակտատ հավերժ խաղաղության մասին» աշխատությունում առաջ է քաշում երկրի ներքին կառուցվածքի ձևից՝ արտաքին քաղաքականության կախվածության գաղափարը: Նա գրում է. «... Պետությունը ունեցվածք (patrimonium) չէ, ինչպես, օրինակ, այն հողը, որի վրա այն գտնվում է: Պետությունը մարդկանց հանրություն է, որի տնօրինումը և կառավարումը ոչ մեկի չեն կարող պատկանել՝ բացի տվյալ ժողովրդից...»¹⁵⁰:

Ձևավորված երկընտրանքի բացահայտման համար անհրաժեշտ է առանձնացնել և քննարկել առաջադրվող ինտեգրացիոն միավորումների կողմից առաջարկվող քաղաքական և սոցիալ-մշակութային բաղադրիչները:

Եվրոպական միություն: Ժամանակակից աշխարհը որպես ժողովրդավարության օրինակելի մոդել ընդունում է արևմտյանը՝ եվրոպականը: Քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացում նշանակում է եվրոպական արժեքների ներմուծում և ներդրում: Եվրոպական միասնությունը կամ Եվրաինտեգրումը անվտանգության և մարդու իրավունքները պաշտպանող գաղափարախոսության վրա կառուցվող, խաղաղության հաստատման և տնտեսական զարգացման ապահովմանը միտված քաղաքականություն է: Թե՛ որպես գաղափարախոսություն և թե՛ որպես քաղաքականություն այն ձևավորվել է բուն եվրոպական երկրների ջանքերով: Սակայն 20-րդ դարում, պայմանավորված ժողովրդավարացման երրորդ ալիքով, այն ձեռք բերեց նոր դրսևորում՝ դառնալով նոր ժողովրդավարացող երկրների համար քաղաքական արդիականացման գործիք և միջոց: Դրան նպաստեց ժողովրդավարական գործընթացների ընդլայնումը և միջտարածաշրջանային միությունների ձևավորումը:

ՀՀ – ԵՄ փոխհարաբերությունները ձևավորվելով 90-ական թթ. սկզբին՝ իրենց իրավական արտահայտությունը գտան 1996 թ. կնքված և 1999 թ. ուժի մեջ մտած Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրում: Իսկ որակական նոր փուլ մտան ԵՀԲ ձևավորմամբ: Եթե ԵՄ-ի համար այս հարաբերությունները քաղաքական և տնտեսական ազդեցության տարածման հնարավորություն էին, ապա ՀՀ-ի համար դրանք ենթադրում էին ավելի խորքային՝ և՛ քաղաքական, և՛ տնտեսական, և՛ սոցիալ-մշակութային բարեփոխումներ: Երկրի քաղաքական փոխակերպման, ժողովրդավարական կառավարման ձևի ընտրության և հաստատման համատեքստում Արևմտյան նախագծում կարևորություն ստացավ Հայաստանի եվրաինտեգրման հիմնահարցը: Նոր քաղաքական ինստիտուտ-

¹⁵⁰ Տե՛ս Ի. Կանտ, К вечному миру, Трактаты о вечном мире. Предисл. Ф. В. Константинова, Вводная статья в прим. И. С. Андреевой, Сост. сб. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. М., Соцэргиз, 1963. http://www.marsexx.ru/lit/traktaty_o_vechnom_mire.html

ների՝ սահմանադրության, պետական կառույցների, քաղաքական կուսակցությունների կազմակերպումը կատարվում է եվրոպական օրինակներով՝ ազգային փորձի համադրությամբ: Հայաստանում, ի տարբերություն որոշ հետխորհրդային երկրների, նման համադրությունը պատմականորեն հիմնավորված է: Քաղաքական վարչակարգերի և քաղաքական համակարգերի եվրոպական մոդելները, մասնավորապես խորհրդարանական ձևը կիրառվել են Հայաստանի առաջին և որոշակիորեն՝ երկրորդ հանրապետություններում:

Եվրասիական տնտեսական միություն: Եվրասիականությունը՝ որպես գաղափարախոսություն, ձևավորվել է 1921 թ. էմիգրացիայում գտնվող ռուս ազնվականության կողմից, որի լավագույն բնութագրերից մեկը տվել է Ն. Ս. Տրուբեցկոյը իր՝ «Եվրասիական ժամանակագրություն» գրքում: Համաձայն նրա՝ «նախկին Ռուսական կայսրությունում, որը այժմ կոչվում է ԽՍՀՄ, ազգային ենթաշերտը կարող է լինել միայն այն բոլոր ազգերի ամբողջականությունը, որոնք բնակեցնում են այդ պետությունը, և որոնք դիտարկվում են որպես հատուկ բազմաժողովուրդ ազգ, և լինելով այդպիսին՝ ունեն հատուկ նացիոնալիզմ: Այդ ազգը մենք անվանում ենք Եվրասիական, նրա տարածքը՝ Եվրասիա, նրա նացիոնալիզմը՝ Եվրասիականություն»¹⁵¹:

Եվրասիականության գաղափարախոսությունը իր արդի դրսևորումները ստացավ Ն. Ա. Նազարբաևի կողմից 1994 թ. մարտի 29-ին Մոսկվայի պետական համալսարանում ներկայացված ելույթում և դրան հաջորդած քննարկումներում¹⁵²: 1994 թ. հունիսի 3-ին Ն. Ա. Նազարբաևը ԱՊՀ անդամ բոլոր երկրների նախագահներին ուղղեց պետությունների Եվրասիական միության ձևավորման նախագիծը: Սակայն այդ փաստաթուղթը չունեցավ դրական արձագանք¹⁵³: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Ռուսաստանում ձևավորված ժողովրդավարացման և ազատականացման ալիքը հնարավոր չհամարեց վերադարձը Եվրասիականության գաղափարախոսությանը: Բեկումը տեղի ունեցավ 21-րդ դարի շեմին, երբ Ռուսաստանում իշխանության եկավ Վ. Պուտինը:

Եվրասիականության գաղափարի տարածման և զարգացման համար քաղաքական հիմք ծառայեց նաև այն, որ ԱՊՀ-ի երկրները ԽՍՀՄ

¹⁵¹ С. Б. Лавров, Л. Н. Гумилев и Евразийство, Москва, 1993, [http://www.eurasianism.enu.kz/elektronnye-resursy/uchenyu-mir-o-evraziystve/385/\(30.05.2015\)](http://www.eurasianism.enu.kz/elektronnye-resursy/uchenyu-mir-o-evraziystve/385/(30.05.2015))

¹⁵² Стів Виступление Нурсултана Назарбаева в МГУ им. М. В. Ломоносова, [http://yeurasia.org/nazarbaev_msu_1994/\(28.05.2015\)](http://yeurasia.org/nazarbaev_msu_1994/(28.05.2015))

¹⁵³ А. Дугин, Евразийская миссия Нурсултана Назарбаева, Москва, 2004, http://evrazia.org/FTP/1-288_polosi.pdf (04.06.2015).

փլուզումից հետո ընտրեցին քաղաքական կառավարման ձևերից նախագահա-պառլամենտական կամ մաքուր նախագահական ձևերը: Հայաստանը, չնայած բավական ակտիվ եվրաինտեգրմանը, հայտնվեց նշված երկրների շարքում: Նախագահական և կիսանախագահական երկրներում ժողովրդավարացման գործընթացը դանդաղում է, կուսակցական համակարգերը բավարար չեն զարգանում, բազմակուսակցականությունը կրում է ձևական բնույթ: Ձևավորվում են «իշխանության կուսակցություններ»¹⁵⁴: Նման զարգացումը չի նպաստում քաղաքական համակարգերի ինստիտուցիոնալ կայացմանը: Առաջանում է նոր խնդիր՝ ինչպես կուսակցությունները իշխանության գործիքից վերածել իշխանություն ձևավորող քաղաքական ինստիտուտների: Այլ երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ նոր քաղաքական վարչակարգի և նրան ուղեկցող ինստիտուտների կայացվածությունը կապվում է ինստիտուտների լեգիտիմության և անկախության հետ, ինչն իր հերթին կախված է իշխանության՝ արդար և թափանցիկ ընտրությունների միջոցով ձևավորվելուց և քաղաքացիական ակտիվ մասնակցությունից: Սակայն այս ժողովրդավարական սկզբունքները Հայաստանում և ԵՏՄ անդամ ոչ մի երկրում առայժմ լիարժեք չեն գործում:

Բերտելսմանի ժողովրդավարացման ինդեքսի 2014 թ. սանդղակով՝ ԵՏՄ անդամ պետություններից Հայաստանը և Ռուսաստանը չափավոր ավտոկրատիայի (Moderate autocracies) երկրների շարքում են, մինչդեռ Բելառուսն ու Ղազախստանը՝ խիստ ավտոկրատիայի (Hard-line autocracies) երկրների շարքում: Այս երկրներում անցումը շարունակվում է, բայց ժողովրդավարացման գործընթացների արդյունքները դեռ ակներև չեն¹⁵⁵: Հետաքրքրական է, որ ՀՀ Ազգային ժողովում բարձրացված այն հարցին, թե Հայաստանը չի կարող քայլել կողք կողքի ավտորիտար, ժողովրդավարությունից հեռու, մարդկանց իրավունքներն ու ազատությունները ոտնահարող ԵՏՄ անդամ պետությունների հետ, ՀՀ ԱԺ պատգամավոր, ԱԺ արտաքին հարաբերությունների մշտական հանձնաժողովի նախագահ Արտակ Զաքարյանը պատասխանեց. «... Արժեքային համակարգն այս պահին դեռևս առաջնային համարել չի կարելի, որովհետև հետագա զարգացումները ցույց կտան, թե ինչպիսի միասնական արժեքային միջավայր հնարավոր կլինի ձևավորել, բայց որ տնտեսական շահերը զուգամիտվում են, և տնտեսական շահերը բերում են մեկ միասնական, քաղաքական մոտե-

¹⁵⁴ Վ. Մաթևոսյան, Հայաստանի քաղաքական ընտրությունը: Քաղաքական փոխակերպման պայմանները և առանձնահատկությունները, Седьмая годовичная конференция посвященная 90-летию академика С. А. Амбарцумяна, Сборник научных статей, Часть 1, Ереван, 2013 թ., ст. 198:

¹⁵⁵ Transformation Index BTI 2014, <http://www.bti-project.org/index/status-index/> (06.06.2015).

ցումների, սա ակնհայտ է»¹⁵⁶: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ ինտեգրման գործընթացներում տնտեսական, սոցիալ-մշակութային և քաղաքական բաղադրիչների անհամաչափ զարգացումը և անհամաչափ խորացումը կարող են հանգել ամբողջ գործընթացի տապալման, քանի որ տնտեսական ինտեգրման ձևավորումը չի կարող լինել զուտ ինքնանպատակ և միակողմանի, իսկ ընդհանուր քաղաքական և արժեքային համակարգերը՝ լիովին անտեսվել:

Եվրասիականության գաղափարախոս Ա. Դուգինը այն անվանում է պատմական զարգացման նոր ռադիկալ վեկտոր¹⁵⁷: Սակայն հարց է մնում, թե ինչպիսի արժեքներ է դավանում այս նոր վեկտորը, որի անդամ պետություններում հաստատվել են ավտորիտար վարչակարգեր, փակ շուկա և օլիգարխիկ տնտեսվարություն:

2. Սահմաններ

Համաձայն «Բրիտանիկա» հանրագիտարանի՝ տնտեսական ինտեգրումը գործընթաց է, որի շնորհիվ լայնորեն սահմանված աշխարհագրական տարածաշրջանում գտնվող երկու կամ ավելի պետություններ նվազեցնում են մի շարք առևտրային արգելքներ՝ սահմանված տնտեսական նպատակները պաշտպանելու կամ զարգացնելու համար: Գոյություն ունի տնտեսական ինտեգրման 4 մակարդակ¹⁵⁸.

1. Ազատ առևտրի գոտի
2. Մաքսային միություն
3. Ընդհանուր շուկա
4. Տնտեսական միություն

Ինչպես երևում է վերոնշյալ սահմանումից, տնտեսական ինտեգրման համար մեծ նշանակություն ունի ազգային պետական սահմանների վերացումը: Ազգային պետական սահմանները խոչընդոտում են տնտեսական հարաբերությունների զարգացմանը, հետևաբար դրանք նվազեցնում են նաև միջպետական առևտրի եկամուտները: Ազգային պետական սահմանների վերացումը թույլ է տալիս ստեղծել ավելի մեծ տեղական շուկա, որը կարող է դրական ազդեցություն ունենալ արտադրողականության և տնտեսական աճի համար: Սակայն այն հարցին, թե որքանով է պետության համար նպատակահարմար մաս կազմել մի տնտեսական միության, որի հետ

¹⁵⁶ Հայաստանը ԵՏՄ անդամ, տեսանյութի 00:32–00:55 վայրկյաններ, <http://www.azatutyun.am/media/video/26777256.html#relatedInfoContainer> (08.06.2015):

¹⁵⁷ А. Дугин, Евразийская миссия Нурсултана Назарбаева, Москва, 2004, http://evrazia.org/FTP/1-288_polosi.pdf (04.06.2015).

¹⁵⁸ Encyclopaedia Britannica, Economic integration, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/178433/economic-integration> (25.05.2015).

ընդհանուր ուղիղ պետական սահմաններ չկան, միանշանակ պատասխան տալը դժվար կլինի:

Եվրոպական միություն: ՀՀ – ԵՄ փոխհարաբերությունների և ՀՀ հնարավոր ինտեգրման խնդրի քննարկումը ենթադրում է անդրադարձ հայ–եվրոպական հարաբերությունների պատմական նախադրյալներին: Այդ համատեքստում պետք է հիշել, որ աշխարհագրորեն Հայաստանը Եվրոպայի մաս չի կազմում, բայց պատմականորեն ունեցել է քաղաքական, տնտեսական և մշակութային սերտ առնչություններ, որոնց թողած ազդեցություններն այսօր կարևոր նշանակություն ունեն Հայաստանի Հանրապետության ներքին և արտաքին քաղաքականության հիմնավորման ու իրականացման համար:

Աշխարհագրորեն Եվրոպայի մաս չկազմող և ԵՄ–ի հետ ուղիղ սահման չունեցող Հայաստանը, սակայն ունի հարևաններ, որոնցից երկուսը՝ Թուրքիան և Վրաստանը, արդեն ստորագրել են ասոցացման համաձայնագիրը, իսկ Թուրքիան, 1996 թ. սկսած, ԵՄ Մաքսային միության անդամ է: Սակայն գաղտնիք չէ, որ հայ–թուրքական սահմանը արդեն 20 տարուց ավել է՝ փակ է ԼՂ հակամարտության չլուծված լինելու պատճառով: Այս առիթով նախագահ Սերժ Սարգսյանը հարցազրույցներից մեկում նշել է. «Հայաստանը շարունակում է լավ հարաբերություններ ունենալ ԵՄ–ի հետ, սակայն ազատ առևտրի գոտու մասին պայմանագիրը Եվրոպայի հետ շահավետ չէր լինի այնքան ժամանակ, քանի դեռ Հայաստանի սահմանը Թուրքիայի հետ մնում է փակ»¹⁵⁹: Սակայն, Վրաստանը ունի ծովային ուղիղ սահման ԵՄ–ի հետ և բացի այդ՝ նաև բաց սահման Թուրքիայի հետ: Եթե Վրաստանը կարող է ՀՀ–ին միջանցք տրամադրել ԵՏՄ անդամ պետությունների հետ առևտրաշրջանառության իրականացման համար՝ անդամ չլինելով այդ կառույցին, ապա ասոցացված լինելով ԵՄ–ի հետ՝ այն կարող էր ուղիղ կամուրջ դառնալ ՀՀ – ԵՄ տնտեսական համագործակցության խորացման համար: Այսպիսով՝ կարելի է եզրակացնել, որ ընդհանուր սահմանների բացակայության խնդիրը ԵՄ շրջանակներում ավելի լավ լուծումներ կարող էր ունենալ, քան այն ունի ԵՏՄ շրջանակներում:

Եվրասիական տնտեսական միություն: Եվրասիական տնտեսական միության անդամ պետություններից որևէ մեկի հետ ընդհանուր սահման չունենալու մասին տարիներ շարունակ խոսում էին ՀՀ բարձրաստիճան պաշտոնյաները: Նախկին վարչապետ Տիգրան Սարգսյանը դեռևս 2011 թ.

¹⁵⁹ Fred Hiatt, Why Armenia turned to Russia instead of the West, <http://www.washingtonpost.com/blogs/post-partisan/wp/2015/05/07/why-armenia-turned-to-russia-instead-of-the-west/> (06.06.2015).

ԱԺ-ում կառավարական ժամի շրջանակներում հայտարարել էր. «Հայաստանը մտադիր չէ անդամակցել Մաքսային միությանը: Համաշխարհային պրակտիկայում չկա նման դեպք, երբ երկիրը մասնակցում է նման միության՝ չունենալով անդամակից երկրների հետ ընդհանուր սահման»¹⁶⁰: Սակայն, ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի՝ 2013 թ. սեպտեմբերի 3-ի հայտարարությունից հետո ՀՀ պաշտոնյաների հայտարարությունները ԵՄ ասոցացման համաձայնագրի և Մաքսային միության վերաբերյալ սկսեցին իրար խիստ հակասել:

Պարզվեց, որ Հայաստանը, այնուամենայնիվ, կարող է անդամակցել ԵՏՄ-ին՝ չունենալով ընդհանուր սահման: ՀՀ էկոնոմիկայի փոխնախարար Էմիլ Տարայանը գործարարների հետ հանդիպումներից մեկի ժամանակ շեշտեց. «Վրաստանը պատրաստ է ազատ տարանցիկ միջանցք տրամադրել ԵՏՄ երկրներ հայկական ապրանքների արտահանման համար: Վրաստանի տարածքով հայկական բեռների տարանցման հարցը ներառվել է հիմնական փաստաթղթերի ցանկում, որոնք Հայաստանը ստորագրել է ԵՏՄ-ի շրջանակում, քանի որ Հայաստանը Միության երկրներից միակն է, որը չունի ուղիղ սահման մասնակից երկրներից ոչ մեկի հետ»¹⁶¹: Սակայն, ՀՀ ԱԺ պատգամավոր, ԱԺ արտաքին հարաբերությունների մշտական հանձնաժողովի անդամ Թևան Պողոսյանը նշում է. «Մասնագետները միշտ ասում են, որ առանց ընդհանուր սահմանի շատ դժվար է տնտեսական ինտեգրումը: Այսօր մեր ապրանքները ԵՏՄ անդամ պետություններ հասցնելու համար մենք ստիպված ենք դրանք անցկացնել հարևան Վրաստանով, որը հավելյալ բյուրոկրատիա և տրանսպորտային ծախսեր է ավելացնում: «Մաքսային միություն» գաղափարը նրանով է հետաքրքիր, որ ունենում ես մի ընդհանուր արտաքին սահման, իսկ հիմա կա մի արտաքին սահման, ու կա մի հատ էլ այլ սահման: Մի քիչ անհասկանալի երևոյթ է, և աշխարհում ոնց որ առաջին անգամ է նման գաղափար փորձարկվում, որը կհաջողվի, թե չէ, դժվարանում եմ ասել»¹⁶²:

Հաղորդակցվել ԵՏՄ անդամ պետությունների հետ, շրջանցելով երրորդ երկրների մաքսակետերը, հնարավոր է միայն օդային ճանապարհով, ինչը չի կարող դիտվել որպես մեկ միասնական մաքսային տարածքի մասնակիցների միջև ապրանքաշրջանառության արդյունավետ միջոց:

3. Տարածաշրջանային անվտանգություն և ԼՂՀ

¹⁶⁰ Տիգրան Սարգսյան, Հայաստանը մտադիր չէ անդամակցել Մաքսային միությանը, <http://www.panarmenian.net/arm/news/81950/> (06.06.2015):

¹⁶¹ Վրաստանը Հայաստան – ԵՏՄ ազատ տարանցման միջանցք կտրամադրի, <http://www.yerkirmedia.am/wap.php?act=news&lan=hy&id=23285> (30.05.2015):

¹⁶² Թևան Պողոսյան, հարցազրույց, 06.06.2015:

Իր դիրքի շնորհիվ Կովկասը մշտապես համարվել է քաղաքակրթությունների և պետությունների խաչմերուկ և մարդկության պատմության ընթացքում բոլոր գերտերությունները ձգտել են գրավել կամ իրենց ազդեցության ոլորտում պահել այս տարածաշրջանը: ԽՍՀՄ փլուզումը նոր վակուում առաջացրեց Կովկասում, որը փորձեցին լրացնել տարածաշրջանային գերտերությունները: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Անդրկովկասը դարձավ էթնիկական կոնֆլիկտներով լի վտանգավոր գոտի: Սկզբնական շրջանում Արևմուտքի և նախկին ԽՍՀՄ մաս կազմող երկրների միջև հարաբերությունները կարելի է անվանել «ռոմանտիկ»: Արևմուտքում ծայրահեղ լավատեսական սպասումներ ունեին նախկին ԽՍՀՄ տարածքում իրադարձությունների հետագա զարգացման վերաբերյալ: Սակայն 1990–ականների սկզբին Հարավային Կովկասում իրադարձությունները շիկանում էին: Մեկը մյուսի հետևից առաջ էին գալիս էթնիկ հողի վրա առաջացած հակամարտություններ, որոնք պահանջում էին շուտափույթ լուծում՝ ինչպես հակամարտող կողմերի, այնպես էլ տարածաշրջանով հետաքրքրված երկրների շահերից ելնելով:

Եվրոպական միություն: 2001 թ. սեպտեմբերի 11–ի դեպքերը դրդապատճառ դարձան, որ 2003 թ. դեկտեմբերին ԵՄ խորհրդի կողմից ընդունվի «Եվրոպայի անվտանգության ռազմավարությունը»: Այս փաստաթուղթը փորձ էր վերաիմաստավորել XXI դարում Եվրոպայի առջև ծառայող վտանգները (ահաբեկչություն, զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածում, տարածաշրջանային բախումներ, կազմակերպված հանցագործություն և այլն) և անվտանգության ապահովմանը վերաբերող մոտեցումները: Փաստաթղթում մասնավորապես նշվում է. «Աշխարհագրությունը չի կորցնում իր նշանակությունը անգամ գլոբալացման դարաշրջանում: Եվրոպան հետաքրքրված է իր սահմանների մոտ ժողովրդավարական նորմերով կառավարվող երկրներ ունենալով: Հարևան երկրներում դաժան կոնֆլիկտների առկայությունը, զարգացող կազմակերպված հանցագործությունը, անառողջ հասարակությունը կամ բնակչության անկառավարելի աճը Եվրոպայի համար նոր խնդիրներ կարող են առաջացնել: Նոր միացած երկրների ինտեգրումը ամրապնդում է մեր անվտանգությունը, բայց և ԵՄ սահմանները մոտեցնում է վտանգավոր գոտիներին: Մեր նպատակն է նպաստել ԵՄ–ից արևմուտք և Միջերկրական ծովի սահմաններում լավ կառավարվող երկրների շրջան ստեղծելուն, որոնց հետ մենք կկարողանայինք սերտ հարաբերություններ հաստատել համագործակցության հիմքի վրա»¹⁶³: Այսպիսով՝ ԵՀԲ–ն որպես գլխավոր նպատակ է ընտրում

¹⁶³ European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> (09.06.2015)

աջակցությունը հարևան երկրներում ժողովրդավարության ամրապնդմանը և սոցիալ-տնտեսական դաշտի զարգացմանն ուղղված բարեփոխումներին: ԵՄ-ի համար կարևոր է Հարավային Կովկասում անվտանգությունն ու կայունությունը, քանի որ ցանկացած ապակայունություն տարածաշրջանում իր ուղիղ և լուրջ ազդեցությունն է ունենում ԵՄ անվտանգության վրա: Իսկ հարևան Հարավային Կովկասում չլուծված հակամարտություններն առավել քան շատ են: Դրանցից մեկն է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը: Սակայն քննարկել ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի միջև ապրանքաշրջանառության հատուկ կարգ մտցնելը, նոր մաքսակետ ավելացնելը կամ առավել ևս ԼՂ հակամարտության կարգավորման հարցը կամ ԼՂ բնակիչների անվտանգության հարցը ԵՄ ասոցացման համաձայնագրի համատեքստում առավել, քան սխալ է: Ասոցացման համաձայնագրի ստորագրման դեպքում ԼՂՀ-ի և Հայաստանի միջև ապրանքաշրջանառության հատուկ կարգ սահմանելու հարց որևէ մեկի կողմից չի դրվել: Ավելին, ասոցացման համաձայնագրի շուրջ բանակցությունների շրջանակում կողմերն ըմբռնումով են մոտեցել չլուծված հակամարտության իրավիճակում Ղարաբաղի բնակչության նորմալ կենսագործունեության համար Հայաստանի հետ կապերի անհրաժեշտությանը և շրջանցել են արհեստական սահմանափակումներ դնելու թեման¹⁶⁴:

ԵՄ-ն նաև ըմբռնումով է մոտեցել Հայաստան – Ռուսաստան հարաբերություններին: Մեկ անգամ չէ, որ ԵՄ ընդլայնման և Եվրոպական հարևանության քաղաքականության հարցերով հանձնակատար Շտեֆան Ֆյուլեն իր խոսքում նշել է, որ ԵՄ-ն նախապայմաններ չի դնում իր գործընկերների առջև, և ստորագրվելիք պայմանագրերը չեն վնասի Հայաստանի և նրա գործընկեր Ռուսաստանի միջև առկա սերտ հարաբերություններին, որոնք այդքան կարևոր են ՀՀ-ի պետական անվտանգության տեսանկյունից¹⁶⁵:

Եվրասիական տնտեսական միություն: Կովկասի նվաճումը եղել է Ռուսական կայսրության արտաքին քաղաքականության օրակարգում մոտ երեքհարյուրամյակ, սակայն Ռուսաստանը ԽՍՀՄ փլուզումից հետո այն կորցրեց մեկ ակնթարթում: 90-ականներին Ռուսաստանը ձգտում էր վերականգնել իր դիրքերը տարածաշրջանում: Ռուսաստանը շարունակում էր դիտել նախկին ԽՍՀՄ տարածքը որպես իր հատուկ աշխարհաքաղաքական շահերի գոտի, որտեղ արտաքին միջամտությունը անհնարին էր առանց Ռուսաստանի թույլտվության: Տարածաշրջանում իր կարգավիճակը պահպանելու և ամրապնդելու համար Ռուսաստանը կարողացավ Հա-

¹⁶⁴ Հայաստանի ինտեգրացիոն քաղաքականությունը, Երևան, 2014 թ., էջ 9, <http://www.ypc.am/upload/Analytical%20Pieces%20arm.pdf> (05.06.2015)

¹⁶⁵ On the Crossroads of Integration: Choices of Armenia Heading, <http://ichd.org/?laid=1&com=module&module=static&id=909> (08.06.2015)

յաստանի ձեռքում պատրաստ պահված ասոցացման համաձայնագիրը փոխարինել ԵՏՄ անդամակցությամբ:

2013 թ. սեպտեմբերի 3-ին՝ Մոսկվայում մամլո ասուլիսի ժամանակ, ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը նշեց. «20 տարի առաջ Հայաստանը Ռուսաստանի և ԱՊՀ այլ երկրների հետ գործընկերությամբ ձևավորեց իր ռազմական անվտանգության համակարգը Հավաքական անվտանգության պայմանագրի ձևաչափում: Այս տասնամյակների ընթացքում համակարգն ապացուցել է իր կենսունակությունը և արդյունավետությունը: Այժմ ՀԱՊԿ-ի մեր գործընկերները ձևավորում են տնտեսական փոխգործակցության նոր հարթակ: Ես քանիցս ասել եմ, որ գտնվելով ռազմական անվտանգության մի համակարգում՝ անհնար է և անարդյունավետ մեկուսանալ համապատասխան աշխարհատնտեսական տարածքից»¹⁶⁶: Սակայն ասել, որ ԵՏՄ անդամ բոլոր երկրներն էին գրկաբաց սպասում Հայաստանի անդամակցությանը միությանը, միանշանակ սխալ կլիներ:

Գաղտնիք չէ, որ և՛ Ղազախստանի, և՛ Բելառուսի համար հարավկովկասյան երկրներից Ադրբեջանը շատ ավելի կարևոր գործընկեր է, քան Հայաստանը: Վերջինիս արտաքին առևտրում, այս երկու երկրների բաժինը միասին վերցրած, 1 տոկոսի էլ չի հասնում: Միևնույն ժամանակ Ղազախստանը Ադրբեջանի հետ համագործակցում է միջազգային մի շարք խոշոր նախագծերի շրջանակներում՝ ներառյալ էներգետիկայի և գյուղատնտեսության ոլորտները: Բացի այդ՝ երկու երկրներն էլ անդամակցում են «Իսլամական համաժողով» կազմակերպությանը, որտեղ, որպես կանոն, հանդես են գալիս միասնական դիրքերից: Բելառուսի համար հսկայական նշանակություն ունեն Ադրբեջանի կողմից ժամանակ առ ժամանակ տրամադրվող էժան վարկերը: 2014 թ. ապրիլի վերջին Բելառուսի նախագահ Ալեքսանդր Լուկաշենկոն բավական կոշտ կերպով բարձրաձայնեց այն սկզբունքը, որ Եվրասիական միության ձևավորման հարցում շտապել պետք չէ, և եթե ինչ-որ մեկը պատրաստ չէ «փաթեթով» ընդունելու նրա բոլոր պայմանները, համաձայնագրի ստորագրումը կարելի է հետաձգել: Դա գործնականում նշանակում էր, որ Մոսկվայի հետ նոր մաքսատուրքերի ենթակա ապրանքների ցուցակից զգալի բացառություններ ստանալու շուրջ Երևանի բանակցությունները սոսկ ժամանակի անիմաստ վատնում էին: Իսկ մայիսի վերջին, հղում անելով իր ադրբեջանցի գործընկեր Իլիամ Ալիևի նամակին, Ղազախստանի նախագահ Նուրսուլթան Նազարբաևը «հստակություն մտցրեց» առ այն, որ Հայաստանը ԵՏՄ կա-

¹⁶⁶ Հայաստանի և Ռուսաստանի նախագահները ամփոփել են բանակցությունների արդյունքները, <http://www.president.am/hy/press-release/item/2013/09/03/President-Serzh-Sargsyan-working-visit-to-Russian-Federation/> (28.05.2015):

րող է մտնել միմիայն միջազգայնորեն ճանաչված սահմաններով¹⁶⁷: Նազարբանկի այս հայտարարությունը Հայաստանում մեծ աղմուկ բարձրացրեց՝ մտավախություն առաջացնելով ՀՀ-ԼՂՀ սահմանին նոր մաքսակետ սահմանելու հարցում, և ռուս քաղաքական գործիչները շտապեցին շտկել իրավիճակը. «...Իրավիճակը կմնա այնպիսին, ինչպես հիմա է: ...Եթե հայաստանա-ղարաբաղյան սահմանին այժմ չկան մաքսակետեր, չեն էլ լինի: Դա Հայաստանի ներքին խնդիրն է: Այն խնդիրը, որը կա Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև, Ադրբեջանի պահանջների մասով, Մաքսային միությունը չի տարածվում աշխարհաքաղաքական հարցերի մասով: ... Ներսում գործող ազգային մաքսակետերը մնում են և գործում են մաքսակետերի գործունեության կարգավորման ազգային օրենքների շրջանակներում: Պետական ծառայությունը մնում է, ուստի Հայաստանի մաքսավորները և սահմանապահները ինչպես կանգնած են, այնպես էլ կմնան: Այն ռեժիմը, որը կա Ղարաբաղի հետ, որևէ կերպ կապված չէ Հայաստանի՝ Մաքսային միությանն անդամակցության հետ»¹⁶⁸, – շեշտեց ՌԴ նախագահի խորհրդական Սերգեյ Գլազևը:

Հատկանշական է, որ Հայաստանի ԵՏՄ անդամակցությունից օրեր անց Միջազգային վարկանշային Moody's Investor Service գործակալությունը նվազեցրել է Հայաստանի առաստաղային վարկանիշը՝ Ba2-ից մինչև Ba3: Վարկանիշների կանխատեսումը «կայունից» իջել է «բացասական»¹⁶⁹: Ըստ գործակալության հաղորդագրության՝ Հայաստանի վարկանիշը վերանայվել է հունվարի 15-ին: Վարկանիշների նվազման առանցքային գործոնների թվում նշվում է Հայաստանի արտաքին խոցելիության ավելացումը Ռուսաստանից դրամական փոխանցումների կրճատման պատճառով, ուղղակի արտասահմանյան ներդրումների համար անորոշ հեռանկարները, փոխարժեքի տատանողականության նկատմամբ բարձր զգայունությունը և արժույթային պահուստների վրա սպասվող ճնշումները, Ռուսաստանի բացասական ազդեցության խորացումը, ներդրումային թույլ ակտիվությունը և առևտրի սահմանափակումները Եվրասիական տնտեսական համագործակցության երկրների հետ, որի անդամն է Հայաստանը 2015 թ. հունվարի 2-ից:

¹⁶⁷ Ibid., էջ 7–9.

¹⁶⁸ Нелли Григорян, Решение о присоединении к Таможенному союзу заставил Армению принять ЕС – своим упорным желанием лишить Армению суверенитета, Эксклюзивное интервью «Арабат» с советником президента РФ Сергеем Глазьевым, <http://inosmi.ru/sngbaltia/20131028/214275578.html> (09.06.2015).

¹⁶⁹ Moody's downgrades Armenia's government bond rating to Ba3 from Ba2, and changes outlook to negative from stable, https://www.moody.com/research/Moodys-downgrades-Armenias-government-bond-rating-to-Ba3-from-Ba2--PR_316326 (09.06.2015).

4. Էներգետիկ անվտանգություն

Էներգետիկ անվտանգությունը քաղաքական, տնտեսական, իրավական, կազմակերպական, մեթոդական և այլ բնույթի միջոցառումների համալիր է, որն ապահովում է պետության կարիքների բավարարման համար տնտեսապես հիմնավորված գներով որակյալ և հուսալի էներգամատակարարում ամենօրյա պայմաններում, ինչպես նաև արտակարգ իրավիճակներում և պատերազմի ժամանակ: Քանի որ Հայաստանում բացակայում են արդյունաբերական նշանակություն ունեցող սեփական հանածո վառելիքաէներգետիկ պաշարները, էներգետիկ անվտանգության ապահովման խնդրի լուծումը պայմանավորվում է տնտեսության էներգաարդյունավետության բարձրացմամբ, ատոմային էներգետիկայի զարգացմամբ և վերականգնվող էներգապաշարների արդյունավետ օգտագործմամբ:

Այսօր Հայաստանի ռազմավարական շահն էներգետիկ ոլորտում ուղղված է նոր էներգետիկ ենթակառուցվածքների ստեղծմանը, քանի որ հենց դրանք են երաշխավորելու համակարգի կայունությունը Հայկական ատոմակայանի փակվելուց հետո և ավելացնելու են էլեկտրականության արտահանման ծավալը¹⁷⁰:

Էներգետիկ անվտանգության գործոնը արդի ինտեգրացիոն գործընթացներում հատկապես և միջազգային հարաբերություններում ընդհանրապես զբաղեցնում է առաջնային դեր: Երկրի էներգետիկ անվտանգությունը ապահովելու և արտաքին ռիսկերը նվազեցնելու գործում կարևոր նշանակություն ունեն էներգակիրների աղբյուրների տարատեսակեցումը և նրանց պահեստավորման հնարավորությունները: Էներգակիրների ներկրման ճանապարհների տարատեսակեցումը կարևոր է ոչ միայն ռազմավարական տեսակետից, այլ նաև տնտեսական առումով¹⁷¹:

Եվրոպական միություն: Վերջին քսան տարիների ընթացքում Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ փակ սահմանների պայմաններում Հայաստանի համար հիմնական էներգազործընկեր են դարձել Ռուսաստանը և Իրանը: Այս համատեքստում ԵՄ ասոցացման համաձայնագիրը Հայաստանի էներգետիկ անվտանգության համար որոշակի լուրջ մարտահրավերներ է պարունակում: Այդ մարտահրավերները կարելի է բաժանել երկու խմբի¹⁷².

1. Հայ-իրանական համագործակցություն

¹⁷⁰ Կարեն Կարապետյան, Հայաստանի դերը հարավկովկասյան տարածաշրջանի էներգետիկ անվտանգության ապահովման գործում // «21-ի BEK», # 2, 2009, էջ 23:

¹⁷¹ Ռուբեն Գրղզեյան, Հայաստանի էներգետիկ անվտանգություն. Արդի վիճակն ու հեռանկարները, <http://national-idea.am/articles.php?id=44> (29.05.2015):

¹⁷² Սևակ Սարուխանյան, Հայկական էներգետիկայի հեռանկարներն ինտեգրացիոն նախագծերի համատեքստում, «21-րդ ԴԱՐ», թիվ 4 (50), 2013 թ., էջ 31, http://www.noravank.am/upload/pdf/2.Sevak_Sarukhanyan_21_DAR_04_2013.pdf (29.05.2015):

2. Ատոմային էներգետիկա

Քննարկենք սրանցից յուրաքանչյուրն առանձին-առանձին.

1. Հայաստանի համար կարևոր նշանակություն ունեն իրանա-եվրոպական հարաբերությունները, մանավանդ այն մասով, որը վերաբերում է Իրանի հանդեպ ԵՄ պատժամիջոցներին՝ իրանական միջուկային ծրագրի հետ կապված: Եթե Հայաստանը ԵՄ-ի հետ ասոցացման պայմանագիրը ստորագրելուց հետո ստիպված լիներ հետևել Իրանի հանդեպ ԵՄ պատժամիջոցներին, ապա Երևանը պարտավոր կլինի առնվազն հրաժարվել Իրանից նավթամթերքներ ներկրող խողովակաշարի անցկացումից, քանի որ ԵՄ պատժամիջոցները բացառում են ցանկացած համագործակցություն Թեիրանի հետ նավթային ոլորտում: Պատժամիջոցների պահպանման պայմաններում կարելի է ասել, որ հայ-իրանական նախագծերը խիստ կտուժեին: Ուստի կարելի է ասել, որ ԵՄ-ի հետ ասոցիացիան միանշանակ բացասաբար կանդրադառնար հայ-իրանական էներգետիկ համագործակցության վրա:

2. Հայկական ատոմակայանի վերաբացման առաջին իսկ օրվանից եվրոպական շատ երկրներ, իսկ հետո՝ նաև ԵՄ-ն՝ որպես կառույց, սկսեցին մտահոգվել՝ դրա անվտանգության հետ կապված¹⁷³, քանի որ Մեծամորի կայանի ատոմային ռեակտորը միակն է աշխարհում, որի աշխատանքը վերսկսվել է լիակատար դադարից հետո: 2004 թ. ԵՄ-ն Հայաստանին առաջարկել էր 200 մլն եվրո վարկ Մեծամորի ատոմակայանի միայն փակման համար¹⁷⁴՝ առանց էլեկտրաէներգիայի արտադրման այլ աղբյուրների ստեղծման որևէ նշանակալի այլընտրանքի: Այս առաջարկը, սակայն, ՀՀ կառավարությունը մերժեց: Ատոմակայանը շարունակում է մնալ Հայաստանի էներգետիկ հատվածի անկյունաքարը՝ արտադրելով երկրի ողջ էլեկտրաէներգիայի մոտ 40 %-ը¹⁷⁵՝ չնայած հայկական ջերմային էներգակայանների և Որոտանի հիդրոէլեկտրակայանի կայուն գործունեությանը:

Եվրասիական տնտեսական միություն: 1990-ական թթ. ճգնաժամով պայմանավորված՝ էներգահամակարգի կայունության հարցն առաջնային է դառնում երկրի ազգային անվտանգության պաշտպանության քաղաքականության համար, ինչն իր արտացոլումն է գտնում Հայաստանի Հան-

¹⁷³ Nuclear Power in Armenia, World Nuclear Association, <http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-A-F/Armenia/> (09.06.2015).

¹⁷⁴ Marianne Lavelle and Josie Garthwaite, Is Armenia's Nuclear Plant the World's Most Dangerous?, <http://news.nationalgeographic.com/news/energy/2011/04/110412-most-dangerous-nuclear-plant-armenia/> (09.06.2015).

¹⁷⁵ Richard Rousseau, Is Another Nuclear Accident Waiting to Happen in Armenia?, <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/05/14/is-another-nuclear-accident-waiting-to-happen-in-armenia/> (09.06.2015).

րապետության Ազգային անվտանգության ռազմավարությունում¹⁷⁶: Փաստաթուղթը հայ-ռուսական հարաբերությունները դիտարկում է որպես Հայաստանի էներգետիկ անկախությունն ապահովող գործոն: Հայաստանում էլեկտրականության արտադրության գլխավոր ենթակառուցվածքը պատկանում է ռուսական ընկերություններին, իսկ գազը գալիս է Իրանից և Ռուսաստանից, Մոսկվան և Թեհրանը կարող են համարվել Հայաստանի ամենակարևոր և գլխավոր գործընկերներն էներգետիկ ոլորտում:

Հաշվի առնելով Ռուսաստանի՝ բնական գազի հիմնական մատակարարի և հայկական նոր աէլ-ի կառուցմամբ հիմնական հետաքրքրված կողմի դիրքորոշումը՝ կարելի է ենթադրել, թե Մաքսային միությանն անդամակցելը Երևանին հասանելի կդառնան ռուսաստանյան ներդրումներն ատոմային ճյուղի համար և ռուսական բնական գազը, բայց Մաքսային միության և ԵվրԱզԷս-ի նորմատիվային-իրավական բազան նման բան չի նախատեսում, և մնում են միայն Ռուսաստանի «բարի կամքն» ու նրա ձգտումը՝ հնարավորինս ամուր կապել հայկական էներգետիկ շուկան ռուսականին: Ինչ վերաբերում է Մաքսային միությանը և ԵվրԱզԷս-ին, ապա այստեղ Միության մի անդամի կողմից մյուսին, ասենք՝ բնական գազը ներքին գներով վաճառելու ոչ մի մեխանիզմ գոյություն չունի, թեև Հայաստանում կարծիք կա, թե այդ մեխանիզմը կա: Դրանով իսկ Հայաստանի մուտքը Մաքսային միություն ինքնըստինքյան չի հանգեցնի նրան, որ Հայաստանն իրավունք կունենա ռուսական կամ դազախական գազն ստանալ ներռուսաստանյան կամ ներդազախստանյան գներով¹⁷⁷: Այս հանգամանքը հաշվի առնելով՝ կարող ենք ասել, որ Հայաստանի մուտքը Մաքսային միություն էներգետիկ անվտանգության տեսակետից այնքան էլ շատ բան չի տա: Հայաստանի էներգետիկ ճյուղի համար Մաքսային միությանն անդամակցելը և ասոցիատիվ համաձայնագրից հրաժարվելը նշանակում են ինքնապարփակել երկրի էներգետիկ ճյուղը, նվազագույնի հասցնել էլեկտրահաղորդագծերի Սևծովյան օղակով եվրոպականի հետ հայկական էլեկտրաէներգետիկայի ինտեգրման հնարավորությունները, ինչպես նաև Վրաստանին և ԵՄ-ին տրամադրել անկախ կարգավիճակ՝ վճռելու Վրաստանի տարածքով դեպի Հայաստան ռուսական գազի տարանցման ճակատագիրը¹⁷⁸:

¹⁷⁶ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային անվտանգության ռազմավարություն, http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinearm.pdf (30.05.2015):

¹⁷⁷ Ibid., էջ 38–39.

¹⁷⁸ Սևակ Սարուխանյան, Հայկական էներգետիկայի հեռանկարներն ինտեգրացիոն նախագծերի համատեքստում, «21-րդ դար», թիվ 4 (50), 2013 թ., էջ 38, http://www.noravank.am/upload/pdf/2.Sevak_Sarukhanyan_21_DAR_04_2013.pdf (29.05.2015):

Եզրակացություն

Իրականացված ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս փաստել հետևյալը.

- անկախության առաջին իսկ օրվանից Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության վեկտորը ուղղված էր դեպի Եվրոպա,
- ՀՀ քաղաքական համակարգի փոխակերպումը տեղի է ունեցել Եվրոպականացման և Եվրաինտեգրան համատեքստերում, ինչի նպատակն է եղել կառուցել ժողովրդավարական հասարակարգ, անցում կատարել ազատ շուկայական տնտեսության, ունենալ մարդու իրավունքների պաշտպանության բարձր մակարդակ և օրենքի գերակայություն,
- 2013 թ. սեպտեմբերի 3-ին տեղի ունեցավ արտաքին քաղաքական վեկտորի կտրուկ փոփոխություն, ինչը երկիրը կանգնեցրեց մի շարք բացահայտ և թաքնված խնդիրների առաջ,
- Եվրոպական միության և Եվրասիական տնտեսական միության շրջանակներում ինտեգրացիոն գործընթացների խաչաձևումը Հայաստանի Հանրապետությունում ունեցավ և ունի թե՛ դրական և թե՛ բացասական ազդեցություն Հայաստանի Հանրապետության ներքին և արտաքին քաղաքականության զարգացման վրա:

Ստորև կներկայացվեն հետազոտական աշխատանքի արդյունքները և եզրակացությունները՝ համաձայն նախապես որոշված ոլորտների.

1. Քաղաքական և սոցիալ-մշակութային արժեհամակարգ

ԵՄ: Այսօր Եվրոպականացում և ժողովրդավարացում եզրերը հոմանիշներ են: Ուստի կարելի է ասել, որ Եվրոպական կառույցներին անդամագրվելը և դրանց հետ փոխհարաբերությունների զարգացումը որպես պարտադիր պայման ենթադրում են Հայաստանի քաղաքական համակարգի հետևողական ժողովրդավարացում:

ԵՏՄ: ԵՏՄ անդամ պետությունները ավտորիտար են, հեռու են ժողովրդավարական արժեքներից, այս երկրներում ամեն քայլափոխի ոտնահարվում են մարդու իրավունքներն ու ազատությունները: Հայաստանը փաստացի այն պետությունների հարևանությամբ է, որտեղ արդիականացման և ժողովրդավարացման գործընթացների անավարտությունը պայմանավորված է քաղաքական ինստիտուտների չկայացածությամբ, քաղաքացիական հասարակության բացակայությամբ, ինչպես նաև աշխարհաքաղաքական և տնտեսական պայմաններով: Թե ինչպիսի ազդեցություն կարող են ունենալ այս երկրները Հայաստանում հետագա ժողովրդավարական զարգացումների վրա՝ հաշվի առնելով այդ երկրների փակ շուկան և օլիգարխիկ տնտեսվարությունները, միանշանակ կարելի է ասել՝ բացասական:

2. Սահմաններ

ԵՄ: ԵՄ-ի հետ ընդհանուր սահման չունեցող ՀՀ հարևաններն են Վրաստանը և Թուրքիան, որոնք ունեն ընդհանուր սահման ԵՄ-ի հետ: Եթե Թուրքիայի դեպքում ՀՀ – Թուրքիա սահմանը փակ է, ապա ՀՀ – Վրաստան սահմանը բաց է և տարեկան կատարում է միլիարդավոր դոլարների հասնող ապրանքաշրջանառություն: Եթե Հայաստանը անդամակցեր ԵՄ ասոցացման համաձայնագրին, ապա Վրաստանը և որպես հարևան, և որպես ասոցացված անդամ նույնպես կապահովեր ՀՀ ուղիղ կապը ԵՄ անդամ պետությունների հետ առևտրաշրջանառության իրականացման համար:

ԵՏՄ: ԵՏՄ անդամ որևէ պետության հետ ուղիղ սահման չունեցող Հայաստանը իր առևտրաշրջանառությունն այդ միության անդամ երկրների հետ իրականացնում է Վրաստանի տրամադրած միջանցքի միջոցով, որը հավելյալ բյուրոկրատիա և տրանսպորտային ծախսեր է ավելացնում և, ընդհանուր հաշվով, կորցնում «Մաքսային միության»՝ մեկ ընդհանուր արտաքին սահման ունենալու գաղափարը:

3. Տարածաշրջանային անվտանգություն և ԼՂՀ

ԵՄ: ԵՄ-ի համար կարևոր է իր սահմաններին մոտ ունենալ կայուն, անվտանգ և կանխատեսելի հարևաններ: Հենց այս գաղափարի իրականացմանն էին ուղղված ԵՄ իրականացրած մի շարք նախագծեր, ինչպես, օրինակ՝ ԵՀՔ, ԱԳ և այս վերջին մի քանի տարիների ընթացքում բանակցվող ԵՄ-ի հետ ասոցացման համաձայնագրերը: Հատկանշական է, որ ասոցացման համաձայնագրի շուրջ բանակցությունների ժամանակ շրջանցվել է ԼՂՀ հարցը, որը այդքան կարևոր էր Հայաստանի համար:

ԵՏՄ: Հարավային Կովկասը տարիներ շարունակ եղել է Ռուսաստանի ազդեցության գոտի և համարվել է հարավային սահման: Այս տարածաշրջանը սեփական ազդեցության տակ պահելն անչափ կարևոր է ցանկացած ռուս առաջնորդի համար: Տարածաշրջանում կորցնելով Վրաստանին և աչքի առաջ ունենալով չկողմնորոշված Ադրբեյջանին՝ Հայաստանը Ռուսաստանի համար մնաց միակ հարավկովկասյան պետությունը, որտեղ վերջինս, օգտագործելով իր ազդեցությունը երկրի անվտանգության ոլորտում, կարողացավ ներգրավել նրան Եվրասիական տնտեսական միության մեջ: ՀՀ – ԼՂՀ սահմանի մաքսակետը այս ինտեգրացիոն միությունն անդամակցելու ձևաչափերի քննարկումների ժամանակ դարձավ լուրջ անջրպետ, որը հնարավոր եղավ հաղթահարել և պահպանել ձևավորված ստատուս քվոն գուտ ռուսական շահերի հաշվին:

4. Էներգետիկ անվտանգություն

ԵՄ: ԵՄ ասոցացման համաձայնագիրը Հայաստանի էներգետիկ անվտանգության համար որոշակի լուրջ մարտահրավերներ է պարունակում: Այդ մարտահրավերները բաժանվում են երկու խմբի՝ հայ-իրանական համագործակցություն և ատոմային էներգետիկա:

ԵՏՄ: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանը, անդամակցելով ԵՏՄ-ին, ոչ մի էներգետիկ ռեսուրսի համար զեղչեր չի ստանա անդամ որևէ երկրից, կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանի մուտքը այս ինտեգրում էներգետիկ անվտանգության տեսակետից արդյունավետ չէր:

ARMENIA ON ITS WAY TO INTEGRATION

RIMA KHALATYAN

Formation of integration associations as means of peacebuilding and economic development at the regional and global levels has taken place since the ancient times. The ideology of eternal peace has been reflected in the works of such prominent figures of the Middle Ages as Jiri of Podiebrad, Duke Sully, Abbot of Saint–Pierre, William Penne and others. It is noteworthy that the birthplace and cradle of development of this ideology is Europe.

The concept of peace and development, communicated over the centuries, has been brought to life again in Europe in the second half of the 20th century, which nowadays is considered a dominant trend in international relations.

Integration is a multi–faceted and multi–level process with definition of three main levels – economic, socio–cultural and political. An effective integration is impracticable without profound interconnection and balance between these three levels. A good piece of evidence for this is the experience of European integration, which by itself is a unique and exemplary process. The theoretical and historical bases of the EU integration serve as best practice for other integration processes. As far as the contemporary phase of European integration started in 1951, with foundation of ECSC, its economic component made it critically important in integration processes from the point of view of formation of the Union’s institutional structures and the establishment and legitimation of bases for its activity. The conception of peace and development, which has existed in Europe since the ancient times, found its formal, institutional expression in the establishment and enhancement of the economic integration.

Since the declaration of its independence, the Republic of Armenia has also been involved in this international process, which in this case had a rather diverse and multi–faceted nature determined by historical, regional and geopolitical factors.

Amongst other factors, we should first and foremost discuss the challenging situation in which the newly independent Republic of Armenia was required to make its foreign policy choices.

After the collapse of the Soviet Union, nearly the entire post–Soviet space was involved into a process of transformation of the political system and political modernization, accompanied by the formation of new democratic institutions, which in its turn implied Europeanization as reproduction of successful Western (European) democracies. But the 70 – year long Soviet history has

left a significant imprint on the RA political and economic systems as well as on public opinion.

The ethno-cultural differences taking place within the process of Europeanization are often introduced as barriers between Armenia and Europe. Some researchers believed that Armenia was closer to the countries of the “wise East” and an Armenian would never be able to fully integrate into Europe due to his national mentality, mode of life and outlook. Along with this, the negotiations on relationship between Russia and Armenia were already launched as an alternative to European integration. This competition is a reality which is not subject to dispute and must be looked upon in the context of geopolitical peculiarities of Armenia. The opposition between Russia and the West has become an important factor for democratic reforms in post-Soviet countries, and Armenia did not stay apart from this fight/competition. However, it should be noted that the implementation of democratic reforms in Armenia was conducted in the context of Europeanization with a clear accent on pro-European integration.

During 2010–2013, the EU and Armenia initiated negotiations towards the bilateral Free Trade Agreement on creation of Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA), which was expected to become the first formal step of Armenia towards the European integration. DCFTA would attempt to provide the RA with better access to the EU market and to support the government in implementation of economic reforms.¹⁷⁹ As an outcome of the negotiations, it was expected that the EU and Armenia would sign the DCFTA at the meeting scheduled in 2013 in Vilnius. Yet, in September 2013, after long-term reforms and negotiations, President of Armenia Serzh Sargsyan, upon the meeting with Russian President Vladimir Putin in Moscow, made an announcement about the decision of the Republic of Armenia to join the Customs Union initiated by Russia, Belarus and Kazakhstan, as well as to take necessary steps in this regard with a further goal of taking part in the formation of the Eurasian Economic Union. This appeared to be a critical change in foreign international policy. However, it should be noted that President Sargsyan emphasized in his speech that there was no intent on part of Armenia to reject or refuse the dialogue with European institutions.¹⁸⁰

---

¹⁷⁹ Free Trade Agreement, http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/trade_relation/free_trade_agreement/index_hy.htm (26.05.2015)

¹⁸⁰ Interview with RA President Serzh Sargsyan at the press conference on the negotiations with RF President Vladimir Putin, <http://www.president.am/hy/interviews-and-press-conferences/item/2013/09/03/President-Serzh-Sargsyan-press-conference-working-visit-to-Russian-Federation/> (12.05.2015)

Discussion of the RA international integration processes in such situation results in identifying the bases underlying the choice of Armenia between the EEU and the EU.

This survey aims to discuss the intersection of the integration processes taking place in Armenia within the frameworks of the European Union and the Eurasian Economic Union. The article provides a review of the positive and negative impacts of regional integration unions on the enhancement of the domestic and foreign policy in the Republic of Armenia. In particular, the following factors have been discussed, evaluated and compared in the article:

1. Political and socio-cultural systems of values typical for each regional integration union.
2. The absence of common borders with the two regional integration unions.
3. Regional security issues in the agenda of the two integration unions and the attitude existing within the unions towards the security of Nagorno-Karabakh and its involvement into the integration process.
4. The issues of energy security of the RA in the context of choice between the integration vectors.

To achieve the aim set by the article and to resolve the problems, we need to survey the factors which influence and have influenced the choice between the integration vectors in the context of political, security and economic development.

1. Political and socio-cultural system of values

The most important condition for the membership to the integration union is the compliance of the candidate country with the economic, political and socio-cultural environment existing within the union. At the same time, the system of political values dominating in the member states of the supranational organization, which the candidate country integrates into, or is willing to, is highly significant for the development of the country. The issues of socio-cultural affiliation and shared aspects in the sets of values gain primary importance in the integration process. The type of the political regime answers to a number of questions. As shown by practice, if members of the economic union are democratic countries, the integration gives benefit to nearly all the citizens of the state, but if not, the only people likely to benefit from the integration will be the ones who at the moment are holding the economy of the country in their hands. The consequences caused by such integration can be irreversible both for the state and the economic future of the entire economic union.

As far back as 1795, I.Kant, talking about the necessity of building peace

and establishing an international integration union, put forth the concept of the obligation to respect human right and the principle of equal distribution of wealth. “Peace” by Kant was based on respect for and protection of human and civil rights, development and recognition of binding legal norms issued for all states.

Kant developed several concepts introduced by Machiavelli and Montesquieu¹⁸¹ about the internal structure of countries, according to which the equal division of wealth inside a republic would eventually lead to a more moderate foreign policy, and in his “Treatise on Perpetual Peace”, he promoted the conception that foreign policy depends on the internal structure of the country. Kant writes: “... A state is not, like the ground which it occupies, a piece of property (patrimonium). It is a society of men whom no one else has any right to command or to dispose except the state itself...”¹⁸²

Solution to the dilemma requires identification and discussion of the political and socio-cultural components proposed by the integration unions.

European Union. The Western, European model of democracy is recognized exemplary by the modern world. The democratization of the political system implies import and implantation of European values. The European unity or the European integration is a policy which is built on the ideology of human right protection and is focused on provision of peace and economic development. Either as an ideology or as a policy, it has been developed by the efforts of the European states. However, in the 20th century, preconditioned by the third wave of democratization, it manifested itself otherwise, developing into a tool and means of political modernization of newly democratized countries. This change was also promoted by the expansion of democratic processes and formation of intra-regional unions.

Armenia-EU relations, formed in the early 90s, were legally defined by the Partnership and Cooperation Agreement which was signed in 1996 and became effective in 1999. A qualitatively new phase in the relationship was recorded by the formation of the ENP. Whereas the EU looked upon this relationship as an opportunity for extension of its political and economic influence, Armenia

¹⁸¹ Machiavelli believed that the republic is the best form of governance as far as each citizen was made responsible for the fortune of his country. See “Prince”. Montesquieu defined three main forms of governance: dictatorship, monarchy, republic. The republic is the type of governance which implies that the supreme power is focused in the hands of the entire nation or a part of it. See “About the Soul of Laws”. 4 See I.Kant “Towards Perpetual Peace”, “Treatise on Perpetual Peace”, Preface by F.V.Konstantinov; Introductory article by I.S.Andreeva, Coll. by I.S.Andreeva and A.V. Guliga, Publisher: Sotsekgiz, 1963 http://www.marsexx.ru/lit/traktaty_o_vechnom_mire.html

¹⁸² S.B.Lavrov, L.N. Gumilev and Eurasianism, Moscow, 1993, <http://www.eurasianism.enu.kz/elektronnye-resursy/uchenyy-mir-o-evraziystve/385/> (30.05.2015)

intended to pursue deeper reforms in political, economic, social and cultural sectors. The issue of European integration of Armenia gained importance in the Eastern project in the context of political transformation of the country, the choice of the form of democratic government and its establishment. The formation of new political institutions – the constitution, state institutions, political parties, is fulfilled by European examples in combination with the national experience. In Armenia, unlike certain former Soviet countries, such combination is historically justified. European models of political systems and political regimes, particularly of the parliamentary type, were applied in the First and, to a certain extent, in the Second Republic of Armenia.

Eurasian Economic Union. Eurasianism as an ideology was formed in 1921 by emigrated Russian aristocracy. Its best characteristics have been introduced by N.S.Trubetsky in his “Eurasian Chronicle”. According to him, “in the former Russian Empire, which is now called the Soviet Union, the national sub-layer can be comprised only of the integrity of all the nations inhabiting the state, who are regarded as a special multi-people nation and, being such, they demonstrate peculiar nationalism. This nation is called Eurasian, its territory is Eurasia, its nationalism is called Eurasianism”.¹⁸³

The modern day manifestations of the ideology of Eurasianism were demonstrated in the speech of N.A.Nazarbaev and the ensuing debate which took place on March 29, 1994, at Moscow State University.¹⁸⁴ On June 3, 1994, N.A.Nazarbayev addressed a project on the formation of the Eurasian Union to presidents of CIS member states. However, the document did not receive positive feedback.¹⁸⁵ The wave of liberalization and democratization, generated in Russia after the collapse of the USSR, did not find it possible to return to the ideology of Eurasianism. A breakthrough took place on the threshold of the 21st century, when V.Putin came to power in Russia.

The spread and development of the ideology of Eurasianism was politically supported by the fact that after the collapse of the USSR, the CIS countries chose a presidential-parliamentary or a pure presidential form of government. Despite the active European integration taking place in Armenia, it was listed among these countries. The states with presidential and partly presidential form of government undergo a slow process of democratization, poor development

---

¹⁸³ See “Speech of N. Nazarbaev at Moscow State University named after M.V.Lomonosov”, http://yeurasia.org/nazarbaev_msu_1994/ (28.05.2015)

¹⁸⁴ See “Speech of N. Nazarbaev at Moscow State University named after M.V.Lomonosov”, http://yeurasia.org/nazarbaev_msu_1994/ (28.05.2015)

¹⁸⁵ A. Dugin, “Eurasian Mission of Nursultan Nazarbaev”, Moscow, 2004, http://evrazia.org/FTP/1-288_polosi.pdf (04.06.2015)

of political systems with a completely formal nature of its multiparty structure. The authorities form their “ruling parties”.¹⁸⁶ A development like this does not contribute to the institutional consolidation of the political systems. It becomes necessary to deal with a newly emerged problem – to transform the parties from an instrument of the government into an instrument of development of political institutions. The experience of other countries shows that consolidation of the new political regime and the accompanying institutions is connected to the legitimacy and independence of these institutions, which, in its turn, depends on whether the government has been formed through fair and transparent elections, as well as its active civic participation. Yet, neither Armenia nor any other country of CIS could make these democratic principles fully effective.

According to the scale of Bertelsmann’s Transformation Index of 2014, amongst the EEC member states, Armenia and Russia are the countries which are assessed as moderate autocracies, while Belarus and Kazakhstan are categorized as hardline autocracies. The transition in these countries is under its way, but the results of democratic processes are not yet evident.¹⁸⁷ Interestingly, to a concern raised in the RA National Assembly that Armenia could not walk along with authoritarian, non-democratic countries of CIS inclined to violate human rights and freedoms, the RA MP, Chairman of Standing Committee of Foreign Relations Artak Zakaryan responded. “...The system of values cannot be considered primary at this moment, and further developments will show the potential climate of common values, but the fact that we have common economic interests which will lead to formation of a single political approach, is obvious.”¹⁸⁸ However, it should be noted that the disproportionate development and expansion of economic, social, cultural and political components in integration processes can fail the entire process, since the formation of economic integration cannot be purely self-serving and unilateral with complete ignorance of overall political and value systems.

Adherent of Eurasianism ideology A.Dugin calls it a new radical vector of historical development.¹⁸⁹ One point is unclear: what values are acknowledged within the new vector, if the regimes established by its members are authoritarian, markets – closed and economies – oligarchic?

¹⁸⁶ V. Matevosyan, Political Choice of Armenia, Conditions and Peculiarities of Political Transformation, The Seventh Annual Conference dedicated to the 90th anniversary of Academician S.A. Hambardzumyan, Collection of Scientific Articles, Part 1, Yerevan, 2013, p.198

¹⁸⁷ Transformation Index BTI 2014, <http://www.bti-project.org/index/status-index/> (06.06.2015)

¹⁸⁸ Armenia as a member of the EEU, 00:32–00:55 seconds of the video material, <http://www.azatutyun.am/media/video/26777256.html#relatedInfoContainer> (08.06.2015)

¹⁸⁹ A.Dugin “Eurasian Mission of Nursultan Nazarbaev”, Moscow, 2004, http://evrazia.org/FTP/1-288_polosi.pdf (04.06.2015)

2. Borders

As stated in Encyclopedia Britannica, the economic integration is a process in which two or more states, widely set in the geographic region, reduce a number of trade barriers to protect or develop the defined economic objectives. There are 4 levels of economic integration:¹⁹⁰

1. Free Trade Zone
2. Customs Union
3. Common Market
4. Economic Union

As seen from the above definition, the abolition of national state borders plays significant role for the economic integration. National state borders are an obstacle for the enhancement of economic relationship, as far as they reduce interstate commercial revenues. The abolition of national state borders allows creating a larger domestic market, which can perform a positive impact on productivity and economic growth. However, it would be difficult to give a definite answer to the question whether it is rational for a country to hold membership to an economic union which does not share immediate state borders with the said country.

European Union. Discussion of RA–EU relations and the issue of potential integration of Armenia implies a review of the historical background of Armenian–European relations. In this context, it should be kept in mind that Armenia does not geographically comprise part of Europe, but has historically maintained political, economic and cultural relations with Europe the impact of which plays an important role in crafting and implementing domestic and foreign policy in modern Armenia.

Armenia neither comprises geographical part of Europe, nor shares immediate borders with the EU, but it has neighbors, two of which, Turkey and Georgia, have already signed the Association Agreements, and, moreover, since 1996, Turkey is a member of the EU Customs Union. It is well understood that the Armenian–Turkish border has been closed for more than 20 years due to the Nagorno–Karabakh conflict which remains unsettled. On this occasion, President Serzh Sargsyan said in an interview. “Armenia continues to enjoy good relationship with the EU, but a free trade agreement with Europe would not be beneficial for the RA as long as the Turkish border with Armenia remains closed.”¹⁹¹ However, Georgia shares a maritime border with the EU as well as an

---

¹⁹⁰ Encyclopedia Britannica, Economic integration, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/178433/economic-integration> (25.05.2015)

¹⁹¹ Fred Hiatt, Why Armenia turned to Russia instead of the West, <http://www.washingtonpost>.

open border with Turkey. If Georgia finds it possible to provide Armenia with a corridor for carrying on trade with the EEU member states without being a member of this institution, then, as an associate member, Georgia could become a direct bridge promoting the economic cooperation between the RA and the EU. We can draw a conclusion that the solution of the problem of absence of common borders could be better solved within the EU, rather than it is within the EEU framework.

Eurasian Economic Union. Many of the RA top officials for years have been debating about the fact that Armenia has no common borders with any of the member states of the Eurasian Economic Union. Back in 2011, the former Prime Minister Tigran Sargsyan declared in the National Assembly that “Armenia has no intent of joining the Customs Union. Worldwide practice has not seen such cases when a country participates in a union having no common border with its member states.”¹⁹² However, after the announcement made by the RA President Serzh Sargsyan on September 3, 2013, the statements of the RA officials on the EU Association Agreement and the Customs Union started to strongly contradict one another. It turned out that it was possible for Armenia to join the Eurasian Union without sharing immediate borders with it. Deputy Economy Minister Emil Tarasyan said during a meeting with businessmen. “Georgia is ready to provide free transit corridor for the export of Armenian goods to the EEC countries. Transition of Armenian cargo through the Georgian territory is included in the list of the documents signed by Armenia within the EEU framework, as far as Armenia is the only country amongst the states of the Union which has no direct border with any of the participating countries.”¹⁹³

However, MP, member of the NA Standing Committee on Foreign Affairs Tevan Poghosyan says. “Experts often state that economic integration without a common border is difficult to fulfill. Today, the only way of transporting products to EEC member states is through the territory of the neighboring Georgia, which increases bureaucracy and transport costs. The concept of “Customs Union” appeals by its possibility of having a common external border, but, in addition to this one, today we have one more border. The phenomenon is not easy to understand, and is likely to be tested for the first time in the world, and it is hard to say ahead of time whether it will succeed or not.”¹⁹⁴

---

com/blogs/post-partisan/wp/2015/05/07/why-armenia-turned-to-russia-instead-of-the-west/ (06.06.2015)

¹⁹² Tigran Sargsyan, Armenia has no intent of joining the Customs Union, <http://www.panarmenian.net/arm/news/81950/> (06.06.2015)

¹⁹³ Georgia will provide a free transit corridor for development of Armenia-EEU relationship, <http://www.yerkirmedia.am/wap.php?act=news&lan=hy&id=23285> (30.05.2015)

¹⁹⁴ Tevan Poghosyan, Interview, 06.06.2015

The only way of communication with EEC member states, avoiding the checkpoints of the third parties, is by air, which cannot be regarded as an effective way of trade turnover between the participants of a single customs territory.

3. Regional security and Nagorno–Karabakh Republic (NKR)

Due to its location, the Caucasus has always been regarded as crossroads of civilizations and countries, and in the course of the history of humanity all the powerful states have sought to capture it or at least have tried to keep it within their sphere of influence. When the USSR fell apart, the regional powers made attempts to fill the new vacuum formed in the Caucasus. The Transcaucasia became a dangerous area filled with ethnic conflicts. The relationship established between the West and the former Soviet countries in the initial period could be described as “romantic.” The West was extremely optimistic about the further development of events in the territory of the former Soviet Union. However, in early 1990s, the situation in the South Caucasus was heating up. One after another, ethnic conflicts arose requiring urgent solution in the best interests of both the conflicting parties and all the stakeholders.

European Union. The incidents of September 11, 2001 have motivated the EU Council to adopt the “European Security Strategy” in December 2003. This document was an attempt to re–interpret the threats facing Europe in the XXI century (terrorism, proliferation of weapons of mass destruction, regional conflicts, organized crime, etc.) as well as the approaches towards ensuring security. The document reads. “Geography does not lose its significance even in the era of globalization. Europe is interested in having bordering countries governed by democratic norms. Due to violent conflicts, growing organized crime, unhealthy society or uncontrollable growth of population existing in neighboring countries, new problems may emerge for Europe. The integration of new members strengthens our security, at the same time bringing the EU borders closer to the dangerous zones. Our goal is to seek promotion of the establishment of an area of well–governed countries towards the east of the EU and within the borders of the Mediterranean Sea, looking to engage them in close relationship based on cooperation.”¹⁹⁵ Thus, the main objective of the ENP is to support neighboring countries in implementing reforms aimed at strengthening democracy and improving socio–economic field. The EU values the security and stability of the South Caucasus as far as any

¹⁹⁵ European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> (09.06.2015)

destabilization taking place in the region leaves its direct and serious impact on the EU security. And there are more than enough unsettled conflicts in the neighboring South Caucasus. The conflict of Nagorno Karabakh Republic is amongst them. However, discussing the issues of introduction of specific trade regulation between the RA and the NKR, establishment of a new customs office or, moreover, settlement of the NK conflict, or security of the NK residents, in the context of the EU Association Agreement is more than wrong. Definition of trade regulation between the RA and NKR has not been provisioned within the framework of the Association Agreement. Furthermore, within the negotiations on the Association Agreement the parties have demonstrated an understanding of the fact that in the circumstances of an unsettled conflict, Karabakh needs close relationship with Armenia to support livelihood of its population and, therefore, have avoided imposing artificial restrictions within the Agreement.¹⁹⁶

The EU demonstrated an understanding of the Armenia–Russia relations as well. More than once, the EU Commissioner for Enlargement and European Neighborhood Policy Štefan Füle has noted that the EU did not set preconditions to his colleagues, and the agreements to be signed would not harm the close relationship maintained between Armenia and its partner Russia, highly valued from the point of view of the RA state security.¹⁹⁷

Eurasian Economic Union. The conquest of the Caucasus has for nearly three centuries been in the foreign policy agenda of the Russian Empire, but Russia lost it in an instant after the collapse of the Soviet Union. During 90s, Russia sought to restore its position in the region. Russia continued to regard the former Soviet space as a special zone of its geopolitical interests, where foreign interference without its permission was impossible. For maintaining and strengthening its status in the region, Russia managed to replace the Association Agreement, kept ready in the hands of Armenia, with the membership to the EEC.

On September 3, 2013, the RA President Serzh Sargsyan told during a press conference in Moscow. “20 years ago, Armenia, in partnership with Russia and other countries of CIS, established its military security system in the frames of the Collective Security Treaty. The system has proved its viability and efficiency during several decades. Today, our partners in CSTO make efforts to design a new platform for economic cooperation. I have many times stated that it is impossible and inefficient for a country which exists in a separate military

---

¹⁹⁶ The Integration Policy of Armenia, Yerevan, 2014, p. 9, <http://www.ypc.am/upload/Analytical%20Pieces5%20arm.pdf> (05.06.2015)

¹⁹⁷ On the Crossroads of Integration: Choices of Armenia Heading, <http://ichd.org/?laid=1&com=module&module=static&id=909> (08.06.2015)

security system, to stay isolated from the relevant geo-economic area.”¹⁹⁸ However, it would be definitely wrong to say that all the EEC member states were welcoming Armenia to the Union with open arms.

It is well understood that among the South Caucasus countries, Azerbaijan is a more valuable partner than Armenia either for Kazakhstan, or for Belarus. The combined share of the external trade of these two countries in Armenia does not comprise 1 percent. At the same time, Kazakhstan cooperates with Azerbaijan within a number of major international projects, including energy and agriculture sectors.

In addition, both countries are members of the Organization of the Islamic Conference, where they usually act speaking with one voice. Belarus pays huge importance to cheap loans, at times provided to it by Azerbaijan. In April 2014, the President of Belarus Alexander Lukashenko has in a rather tough way voiced the principle that the formation of the Eurasian Union should not be conducted in a rush, and if someone was not ready to accept the terms of the agreement offered in a “package”, the agreement could be postponed. It de facto implied that the negotiations led with Moscow by Yerevan towards obtaining significant exceptions in the list of goods subject to customs duties, were merely a waste of time.

In late May, referring to his Azerbaijani counterpart Ilham Aliyev’s letter, President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev has “made clear” that Armenia could join the EEC only by the internationally recognized borders.¹⁹⁹ Nazarbayev’s statement caused uproar in Armenia, arousing the concern that a new customs checkpoint was intended to be established at RA–NKR border, but Russian politicians hurried to rectify the situation.

“... The situation will remain the same. ...If there have not been any checkpoints at Armenia–Karabakh border thus far, there will not be any today. This is an internal issue of Armenia. The problem existing between Armenia and Azerbaijan, with regard to Azerbaijan’s claims, is a geopolitical issue, which is not covered by the Customs Union. ... The domestic state checkpoints shall exist and function within the national laws regulating the activity of customs checkpoints. The State Service remains, hence, the customs officers and border guards of Armenia shall stand like they have stood before. The regime existing with Karabakh is not in any way related to Armenia’s membership to the

¹⁹⁸ Presidents of Armenia and Russia have summarized the results of negotiations, <http://www.president.am/hy/press-release/item/2013/09/03/President-Serzh-Sargsyan-working-visit-to-Russian-Federation/> (28.05.2015)

¹⁹⁹ Ibid., p. 7–9

Customs Union.”²⁰⁰ – Russian Presidential Adviser Sergei Glazyev pointed out.

It is noteworthy that the days after Armenia joined the EEU, Moody’s Investor Service International Ratings Agency downgraded Armenia’s top rating to Ba3 from Ba2. The ratings outlook was lowered to “negative” from “stable”.²⁰¹ As communicated by the Agency, Armenia’s ratings were reviewed on January 15. The decline of ratings was attributed, among other key factors, to the increase of external vulnerability of Armenia due to reduction in remittances from Russia, the uncertain prospects for direct foreign investment, high sensitivity towards the exchange rate fluctuations and pressures anticipated on foreign exchange reserves, enhancement of negative impact of Russia, poor investment activity and restrictions in trade with the countries of the Eurasian Economic Community which Armenia joined on January 2, 2015.

4. Energy Security

Energy security is a complex of political, economic, legal, organizational, methodological and other measures, which provides the country with high quality and reliable power supply at economically justified prices both on a daily basis and in emergency situations and in times of war. As far as Armenia lacks its own reserves of fossil fuel of industrial usage, the ensuring of the energy security depends on the increase of energy efficiency, development of nuclear energy and efficient use of renewable energy.

Today, the strategic interests of Armenia in the energy sector are focused on the creation of new energy infrastructure which will guarantee the stability of the system after the closure of the Armenian Nuclear Plant and will increase the volume of electricity export.²⁰²

Energy security is number one factor in modern integration processes in particular, and in international relations in general. The diversification of energy sources and storage opportunities play an important role in ensuring the energy security of the country and reducing the external risks. Diversification of methods of import of energy sources has both strategic and economic significance.²⁰³

²⁰⁰ Nelly Grigoryan, Striving to deprive Armenia of its sovereignty, the EU made Armenia adopt the decision to join the Customs Union, Exclusive Interview of “Aravot” with RF Presidential Adviser Sergey Glazyev, <http://inosmi.ru/sngbaltia/20131028/214275578.html> (09.06.2015)

²⁰¹ Moody’s downgrades Armenia’s government bond rating to Ba3 from Ba2, and changes outlook to negative from stable, https://www.moodys.com/research/Moodys-downgrades-Armenias-government-bond-rating-to-Ba3-from-Ba2---PR_316326 (09.06.2015)

²⁰² Karen Karapetyan, Role of Armenia in ensuring energy security of the South Caucasus Region // “21st century”, #2, 2009, p. 23

²⁰³ Ruben Grdzelyan, Energy Security of Armenia, Current Status and Prospects, <http://national->

European Union. Over the past twenty years, under the status of closed borders with Azerbaijan and Turkey, Russia and Iran have become the main energy partners for Armenia. In this context, the EU Association Agreement contains serious challenges for the energy security of Armenia. These challenges can be divided into two groups.²⁰⁴

1. Armenia–Iran Cooperation
2. Nuclear Energy

Each group of challenges is hereby reviewed separately.

1. Armenia pays significant importance to the relationship between Iran and Europe, particularly in regard with the EU sanctions against Iran, subsequent to the Iranian nuclear program. If Armenia would have to follow the EU sanctions against Iran after signing the Association Agreement, Yerevan would be obliged to at least refuse installing a pipe–line, which imports oil products from Iran, as far as the EU sanctions exclude any cooperation with Tehran in the oil industry. While sanctions persist, the projects between Armenia and Iran will strongly suffer. Therefore, it can be stated that the Association Agreement with the EU would definitely have a negative impact on the Armenian–Iranian energy cooperation.

2. From the very first day of the reopening of nuclear power plant in Armenia, many European countries, and later the EU as an institution, started to express anxiety in regard to its safety²⁰⁵ as far as the nuclear reactor of Metsamor Power Plant was the only one in the world which has resumed its activity after a full halt. In 2004, the EU proposed Armenia a loan of 200 million Euros only for closure of Metsamor Nuclear Power Plant²⁰⁶, without suggesting any significant alternative for obtaining other sources of electricity output. Yet, the RA government rejected the proposal. The plant is still the cornerstone of the energy sector of Armenia, producing about 40%²⁰⁷ of the total electricity production of the country, despite the sustainable activity of Armenian thermal power plants and Vorotan hydropower plant.

---

idea.am/articles.php?id=44 (29.05.2015)

²⁰⁴ Sevak Sarukhanyan, The prospects of Armenian energy in the context of integration projects, “21st century”, N 4 (50), 2013, p. 31, http://www.noravank.am/upload/pdf/2.Sevak_Sarukhanyan_21_DAR_04_2013.pdf (29.05.2015)

²⁰⁵ Nuclear Power in Armenia, World Nuclear Association, <http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-A-F/Armenia/> (09.06.2015)

²⁰⁶ Marianne Lavelle and Josie Garthwaite, Is Armenia’s Nuclear Plant the World’s Most Dangerous?, <http://news.nationalgeographic.com/news/energy/2011/04/110412-most-dangerous-nuclear-plant-armenia/> (09.06.2015)

²⁰⁷ Richard Rousseau, Is Another Nuclear Accident Waiting to Happen in Armenia?, <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/05/14/is-another-nuclear-accident-waiting-to-happen-in-armenia/> (09.06.2015)

Eurasian Economic Union. Due to the crisis of 1990s, the energy sustainability has become a priority issue for the national security policy, which found its reflection in the National Security Strategy of the Republic of Armenia.²⁰⁸ The document regards the Armenian–Russian relationship as a guarantee of the energy independence of Armenia. The main infrastructure of electricity production of Armenia is owned by Russian companies, while gas is supplied from Russia and Iran. Moscow and Tehran can be considered the principle and most important partners of Armenia in energy sector.

Having in mind that Russia is the main supplier of natural gas and the main party interested in the construction of a new nuclear power plant in Armenia, it can be assumed that becoming a member of the Customs Union, Armenia can gain access to the Russian investments in nuclear industry as well as the Russian gas. Yet, the Customs Union and EurAsEC do not provide a normative legal basis for such an arrangement, and all that remains is to wait for Russia’s “good will” and its willingness to most closely link the Armenian energy market to that of Russia. There is no mechanism existing within the Customs Union and EurAsEC, which makes provision for selling, for instance, natural gas at domestic prices from one member of the Union to another, although in Armenia they have a contrary understanding of the situation. Armenia’s membership to the Customs Union does not automatically entitle Armenia to a purchase of gas at Russian or Kazakh domestic prices.²⁰⁹ With this in mind, we can state that, from the point of view of energy security, Armenia will not gain much by its membership to the Customs Union. Armenia’s membership to the Custom Union and renunciation of the Association Agreement implies keeping the energy sector of the country in grip, minimizing the opportunities of consolidation of the Armenian and European electric power systems via the Black Sea ring, as well as providing the EU and Georgia with an open status to independently determine the fate of transportation of Russian gas to Armenia via Georgia.²¹⁰

Conclusion

The survey has resulted in the following findings.

- Since the very first day of the independence of the Republic of Armenia, its foreign policy trajectory has been directed towards Europe.

²⁰⁸ National Security Strategy of the Republic of Armenia, http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinarm.pdf (30.05.2015)

²⁰⁹ *Ibid.*, p. 38–39

²¹⁰ Sevak Sarukhanyan, The Prospects of Armenian Energy in the context of integration projects, “21st century”, N 4 (50), 2013, p. 38, http://www.noravank.am/upload/pdf/2.Sevak_Sarukhanyan_21_DAR_04_2013.pdf (29.05.2015)

- The transformation of the RA political system took place in the context of Europeanization and European integration, seeking to build a democratic society, make a transition to a free market economy and ensure a high level of human right protection and the rule of law.
- Due to the abrupt change of foreign policy vector on September 3, 2013, the country stood before a number of explicit and hidden problems.
- The intersection of integration processes, which took place in Armenia within the European Union and the Eurasian Economic Union, has had, and continues to have, both positive and negative impact on the development of domestic and foreign policy in Armenia.

Shown below are the results and conclusions of the research set forth in accordance with the pre-determined areas.

System of political and socio-cultural values

EU. Today, the terms of democratization and Europeanization are regarded as synonymous, therefore, the membership and enhancement of relationship with European institutions mandates Armenia to endeavor for consistent democratization of its political system.

EEU. The EEC member states are authoritarian and far from pursuing democratic values. Human rights and freedoms are violated at every other step. In fact, Armenia is located in neighborhoods of these countries, where incompleteness of processes of modernization and democratization is preconditioned by institutional failure, lack of civil society and geopolitical and economic conditions. Having due regard for the closed markets and oligarchic economies existing in these countries, it can be stated that the impact of the aforesaid countries expected on further democratic developments in Armenia, is definitely negative.

1. Borders

EU. Whereas Armenia does not have a common border with the EU, its neighbors, Georgia and Turkey, do have it. The RA-Turkey borderline is closed, but the Armenian-Georgian border is not, making a trade turnover equal to billions of dollars a year. If Armenia joined the EU Association Agreement, Georgia, both as a neighbor and as another associate member, would provide the direct link between the RA and the EU member states to carry on trade.

EEU. Armenia, having no immediate border with any of the EEC member states, conducts trade with these countries via a corridor provided by Georgia

which generates additional bureaucracy and increases transportation costs and ends up in diminishing the theory of the Customs Union of having a single external border.

2. The Regional Security and NKR

EU. The EU chooses to border stable, secure and predictable neighbors. A number of projects were implemented by the EU to achieve this objective, such as the ENP, the EP and the Association Agreements with the EU, negotiated on within the last few years. It is noteworthy that the negotiations towards signing the Association Agreement have avoided the issue of the NKR, despite its high significance for Armenia.

EEU. The South Caucasus has for many years been a zone of Russian influence regarded as the southern boundary. Any Russian leader would attach great significance to keeping the region under the Russian influence. Having lost Georgia, and with the disoriented Azerbaijan in mind, Russia used its influence in the security sector of the last potential state of the South Caucasus, Armenia, and managed to involve it into the Eurasian Economic Union. A customs checkpoint at the RA–NKR border became a serious barrier to the discussions of the membership formats, but the barrier was overcome and the status quo maintained purely at the expense of Russian interests.

3. The Energy Security

EU. The EU Association Agreement contains serious challenges for the energy security of Armenia. These challenges are divided into two groups, the Armenian–Iranian Cooperation and the Nuclear Energy.

EEC. Given the fact that the membership of Armenia to the EEU does not give it a privilege of discounts for any energy resources from any member state, we can draw a conclusion that Armenia's membership to this integration union has produced poor results from the point of view of energy security.

ԿԱՐՈ՞Ղ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԿԱՊՈՂ ԿԱՄՈՒՐՋ ՀԱՆԴԻՍԱՆԱԼ ԵՄ – ԵԱՏՄ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

ԱՆՆԱ ԲԱՐՍԵՂՅԱԼ

«Հ ներքին կայունությունն ու հզորությունը մեծապես պայմանավորված են միջազգային հարաբերությունների համակարգում Հայաստանի ունեցած դերով և որդեգրած արտաքին քաղաքականության ուղղակի ազդեցությամբ:

Հայաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնական դրույթները զետեղված են 2007 թ. ընդունված ՀՀ-ի Ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ (այսուհետ՝ ԱԱՌ): Մինչ 2013 թ. սեպտեմբերի 3-ի հայտարարությունը, որով նախանշվեց Հայաստանի՝ Եվրասիական տնտեսական միությանն (այսուհետ՝ ԵԱՏՄ) անդամակցելու ուղին, Հայաստանի արտաքին քաղաքականության հիմքում ընկած էր կոմպլեմենտարիզմի կամ բազմավեկտորության սկզբունքը²¹¹: Սա նշանակում էր, որ ՀՀ-ն ոչ թե պետք է ընտրություն կատարեր և հստակ նախապատվություն տար Հարավային Կովկասում գործող ակտիվ տարածաշրջանային դերակատարներից որևէ մեկին, այլ պետք է հավասարապես հարաբերություններ կառուցեր բոլոր ներգրավված ուժերի հետ: Թերևս, հետխորհրդային երկրների շարքում Հայաստանն այն եզակիներից էր, որին շուրջ երկու տասնամյակ հաջողվեց պահպանել նման հավասարակշռված արտաքին քաղաքականությունը: Հայաստանը, անդամակցելով ՀԱՊԿ-ին, արդյունավետորեն խորացնում էր իր հարաբերությունները ՆԱՏՕ-ի հետ: Լինելով ԱՊՀ-ի անդամ՝ ԵՄ-ի կողմից իրականացվող ծրագրերում ՀՀ-ն բավականին լավ արդյունքներ էր ցուցաբերում: Իհարկե, հարկ է նշել, որ այս ամենին նպաստում էր նաև միջազգային հարաբերություններում ստեղծված բարենպաստ միջավայրը, երբ համաշխարհային ծանրակշիռ ուժերն ավելի մեծ նախապատվություն էին տալիս մրցակցային, այլ ոչ թե բախումնային քաղաքականությանը: Սակայն միջազգային հարթակում Ռուսաստան – Արևմուտք, մասնավորապես ՌԴ – ԵՄ հարաբերությունների փոփոխությունները հասկանալի էին, որ վաղ թե ուշ Հայաստանին կանգնեցնելու էին որոշակի ընտրության առջև: Ելնելով այդ տրամաբանությունից՝ աշխատանքում կիրառված հիմնական մեթոդների թվում է գլոբալկալիստիկայի մեթոդը, որի միջոցով փորձել ենք ցույց տալ, թե ինչպես են գլոբալ գործընթացները, մասնավորապես ԵՄ – Ռուսաստան հակասություններն իրենց ազդեցությունն ունենում Հայաստանի լոկալ իրավիճակի վրա:

²¹¹ Տե՛ս Ս. Մինասյան, Հայաստանի արտաքին քաղաքականության մի քանի հայեցակարգային հիմքեր, 12.03.2009, http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=2227

Քաղաքագիտական և քաղաքական շրջանակների կողմից Հայաստանի՝ ԵԱՏՄ-ին մասնակցելու որոշումն անսպասելի և շոկային որակվեց, սակայն նույնիսկ հպանցիկ հայացքը ՀՀ ԱԱՌ-ին ակնհայտ էր դարձնում, որ ԵՄ – ԵԱՏՄ հարկադիր ընտրության ժամանակ Հայաստանը նախապատվությունը տալու էր Ռուսաստանի ղեկավարած Եվրասիական միությանը:

Այսպես, ՀՀ ԱԱՌ-ի մեջ նշվում է, որ ԵՄ-ի հետ սերտ հարաբերությունների հաստատումը բխում է Հայաստանի երկարաժամկետ շահերից՝ ընդ-ծելով, որ եվրոպական կառույցների, առաջին հերթին ԵՄ-ի և նրա անդամ երկրների հետ հարաբերությունների զարգացումն ու ամրապնդումը ՀՀ արտաքին քաղաքականության առաջնային ուղղություններից են. «ԵՄ-ի հետ բազմակողմ համագործակցության հետագա խորացումը դրական անդրադարձ կունենա Հայաստանում ժողովրդավարության ամրապնդման և իրավական պետության կայացման, մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության վրա»²¹²: Ռազմավարության մեջ կարևորվում է նաև ԵՄ-ի հետ առևտրա-տնտեսական հարաբերությունների խորացումը և ԵՄ-ի կողմից հովանավորվող տարածաշրջանային ծրագրերում ակտիվ մասնակցությունը:

ԱԱՌ-ի մեջ մեծ կարևորություն է տրվում նաև հայ-ռուսական հարաբերություններին՝ նշելով. «Դրանք կրում են ռազմավարական բնույթ, ինչը պայմանավորված է Հայաստանի անվտանգության ապահովման գործում Ռուսաստանի կարևոր դերով, հայ-ռուսական ավանդական բարեկամական կապերով, առևտրատնտեսական լայնածավալ համագործակցությամբ, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործում Ռուսաստանի ունեցած դերակատարմամբ, ինչպես նաև Ռուսաստանում հայկական ստվար համայնքի առկայությամբ»²¹³:

Պետության համար առաջնային պահանջմունքներից կամ գործառույթներից մեկը երկրի սահմանների անվտանգության ապահովումն է: Անվտանգության դասական սահմանումներում անվտանգությունն ասոցացվում է ռազմական ուժի հետ²¹⁴: ՀՀ-ն տվյալ պարագայում առաջնորդվել է հենց այդ մոտեցմամբ՝ առաջնությունը տալով սահմանների անվտանգությանը, բնական է, որ նախ և առաջ հարկավոր է ունենալ պետական տարածք, որի անվտանգությունը երաշխավորվում է, ապա նոր մտածել իրավական և դեմոկրատական պետության կառուցման մասին:

ՀՀ-ի ազգային անվտանգության և արտաքին քաղաքականության կա-

²¹² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Ազգային անվտանգության ռազմավարություն, Երևան, 26.01.2007, էջ 17, http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinarm.pdf

²¹³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 15, http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinarm.pdf

²¹⁴ Տե՛ս B. Buzan, L. Hansen, "The Evolution of International Security Studies", Cambridge University Press, New York, 2010, p. 11:

ռուցման համար առանձնակի կարևոր գործոն է Արցախի հիմնախնդիրը²¹⁵: Արցախի սահմանների անվտանգության սպառնալիքը համարվում է ուղղակի սպառնալիք ՀՀ-ին, բացի այդ՝ արտաքին քաղաքականության մեջ ևս ՀՀ-ն բազմիցս ցույց է տվել, որ Արցախի անկախությունը շահարկման առարկա չէ, և Հայաստանը երբեք զիջումների չի գնա:

Հարկ է նաև հավելել, որ չնայած օբյեկտիվ պայմանների առկայությանը, Արցախն իսկապես դարձնում է ՀՀ անվտանգության համակարգում առանցքային գերակայություն, այս խնդիրը մեզանում ենթարկվել է անվտանգայնացման գործընթացի, որի մոդելը ներմուծվել է կոպենհագենյան անվտանգության դպրոցի կողմից²¹⁶: Ընդհանրացնելով՝ կարելի է անվտանգայնացման մոդելը ներկայացնել հետևյալ կերպ. քաղաքական էլիտան վերցնում է որևէ խնդիր, որն առկա է այդ հասարակության մեջ, ցանկալի է, որ այդ խնդիրն իրականում գոյություն ունենա, որպեսզի մոդելն ավելի իրական լինի և ազդի հասարակության լայն զանգվածների վրա, սկզբում քաղաքականացնում է այն, փաթեթավորում, ապա անվտանգայնացնում, ինչը նշանակում է, որ այն սպառնալիք է դարձվում սովյալ հասարակության համար, որին պետք է որոշակի արձագանք տրվի: Այս կերպ որոշակի խնդիրներ, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններից ելնելով, առանձնացվում են սովյալ պետությունում առկա իրական կամ մտացածին խնդիրներից և կապվում անվտանգության հետ: Չնայած, որ օբյեկտիվ են Արցախի անկախության և մեր հաղթանակների պահպանման մղումները, սակայն կոպենհագենյան դպրոցի պրիզմայով անցկացնելիս կարող ենք փաստել, որ Արցախի հիմնախնդիրը մեզանում անվտանգայնացվել է: Համաձայն մեր դիտարկումների՝ Արցախի հետ կապված հարցերում մենք չափազանց զգացական ենք, և հայաստանյան հասարակության աչքերում ընդունելի է դառնում ցանկացած զիջում, որն իշխանությունը կատարում է հանուն Արցախի:

Այսպես, սեպտեմբերի երեքի որոշումը, որով Հայաստանը միանալու էր տնտեսական միությանը, բացատրվեց՝ ելնելով անվտանգության հիմնախնդիրներից: Քաղաքագիտական շրջանակներում քննարկվում էր, որ եթե Հայաստանն ընտրեր ԵՄ-ի հետ ասոցացման համաձայնագրի ստորագրումը, ապա Ռուսաստանի ձեռքով կզրկվեր Արցախից: Արցախի կորուստը սպառնալիք է մեզ համար, ուստի հասարակության լայն զանգվածներ դժգոհության մեծ ալիք չբարձրացրին այդ որոշումից հետո:

ՌԴ-ն լծակների մեծ պաշար ունի, որը ցանկացած պահի կարող է գոր-

²¹⁵ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Ազգային անվտանգության ռազմավարություն, Երևան, 26.01.2007, էջ 13, http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinearnm.pdf

²¹⁶ Տե՛ս W. Hughes, L. Y. Meng, Security studies, Routledge, London, 2001, p. 93:

ծաղրել Հայաստանի վրա՝ հասնելու ցանկալի արդյունքների: Այդ լծակների շարքում էական նշանակություն ունի տնտեսական գործոնը: Ռուսաստանը Հայաստանի թիվ մեկ առևտրային գործընկերն է, որի հետ 2014 թ. առևտրաշրջանառությունը կազմել է 1 միլիարդ 400 դոլարից ավելին, որի մեջ առյուծի բաժինը պատկանում է Ռուսաստանից ներկրվող ապրանքատեսակներին²¹⁷:

Հայաստանի համար մեծ կարևորություն են ներկայացնում ՌԴ արտազնա աշխատանքի մեկնած քաղաքացիների կողմից կատարած տրանսֆերտ փոխանցումները: Այդ փոխանցումները ոչ միայն ապահովում են Հայաստանի բնակչության մի մասի որոշ պահանջներ, այլ նաև կարևոր են տնտեսական ցուցանիշների մեղմման առումով: Դրանց շնորհիվ որոշ չափով կրճատվում է վճարային հաշվեկշռի բացասական սալդոն:

Հայաստանում մեծ դեր ունի նաև ռուսական կապիտալը: 1988–2014 թթ. սեպտեմբեր ընկած ժամանակահատվածում Հայաստանում Ռուսաստանի ներդրումների ծավալը կազմել է 4 մլրդ 29 մլն 302 հազ. մլն դոլար, որոնցից ուղղակի ներդրումները՝ 3 մլրդ 104 մլն 411 հազ. դոլար: 2010 թ–ի դրությամբ Հայաստանում առկա է ռուսական կապիտալով գործող 1380 ձեռնարկություն (դրանք կազմում են երկրում օտարերկրյա կապիտալով գործող ձեռնարկությունների 25,7 %-ը)²¹⁸: Այդ ձեռնարկությունների թվում են Հայաստանում ռազմավարական նշանակություն ունեցող մի շարք օբյեկտներ, որոնցից են Գազպրոմ Արմենիան, որը ոչ միայն ռուսական գազի հիմնական մատակարարն է Հայաստանում, այլ իրեն է պատկանում Իրան – Հայաստան գազատարը²¹⁹:

Ռուսական կապիտալով մյուս խոշոր ընկերությունը «Հայաստանի էլեկտրական ցանցեր» ՓԲԸ–ն է, որն ունի ՀՀ տարածքում էլեկտրաէներգիայի բաշխման բացառիկ արտոնագիր, հետևապես՝ մենաշնորհ²²⁰:

Մյուս խոշոր ընկերությունը «Միջազգային էներգետիկ կորպորացիա» ՓԲԸ–ն է: Այս ընկերությանն են պատկանում Հրազդան գետի վրա գործող 7 հէկ–երը, որոնք կարող են արտադրել ՀՀ–ում արտադրվող էլ. էներգիայի 10 %-ը: Ռազմավարական նշանակություն ունեցող ձեռնարկություններից է նաև «Հրազդէկ» ընկերությունը, որին պատկանող 4 էներգաբլոկների ընդհանուր հզորությունը 1,1 մլն կՎտ է²²¹:

2003 թ. ռուսական «Ինտեր ՌԱՕ ԵԷՍ» ընկերությանը հանձնվեց Մեծա-

²¹⁷ Տվյալները վերցված են ՀՀ ԱԳՆ–ի պաշտոնական կայք–էջից՝ <http://mfa.am/hy/country-by-country/ru/> (14.06.2015):

²¹⁸ Տես Сотрудничество Армении с Российской Федерацией, <http://www.cdu.ru/> (14.06.2015):

²¹⁹ Տես Գազպրոմ Արմենիա, կայք–էջ՝ <http://armenia.gazprom.ru/?u=&redir=1> (14.06.2015):

²²⁰ Տես Հայաստանի էլեկտրական ցանցեր, կայք–էջ՝ <http://www.ena.am/> (14.06.2015):

²²¹ Տես Միջազգային էներգետիկ կորպորացիա կայք՝ <http://www.mek.am/ru/index.html> (14.06.2015):

մորի աէկ-ի կառավարումը: Ներկայումս այն բաղկացած է 2 էներգաբլոկներից, որոնց ընդհանուր հզորությունը մոտ 880 ՄՎտ է, և կարող է արտադրել ՀՀ-ում արտադրվող ողջ էլ. էներգիայի 30–40 %-ը²²²:

Կարևոր ռազմավարական դեր ունեցող մյուս ընկերությունը «Հայկական երկաթուղիներ» ՓԲԸ-ն է, որի նկատմամբ 30 տարվա կոնցեսիոն ղեկավարման արտոնագիր է ստացել «Հարավկովկասյան երկաթուղիներ» ՓԲԸ-ն²²³:

Ռուսական կապիտալը մեծ կշիռ ունի նաև Հայաստանի հեռահաղորդակցության ոլորտում: Հայկական այս շուկայում ռուսական կապիտալով գործում են երկու խոշոր ընկերություններ՝ «Արմենթել» ՓԲԸ-ն, որի բաժնետոմսերի 100 %-ը պատկանում է «ՎիմպելԿոմ Լթդ» ընկերությունների խմբին, և «Ղ. Տելեկոմը», որի բաժնետոմսերի 80 %-ը պատկանում է «ՄՏՍ» ԲԲԸ-ին:

Սրանք միայն մի քանի օրինակներ են՝ ցույց տալու ռուսական հսկայական ազդեցությունը Հայաստանի տնտեսության վրա, որը սահմանափակող և զսպող մեխանիզմ է դառնում ՀՀ-ի իշխանությունների համար արտաքին քաղաքականության հարցում հակասություններ ունենալ ՌԴ-ի հետ: Հարկ չենք համարում անդրադառնալ ռազմական և այլ ոլորտներում Ռուսաստանի ունեցած հսկայական դերին:

Այս տվյալները ներկայացրինք՝ փաստելու, որ Մաքսային միությանը միանալու հայտարարությունը մեկօրյա որոշում չէր, այլ ՀՀ տարբեր իշխանությունների վարած քսանամյա քաղաքականության արդյունքն էր, որը ռուսական կողմին այնքան մեծ ազդեցության լծակներ էր տվել, որ կարող էր չեզոքացնել ԵՄ-ի հետ չորս տարի շարունակ բանակցած ասոցացման համաձայնագրի արդյունքները:

Անդրադառնալով Հայաստան – ԵՄ հարաբերություններին՝ հարկ է փաստել, որ դրանք անուղղակիորեն հիմնադրվել են դեռևս 1989 թ.՝ Եվրոպական համայնքի և ԽՍՀՄ-ի միջև կնքված Առևտրի և տնտեսական զարգացման պայմանագրով²²⁴:

ԵՄ – Հայաստան անմիջական հարաբերությունները սկսեցին ձևավորվել 1991 թվականից, երբ ԵՄ-ն ուղղակի նյութական օգնություն էր ցուցաբերում Հայաստանին: Այնուհետև այդ օգնությունը բովանդակային նոր դրսևորում ստացավ TACIS ծրագրի շրջանակներում, երբ պարզապես նյութական օժանդակություն չէր տրամադրվում, այլ ստեղծվում էր համակարգեր: TASIC-ը Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի երկրներ

²²² Տե՛ս «Հրազդէկ» ընկերություն կայք՝ <http://www.raztes.am> (14.06.2015):

²²³ Տե՛ս Հարավկովկասյան երկաթուղիներ կայք՝ <http://www.ukzhd.am> (14.06.2015):

²²⁴ Տե՛ս Եվրոպական միություն – Հայաստան կայք՝ http://www.translation-centre.am/EU_ARM/EU_ARM.html (14.06.2015):

րին ուղղված ԵՄ օժանդակության հիմնական գործիքն է, որն օգնում է այդ երկրներին շուկայական տնտեսություն կառուցելու և ժողովրդավարությունն ամրապնդելու, օրենքի գերակայությունն ապահովելու և կառավարման կարողությունները զարգացնելու գործընթացներում: Ընդհանուր առմամբ 1991–2000 թթ. ընթացքում ԵՄ–ն Հայաստանին 280.33 միլիոն եվրոյի օժանդակություն հատկացրեց²²⁵:

ԵՄ – Հայաստան հարաբերությունների պաշտոնական ամրագրումն իրականացվեց գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրով, որը, բացի պաշտպանության հիմնահարցերից, ընդգրկում է ԵՄ – Հայաստան հարաբերությունների գրեթե բոլոր ոլորտները: Այն ստորագրվել է 1996 թ. ապրիլի 22–ին և ուժի մեջ մտել 1999 թ. հուլիսի 1–ին՝ 10 տարի ժամկետով²²⁶: ԳՀՀ–ի հիմնական նպատակն է ավելի խորացնել քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային կապերն ու համագործակցել բազմաթիվ բնագավառներում՝ ապահովելով եվրոպական երկրներին հարիր բարեկեցիկ կյանք, ժողովրդավարական սկզբունքների և օրենքի գերակայություն, քաղաքացիների շահերի, մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների պաշտպանություն, ինչպես նաև երկրի սոցիալ–տնտեսական զարգացման դինամիկ և կայուն ընթացք: Այդ մասին շարադրված է ԳՀՀ–ի առաջին հոդվածում, որտեղ չորս կետերով առանձնացվում են գործունեության հիմնական ուղղությունները՝ քաղաքական կապերի ամրապնդում, շուկայական տնտեսության ձևավորում, առևտրային և ներդրումային քաղաքականության ներդաշնակության հաստատում, մի շարք առանցքային ոլորտներում համագործակցության հաստատում: Պայմանագիրը ստորագրվել է տասը տարի ժամկետով և դրա լրանալուց հետո ամեն տարի երկարացվում է:

Հարկ է փաստել, որ չնայած հետխորհրդային տարածքի երկրների հետ ԵՄ–ն անհատական գործընկերային հարաբերություններ էր կառուցում, այնուամենայնիվ, ԵՄ–ի համար առավել կարևոր էր տարածաշրջանային առաջնահերթությունները: Դա ակնհայտ դրսևորվեց 2003 թ. դեկտեմբերի 12–ին, երբ ԵՄ–ն ընդունեց «Եվրոպական անվտանգության ռազմավարությունը» (ԵԱՌ)²²⁷: Այս փաստաթղթում տեղ են գտել այն հիմնական մարտահրավերները, որոնք սպառնում են ԵՄ–ի անդամ երկրների և ընդհանրապես մարդկության անվտանգությանը՝ ուղենշելով դրանց դեմ պայքարելու ռազմավար-

²²⁵ Տես Գ. Թերզյան, Բարև, Եվրոպա, Եվրասիա համագործակցության հիմնադրամ, Երևան, 2010, էջ 81:

²²⁶ Տես ԵՄ – Հայաստան Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիր, 1996 թ., <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=17146>

²²⁷ Տես A secure Europe in a better world, European security strategy, Brussels, 12 December 2003, p. 6–7:

րությունը: Ըստ ռազմավարության՝ ԵՄ–ի և ամբողջ աշխարհի համար գլոբալ սպառնալիք են համաշխարհային ահաբեկչությունը, ՋՈՁ տարածումը, տարածաշրջանային կոնֆլիկտները, պետությունների քաղաքական անկարողությունը և դրանց ինստիտուցիոնալ–գործառնական կազմալուծումը («ձախողված պետություններ»), կազմակերպված հանցավորությունը: Իսկ 2008 թ. ԵԱՌ ներդրման հաշվետվության մեջ սպառնալիքների այդ շարքին ավելացան նաև էներգետիկ ու կիրերանվտանգությունը, կլիմայի փոփոխությունը²²⁸:

Այս առումով նշված հիմնախնդիրների լուծումն առաջարկվում է հետևյալ ձևաչափով.

- ԵՄ–ի անմիջական հարևան երկրներում կայուն զարգացման և արդյունավետ պետական կառավարման համար պայմանների ստեղծում,
- համաշխարհային կարգի պահպանում՝ հիմնված արդյունավետ համագործակցության բազմակողմ մեխանիզմների վրա,
- պայքար հին և նոր սպառնալիքների դեմ և բոլոր տեսակի հակամարտությունների կանխարգելում²²⁹:

Ահա այս փաստաթղթի ընդունումից հետո մեծապես աճում է Հայաստանն ընդգրկող Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում ԵՄ–ի ներգրավվածությունը, որը բացատրվում է անվտանգային քաղաքականություն իրականացնելու համատեքստում: Հարկ է հիշատակել նաև, որ ԵԱՌ–ը և դրան համապատասխան քաղաքականության իրականացումը տարածաշրջանում պայմանավորված էր նաև 2004 թ. ԵՄ–ի ընդլայնմամբ, երբ նախկին խորհրդային բլոկի ութ երկրներ, ինչպես նաև Կիպրոսն ու Մալթան դարձան ԵՄ–ի անդամներ: Այս կերպ Հարավային Կովկասը դարձավ ԵՄ–ի անմիջական հարևանը, որն էլ նպաստեց տարածաշրջանային նոր քաղաքականության մեկնարկին²³⁰:

2004 թ. հունիսին Ադրբեջանը, Ալժիրը, Բելառուսը, Եգիպտոսը, Թունիսը, Իսրայելը, Լիբանանը, Լիբիան, Հայաստանը, Հորդանանը, Մարոկկոն, Մոլդովան, Պաղեստինը, Վրաստանը և Ուկրաինան ներառվեցին ԵՀԲ ծրագրի մեջ, որի նպատակն էր ուրվագծել ներկայիս ԵՄ սահմանները և նպաստել ԵՄ անվտանգության երաշխիքների ձևավորմանը՝ հարևաններին առավել կանխատեսելի դարձնելով: Ունենալով զարգացած և կայուն հարևաններ՝ ԵՄ–ն իրեն շրջապատում է պաշտպանական գոտիով՝ սահմաններով, որոնք միգրացե առաջինն իրենց վրա կկրեն ԵՄ–ին

²²⁸ StEU Report on the Implementation of the European Security Strategy, Providing Security in a Changing World, S407/08, Brussels, 11 December 2008, p.3:

²²⁹ StEU A secure Europe in a better world, European security strategy, 12 December 2003, Brussels, p. 6–7:

²³⁰ StEU European Commission, enlargement, http://ec.europa.eu/enlargement/5th_enlargement/index_en.htm (14.06.2015):

սպառնացող վտանգները: Ըստ «Եվրոպական միություն և Հայաստան» գրքի հեղինակների՝ նոր հարևան երկրները, խրախուսելով քաղաքական ու տնտեսական բարեփոխումները, ստանում են ԵՄ-ի հետ համագործակցելու արտոնյալ պայմաններ: Այդ երկրներին առաջարկվում են ԵՄ-ի հետ հարաբերությունների զարգացման նոր հեռանկարներ՝ ըստ երկրների անհատական առաջընթացի²³¹:

ԵՀՔ համատեքստում 2006 թ. նոյեմբերի 14-ին Բյուսելում ԵՄ – Հայաստան համագործակցության խորհրդի նիստում ընդունվեց ԵՀՔ գործողությունների ծրագիրը Հայաստանի վերաբերյալ, որի կիզակետում էին մասնավորապես ժողովրդավարացումը, մարդու իրավունքները, սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումները, աղքատության նվազեցումը, էներգետիկան, հակամարտությունները, ինչպես նաև ոլորտային խնդիրներ:

2008 թ. Եվրոպական հանձնաժողովը մշակեց Եվրոպայի էներգետիկ անվտանգության և համերաշխության գործողության պլանը²³², դրանով որպես մատակարար և տարանցիկ երկրներ նախատեսվում է ընդգրկել Ադրբեջանին, Վրաստանին, Թուրքիային, Եգիպտոսին, Իրաքին, Թուրքմենստանին, Ղազախստանին: Իսկ Իրանն ու Ուզբեկստանը կկարողանան միանալ ծրագրին՝ նրանց հետ կապված քաղաքական բարենպաստ պայմանների դեպքում²³³: Այս կերպ Հարավային Կովկասը նորովի կարևորություն ստացավ ԵՄ-ի համար, ուստի համագործակցության սերտացման նոր անհրաժեշտություն առաջացավ, և պատահական չէ, որ փաստաթղթի ընդունումից հետո հաջորդ քայլը եղավ տարածաշրջանի երկրների հետ նոր, ավելի խոր մակարդակի ծրագրի մեկնարկի ազդարարումը: 2009 թ. մայիսի 7-ին Պրահայում ստորագրվեց միացյալ հռչակագիր՝ մի կողմից՝ ԵՄ-ի, մյուս կողմից՝ Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի, Ուկրաինայի, Բելառուսի²³⁴ և Մոլդովայի միջև: Սրանով սկիզբ դրվեց Արևելյան գործընկերությանը²³⁵: Ծրագիրը նպատակ ունի առավել խոր հիմքերի վրա դնելու ԵՄ-ի համագործակցությունը հիշյալ երկրների հետ ինչպես բազմակողմ, այնպես էլ երկկողմ մեխանիզմների օգնությամբ, որը թույլ կտա շարունակվող բարեփոխումներին զուգընթաց ապահովել ԵՄ-ի հետ տնտեսական և քաղաքական ինտեգրման բարձր ցուցանիշ:

²³¹ Տե՛ս Լ. Բեգանյան, Ա. Բայբուրդյան, Ա. Պարզյան, Եվրոպական միություն և Հայաստան, 2010, Երևան, էջ 51:

²³² Տե՛ս EU aims to solve “Southern Gas Corridor” puzzle, 29.01.2010, <http://www.euractiv.com/energy/eu-aims-solve-southern-gas-corri-news-221784> (14.06.2015):

²³³ Տե՛ս Energy Security and Solidarity Action Plan, 04.03.2009 թ., http://europa.eu/legislation_summaries/energy/european_energy_policy/en0003_en.htm, 29.03.2014:

²³⁴ Բելառուսի կարգավիճակը կախված է ժողովրդավարական բարեփոխումներ կատարելու նրա առաջընթացից: Տե՛ս “Eastern Partnership” – Brussels – 3 December 2008:

²³⁵ Տե՛ս Joint Declaration of the Prague Eastern partnership Summit-7, May 2009, Prague:

ԵՄ Արևելյան գործընկերության ծրագրի ներքո իրականացվող ՀՀ – ԵՄ համագործակցության շրջանակներում ձևավորվել են բազմակողմ համագործակցության 4 հարթակներ (պլատֆորմներ)՝

1. Ժողովրդավարության, արդյունավետ կառավարման և կայունության,
2. տնտեսական ինտեգրման և ԵՄ քաղաքականություններին համապատասխանեցման,
3. էներգետիկ անվտանգության,
4. մարդկանց միջև կապերի ձևավորման՝ ուղղված գործընկեր երկրների անհատական բարեփոխումների իրականացման ջանքերին:

Երկրորդ՝ «Տնտեսական ինտեգրման և ԵՄ քաղաքականություններին համապատասխանեցման» պլատֆորմի և վերջինիս ներքո գործող 5 աշխատանքային խմբերի (առևտրի հարցերի, ՓՄՁ քաղաքականության, գյուղատնտեսության հարցերի, տրանսպորտի և բնապահպանության) աշխատանքները համակարգում է ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունը²³⁶:

Արևելյան գործընկերությունը ԵՄ–ի կողմից տարածաշրջանում իր ազդեցությունը մեծացնելուն ուղղված վերջին քայլն է, որով ծրագրին մասնակից երկրները հետագայում կանգնեցին եվրոպական կամ եվրասիական ընտրանքի առաջ: Ըստ Բորդոյի համալսարանի պրոֆեսոր Զ. Լուսսաքի գնահատականի՝ սկսած 2008 թ–ից՝ Բրյուսելը չափազանց ակտիվ է տարածաշրջանում՝ հայտ ներկայացնելով դառնալ տարածաշրջանի նոր գերտերություններից մեկը²³⁷:

ԵՄ–ի քաղաքականության փոփոխությունները Արևելյան գործընկերության երկրներում ԽՍՀՄ փլուզումից հետո մինչև 2007 թ., ըստ մեզ, անցել են մի քանի փուլեր: Սկզբնական շրջանում ԵՄ–ն փորձում էր չխախտել դեռևս Սառը պատերազմի տարիներին ձևավորված բաժանարար գծերը, և այս տարածքը դիտարկում էր ՌԴ–ի առանձնահատուկ շահերի գոտի, որի հետ հարաբերությունները կառուցվում էին բավականին զգուշավորությամբ: Սակայն հետագայում ԵՄ–ն աստիճանաբար փորձեց կոտրել այդ կարծրատիպը՝ հայտ ներկայացնելով՝ դառնալու տարածաշրջանում հիմնական դերակատարներից մեկը: Ընդհանուր առմամբ, 2003 թ–ը կարող ենք ընդունել այս տարածաշրջանում ԵՄ–ի իրականացրած քաղաքականության շրջադարձային կետ, երբ ԵՄ–ն ԵՀՔ և սեփական անվտանգությունն ապահովելու ֆոնով բավականին լուրջ հայտ ներկայացրեց տարածաշրջանում՝ իր կշիռն ու դերակատարությունը բարձրացնելու: Սակայն պետք է փաստել, որ այդ քաղաքականությունն իրականացնելիս հաշվի էին նստում ՌԴ–ի հետ՝ աշխատելով խուսափել բախումնային իրավիճակից:

²³⁶ Տե՛ս ԵՄ Արևելյան գործընկերություն, <http://www.mineconomy.am/arm/43/gortsaruyt.html> (14.06.2015):

²³⁷ Տե՛ս Lussac J., 2010, Ensuring European energy security in Russian, 'Near Abroad': the case of the South Caucasus, *European Security*, vol. 19:4, 613:

Ընդհանուր առմամբ, ԵՄ – ՌԴ հարաբերություններն այդ ժամանակահատվածում կարող ենք բնութագրել մրցակցային, որտեղ, սակայն, զգուշավորությամբ պահպանվում էին խաղի կանոնները: Այսինքն՝ կողմերից յուրաքանչյուրը գործում էր լռելյայն ձեռք բերված համաձայնության շրջանակներում:

2010 թ. հուլիսին Հայաստանն ու ԵՄ-ը սկսեցին համագործակցության հաջորդ քայլի՝ ասոցացման համաձայնագրի բանակցությունները: Այս համաձայնագիրը, որ դուրս է գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրի շրջանակներից, ճանապարհ էր հարթելու ազատ առևտրի գոտու ստեղծման համար: ԽՀԱԱՀ-ը պետք է լիներ առևտրի և տնտեսական հարաբերությունների շուրջ համաձայնագիր, որը ներառելու էր.

- շուկայի մուտքի բարելավված հնարավորություններ և ԵՄ միասնական շուկա Հայաստանի պրոգրեսիվ տնտեսական ինտեգրման հստակ հեռանկար,

- երկկողմ հետաքրքրություն ներկայացնող մի շարք նորմատիվ ոլորտներ, օրինակ՝ առևտրի դյուրացում, առևտրում տեխնիկական խոչընդոտների վերացում, սանիտարական և բուսասանիտարական միջոցառումներ, պետական գնումների և մրցակցության քաղաքականություն, առևտրին ու կայուն զարգացմանն առնչվող հարցեր²³⁸:

Այս կարևոր բարեփոխումները, մասնավորապես, առնչվում են բանակցային գործընթացի համար համապատասխան ինստիտուցիոնալ կառույցների և վարչական կարողությունների ստեղծմանը, ԵՄ առևտրի ոլորտի հիմնական օրենքներին և ստանդարտներին ՀՀ օրենսդրության հիմնական կետերի համապատասխանեցմանը:

Հաջորդ կարևոր քայլը ԵՄ մուտքի արտոնագրերի դյուրացումն էր Հայաստանի համար: 2012 թ. հոկտեմբերի 18-ին ԵՄ-ը և Հայաստանը Բյուրսելում նախաստորագրեցին մուտքի արտոնագրերի դյուրացման համաձայնագիրը: Մուտքի արտոնագրերի դյուրացման համաձայնագիրը ԵՄ-ի և Հայաստանի միջև ստորագրվեց 2012 թ. դեկտեմբերի 17-ին²³⁹: 2014 թ. հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտան ԵՄ – Հայաստան մուտքի արտոնագրերի դյուրացման և ռեադմիսիայի համաձայնագրերը²⁴⁰:

Հայաստանը վերը թվարկված ոլորտներում հաջողությամբ իրականացնում էր բարեփոխումները և պատրաստ էր ասոցացման համաձայնագրի

²³⁸ Տե՛ս Armenia, Trade European Commission, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/armenia/> (14.06.2015):

²³⁹ Տե՛ս ԵՄ – Հայաստան, <http://eucentre.am/hy/%D5%A5%D5%B4-%D5%A8-%D5%B0%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B4/> (14.06.2015):

²⁴⁰ Տե՛ս Քաղաքական և տնտեսական հարաբերություններ, ՀՀ-ում ԵՄ-ի պատվիրակություն, http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/political_relations/index_hy.htm (14.06.2015):

ստորագրմանը, սակայն իրավիճակը փոխվեց 2013 թ. նոյեմբերին ԱԳ երկրների գազաթափողովից առաջ: Վիլնյուսի գազաթափողովում սպասվում էր շատ կարևոր իրադարձություն. Հայաստանը, Մոլդովան և Վրաստանը պետք է նախաստորագրեին ասոցացման համաձայնագիրը՝ ներառյալ Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի գոտու համաձայնագիրը, իսկ Ուկրաինան պետք է ստորագրեր այն: Ազատ առևտրի գոտին միջազգային տնտեսական ինտեգրման ամենապարզ ձևն է: Այն մասնակից երկրների միջև առկա առևտրային սահմանափակումների կամ վերանայումն է, կամ վերացումը: Յուրաքանչյուր երկիր միությունից դուրս հնարավորություն ունի արտաքին տնտեսական հարաբերություններում կիրառելու իր առևտրային քաղաքականությունը²⁴¹: ՌԴ-ի կողմից այս ամենը դիտարկվեց սեփական շահերի գոտում ինտեգրացիոն քաղաքականության մեկնարկ, որը հետագայում պետք է հանգեցնե՛ր ԵՄ-ի անդամակցությանը: Մինչդեռ ՌԴ-ն իր սեփական պլաններն էր մշակել ԱԳ անդամ երկրների համար, ուստի ԵՄ-ի այդ ձեռնարկումը հանդիպեց Հյուսիսային հսկայի սուր դիմադրությանը: Խնդիրն այն է, որ ՌԴ-ն դեռևս տարիներ առաջ թեորետիկ մակարդակում մշակել էր ինտեգրացիոն միավորում ստեղծելու նախագիծ, որի մեջ ՌԴ-ի հաշվարկներով պետք է մտնեին նաև ԱԳ անդամ երկրները:

Այդ մասին ՌԴ նախագահ Վ. Պուտինը բարձրաձայնեց 2011 թ. հոկտեմբերի 3-ին «Իզվեստիա» թերթին տված հարցազրույցում՝ խոսելով Եվրասիա մայրցամաքում ինտեգրացիոն նոր միավորում ստեղծելու մտադրության մասին: Դատելով հարցազրույցում Վ. Պուտինի արտահայտած դրոյթներից՝ նա ձգտում է տարածաշրջանում ստեղծել ինտեգրացիոն միավերագային միավորում, որը կարող է քաղաքական մեծ կշիռ ունենալ և մրցակցել ու համագործակցել նաև ԵՄ-ի հետ²⁴²:

Այս նախագծի նախահիմքերը դրվել էին բավականին վաղուց և ամրագրվել 1999 թ., երբ Բելառուսի, Ղազախստանի, ՌԴ-ի, Ղրղզստանի և Տաջիկստանի նախագահներն ստորագրում են «Մաքսային միություն և միասնական տնտեսական տարածություն ստեղծելու մասին» պայմանագիրը:

Չդատելով ինտեգրացման գործընթացի արդյունավետության մասին՝ նշենք, որ 2003 թ. Բելառուսի, Ղազախստանի, ՌԴ-ի և Ուկրաինայի նախագահները որոշում ընդունեցին միասնական տնտեսական տարածություն ստեղծելու մասին, սակայն Ուկրաինան երկրում տեղի ունեցած «Նարնջագույն հեղափոխությունից» հետո դուրս եկավ հետագա

²⁴¹ Տե՛ս Գ. Հայրապետյան, Տնտեսական ինտեգրում և գլոբալացում, դասախոսություն, ԵՊՀ, 2013, http://users.freenet.am/~grigorh/files/World_Economy4.pdf (14.06.2015):

²⁴² Տե՛ս Բ. Պուտին, Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня, Известия, 3 октября, 2011, <http://izvestia.ru/news/502761#ixzz2wEZojC1Q> (30.03.2014):

ինտեգրացիոն գործընթացներից: Արդեն 2007 թ. հոկտեմբերին Բելառուսի, Ղազախստանի և ՌԴ-ի նախագահներն ստորագրեցին ՄՄ ստեղծելու պայմանագիրը, որի մասին համաձայնություն էր ձեռք բերել դեռևս 2006 թ. Սոչիում կայացած ԵՏՀ-ի ոչ պաշտոնական հավաքի ժամանակ²⁴³: Կարծում ենք՝ սա մինչ այդ ձեռնարկված միջոցառումներից ամենաարդյունավետն էր, որով, նպատակներ սահմանելուց բացի, կատարվեցին գործնական քայլեր: Երեք երկրների միջև ՄՄ-ն սկսեց գործել 2010 թ. հունվարի 1-ից: Մաքսային միությունը տնտեսական ինտեգրման ավելի բարձր մակարդակ է, երբ միության ներսում նվազեցվում կամ ամբողջությամբ վերացվում են առևտրային սահմանափակումները: Յուրաքանչյուր երկիր միությունից դուրս կիրառում է նախապես որոշված միասնական արտաքին առևտրային քաղաքականություն: Այսպիսով, ի տարբերություն ազատ առևտրի գոտու, Մաքսային միության դեպքում մասնակից երկրների կողմից այլ երկրների հետ հարաբերություններում կիրառվում է միասնական և կորորդինացված մաքսային քաղաքականություն²⁴⁴: 2011 թ. նոյեմբերի 8-ին ՌԴ-ի, Բելառուսի և Ղազախստանի նախագահները հռչակագիր ընդունեցին ՄՏՏ ստեղծելու մասին, որն իր գործունեությունը սկսեց 2012 թ. հունվարի 1-ից²⁴⁵: 2013 թ. սեպտեմբերի 3-ին ՀՀ նախագահ Ս. Սարգսյանը Մոսկվա կատարած այցի շրջանակներում հայտարարեց ՀՀ-ի ՄՄ-ին միանալու որոշման մասին՝ դառնալով ՄՄ չորրորդ անդամ երկիրը²⁴⁶: 2015 թ. հունվարի 1-ից Հայաստանը դարձավ ՄՄ և Եվրասիական տնտեսական միության անդամ: Այսինքն՝ ՀՀ արտաքին մաքսային քաղաքականությունը ենթարկվում է միության շրջանակներում ընդունված ընդհանուր կանոնների: ԵՄ-ի հետ տնտեսական բովանդակության ցանկացած փաստաթղթի ընդունումը նշանակում է համաձայնեցում ԵԱՏՄ-ի շրջանակներում:

Արդյունքում, Հայաստանը 2013 թ. նոյեմբերին Վիլնյուսում ոչ թե նախաստորագրեց ասոցացման համաձայնագիրը, այլ ԵՄ-ի հետ միասին համատեղ հայտարարությամբ հանդես եկան՝ «վերահաստատելով իրենց հանձնառությունը ավելի զարգացնել և ամրապնդել Արևելյան գործընկե-

²⁴³ Տե՛ս Eurasian Economic Integration: Facts and Figures, Eurasian Economic Commission, 2013, http://eurasiancommission.org/ru/Documents/broshura26Body_ENGL_final2013_2.pdf, p. 3 (14.06.2015):

²⁴⁴ Տե՛ս Հայրապետյան Գ., 2013, Տնտեսական ինտեգրում և գլոբալացում, դասախոսություն, ԵՊՀ, http://users.freenet.am/~grigorh/files/World_Economy4.pdf (14.06.2015):

²⁴⁵ Տե՛ս Декларация о формировании Единого экономического пространства Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации, 2011 Кремлин.ru http://www.kremlin.ru/ref_notes/802 (30.03.2012):

²⁴⁶ Տե՛ս ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը և ՌԴ նախագահ Վլադիմիր Պուտինը ստորագրել են համատեղ հայտարարություններ, 03.09. 2013, <http://www.president.am/hy/press-release/item/2013/09/03/President-Serzh-Sargsyan-and-President-Vladimir-Putin-joint-statement/> (14.06.2015)

րության շրջանակներում փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող բոլոր ոլորտներում համապարփակ համագործակցությունը»²⁴⁷: Վիլնյուսից հետո ՀՀ – ԵՄ հարաբերություններում որոշակի դադարի փուլ էր, երբ անհստակություն կար երկկողմ հարաբերությունների հետագա ձևաչափի վերաբերյալ: Գրեթե մեկ տարի այդ անհստակությունը պահպանվեց: Հայաստան – ԵՄ հարաբերությունների նոր շրջափուլի մեկնարկը տրվեց 2014 թ. նոյեմբերին Բրյուսելում, երբ Հայաստանը և ԵՄ սկսեցին քննարկել այն ոլորտները, որոնց շուրջ հետագայում պետք է սկսվեն բանակցություններ: Բացի այդ՝ բանակցությունների այս նոր փուլը, ըստ մեզ, ավելի ռեալ էր և հաշվի էր առնում այն իրականությունը, որը ձևավորվել էր Հայաստանի՝ ԵՄ-ին անդամակցելու որոշումից հետո: Այս նպատակով ստեղծվեց աշխատանքային խումբ, որն ամիսներ շարունակ զբաղված էր ոլորտների հստակեցմամբ և նախորդ ասոցացման համաձայնագրի այն դրույթների պահպանմամբ, որոնք չեն հակասում ԵԱՏՄ անդամակցությանը: Աշխատանքների երկրորդ փուլը մեկնարկեց հունվարին Երևանում, երբ Հայաստանն արդեն ԵԱՏՄ անդամ էր:

«Քննարկումների արդյունքում մենք եկանք այն եզրակացության, որ ժամանակն է Հայաստանի հետ բանակցություններ սկսելու: Սակայն դրա համար անհրաժեշտ է ստանալ Եվրոպական խորհրդարանի մանդատը: Մենք արդեն դիմել ենք այդ մանդատը ստանալու համար, սակայն դեռևս այն չենք ստացել»,— Երևանում հայտարարել էր Եվրամիության ընդլայնման հարցերով և Եվրոպական հարևանության քաղաքականության հանձնակատար Յոհաննես Խանը²⁴⁸:

Սպասվում էր, որ այդ մանդատը Եվրախորհրդարանը կտրամադրեր մինչ Ռիգայի գազաթաժողովը, սակայն ՀՀ փոխարտգործնախարար Կարեն Նազարյանը մայիսի 27-ին Ազգային ժողովում հայտարարել է, որ բանակցությունները կմեկնարկեն այն բանից հետո, երբ դրանց մանդատը հաստատվի ԵՄ խորհրդի առաջիկա նիստում (հունիսի 25–26): Մանդատը ենթադրում է, որ Եվրախորհրդարանը համաձայնություն կտա ԵՄ-ին կրկին բանակցություններ սկսելու Հայաստանի հետ:

Մայիսի 21–22-ը Ռիգայում կայացավ Արևելյան գործընկերության երկրների համաժողովը, որն ուկրաինական իրադարձությունների արդյունքում ձևավորած աշխարհաքաղաքական նոր իրավիճակի պայմաններ

²⁴⁷ Տե՛ս Նախագահի համար Վիլնյուսը վերջնակետ չէր. Վիլնյուսից հետո կյանքը շարունակվում է, Ազատություն n/կ, 30.11.2013, <http://www.azatutyun.am/content/article/25185536.html> (14.06.2015):

²⁴⁸ Տե՛ս Հայաստանը և ԵՄ-ը կստորագրեն «Անցիպիա համաձայնագիր-լայթը», 21.05.2015, <http://www.verelq.am/hy/node/1505> (14.06.2015):

րում առաջին հանդիպումն էր²⁴⁹: Համաժողովը չի կարելի բնութագրել որպես շրջադարձային, սակայն այն նոր մեկնարկ է ԵՄ–ի և մասնակից վեց երկրների միջև, քանի որ ներկայումս ավելի հստակեցվեց համագործակցության ձևաչափն առանձին երկրների հետ: 2009 թ. Արևելյան գործընկերության ծրագրի գործարկման ժամանակ բոլոր վեց երկրները, կարծես թե համահավասար հարթությունում էին, և առաջարկվող գործիքակազմը գրեթե նույնն էր, սակայն վերջին հինգ տարիները երկրներից յուրաքանչյուրի համար հստակեցրին առաջնահերթությունները և համագործակցության ցանկալի սահմանը: Այսպիսով՝ ձևավորվեց երկրների խումբ, որոնցից յուրաքանչյուրին ԵՄ–ն անհատական մոտեցում կցուցաբերի: Առաջին խմբի մեջ մտնում են Ուկրաինան, Վրաստանը և Մոլդովան, որոնց աշխարհաքաղաքական ընտրանքը կանգնել է ԵՄ–ի հետ հարաբերությունների խորացման՝ ընդհուպ ԵՄ–ն անդամակցելու վրա, երկրորդի մեջ Հայաստանն ու Բելառուսն են, որոնց հետ համագործակցության ժամանակ ԵՄ–ն ստիպված է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ երկրները Եվրասիական տնտեսական միության անդամ են, իսկ երրորդ խմբում մեկուսացման մեջ հայտնված Ադրբեյջանն է, որը Եվրոպական հավակնություններ չի ցուցաբերում, սակայն էներգետիկ անվտանգության տեսանկյունից մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում հենց ԵՄ–ի համար²⁵⁰:

Ռիզայի գազաթափողովը միջազգային հարաբերությունների համակարգում կատարված ձևափոխություններից հետո առաջին հավաքն էր, որը բեկումնային չէր, սակայն մեծ նշանակություն ունեցավ ՀՀ–ի համար: Ռիզայի գազաթափողովի ընթացքում Հայաստանն ու ԵՄ–ն քննարկեցին հիմնական չորս հարցերը, որոնց շուրջ էլ հետագայում կհամագործակցեն կողմերը: Հարցերի շարքում են վիզայի ռեժիմի դյուրացման խնդիրները, Հայաստանի բաց երկնքի քաղաքականությունն ու դրա ընձեռած հնարավորությունները, «Հորիզոն 2020» ծրագրում հայկական կողմին ներգրավելու հեռանկարը և, իհարկե, այն ոլորտների հստակեցումը, որոնց շուրջ հետագայում պետք է կողմերը պայմանագիր ստորագրեն:

2013 թ. հոկտեմբերի 23–ին Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը որոշում է ընդունել «Հայաստանի Հանրապետությունում մրցունակ և կայուն ավիափոխադրումների ծառայությունների մատուցման ծրագրի և ծրագրի իրականացման միջոցառումների մասին», որով հռչակ-

²⁴⁹ Տե՛ս Ա. Բարսեղյան, Հայաստան – ԵՄ պայմանագրի բովանդակությունը աշխարհաքաղաքական մրցակցության լակմուսը կլինի, 6.06.2015, <http://politics.am/?p=187&l=am%2Fhayastan-em+paymanagri+bovandakutyuny+ashxarhaqaxaqakan+mrcakcutyan+lakmusy+klini> (14.06.2015):

²⁵⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

վել է քաղաքացիական ավիացիայի և օդային հաղորդակցության ոլորտում Հայաստանում բաց երկնքի քաղաքականությունը²⁵¹: Շուտով այս քաղաքականության ընդունման երկու տարին կլրանա, սակայն Հայաստանում ավիացիոն չվերթերի գերակշիռ մեծամասնությունը կատարվում է Ռուսաստանի տարածքով, որը մտահոգիչ գործոն է ԵՄ–ի համար: Այս ընթացքում որոշ եվրոպական ավիափոխադրողներ ցանկացել են հաստատվել հայկական շուկայում, սակայն ռուսական ընկերությունները անբարեխիղճ մրցակցային պայմաններ ապահովեցին՝ դուրս մղելով եվրոպական ընկերություններին: Ներկայումս ԵՄ–ն փորձում է Հայաստանի հետ խորացնել համագործակցությունն այս ոլորտում և որոշակի դիրքեր զբաղեցնել հայկական ավիացիոն շուկայում:

Ոչ պակաս կարևոր են նաև վիզային ռեժիմի դյուրացման հետ կապված հարցերը, որտեղ ևս վերջին տարիներին նկատելի առաջընթաց կա: Ճիշտ է, առայժմ ՀՀ քաղաքացիների համար վիզային ռեժիմի դեպի շենգեն գոտի երթևեկելը ոչ այնքան մոտ ապագայի հարց է, սակայն այս ուղղությամբ նկատելի քայլեր են կատարվում:

Հայաստանի համար Ռիգայի գազաթափողովի ձեռքբերումներից է ԵՄ–ի գիտահետազոտական հանրույթի մեջ ընդգրկվելու շուրջ բանակցությունների հստակեցումը: Խոսքը «Հորիզոն 2020» ծրագրի մասին է, որի մեջ ներառվել են Մոլդովան ու Ուկրաինան, իսկ Հայաստանն ու Վրաստանը՝ մոտ ապագայում: «Հորիզոն 2020»-ը ԵՄ հետազոտությունների և նորարարության երբևէ եղած ամենամեծ ծրագիրն է, որի բյուջեն կազմում է շուրջ 80 միլիարդ եվրո՝ նախատեսված 7 տարիների համար. այն մեկնարկել է 2014 թ. և կշարունակվի մինչ 2020-ը²⁵²:

«Հորիզոն 2020» ծրագրում մրցութային թեմաները շատ տարբեր են՝ բիո-արդյունաբերության, էներգիայի արդյունավետության, ծովերի և օվկիանոսների ներուժի ընդարձակման, մաքուր օդի, անվտանգ սննդի, հակաբիոտիկների նորարարության, ինչպես նաև հանցավորության և ահաբեկչության դեմ պայքարի, արտաքին և սահմանային անվտանգության, հետազոտությունների ոլորտում երիտասարդ սերնդի ներգրավվածության, գենդերային հավասարության և կանանց նորարարության, եվրոպական ինքնության և մշակութային ժառանգության, Եվրոպան որպես համաշխարհային դերակատար տեսնելու և այլն: Այս ամենը դրսևորման լավագույն հարթակ կդառնա հայ գիտնականներ

²⁵¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետությունում մրցունակ և կայուն ավիափոխադրումների ծառայությունների մատուցման ծրագրի և ծրագրի իրականացման միջոցառումների մասին», N 1248-Ս, 23.10.2013, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=86975> (14.06.2015):

²⁵² Տես Հայաստանը՝ «Հորիզոն 2020»-ում, Արմմեդիա, 27.06.2015, <http://armedia.am/arm/news/18700/hayastany-horizon-2020-um.html> (14.06.2015):

րի և հետազոտողների համար, ովքեր մշտապես բողոքում են այդ ոլորտում մեր երկրի ընձեռած սահմանափակ հնարավորություններից: Բացի ոլորտային այս խնդիրներից՝ Ռիգայում կարևոր էր նաև Հայաստան – ԵՄ ասոցացման համաձայնագրի շուրջ բանակցությունների վերսկսման վերաբերյալ ձեռք բերված պայմանավորվածությունները, որի համար առայժմ հարկ է սպասել ԵՄ–ի կողմից տրվող մանդատին: Խոսակցություններ են շրջանառվում, որ պայմանագրում կլինեն ոչ միայն քաղաքական, այլ նաև տնտեսական համագործակցությանը նվիրված կետեր: Եթե իսկապես այդ համաձայնագրի մեջ ներառվեն տնտեսական բաղադրիչն ընդգրկող կետեր, ապա փաստացի Հայաստանը կդառնա ԵՄ–ն և ԵԱՏՄ–ն իրար միացնող առաջին կամուրջը:

Վիլնյուսից հետո ՀՀ–ն փորձում է իր արտաքին քաղաքականության մեջ վերականգնել կորած հաշվեկշիռը (բալանսը) և ջանքեր է գործադրում, որպեսզի տնտեսական բլոկում ևս որոշակի հավասարակշռություն պահպանվի: Այդ մասին են վկայում մայիսին Հայաստանի և Միացյալ Նահանգների միջև կնքված «Առևտրի և ներդրումների շրջանակային նոր համաձայնագիրը», որը կարևոր հիմք կլինի երկու երկրների միջև ներդրումների և առևտրի խթանմանն ուղղված ավելի շատ հնարավորությունների և հարմար պայմանների ստեղծման համար²⁵³: Ցանկալի կլիներ, որ նմանատիպ սցենար կրկնվեր նաև ԵՄ – Հայաստան տնտեսական հարաբերությունների պարագայում, հակառակ դեպքում Հայաստանում էլ ավելի կմեծանա Ռուսաստանի տնտեսական ներկայացվածությունը, որն էլ ավելի ծանրակշիռ լծակ կդառնա ՌԴ–ի ձեռքում՝ ճնշումներ գործադրելու Հայաստանի վրա՝ հասնելու ներքաղաքական և արտաքին քաղաքական ցանկալի արդյունքների: Հայաստանի ներկայիս իրավիճակը որոշակի նմանություններ ունի Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում Ֆինլանդիայի իրավիճակի հետ, երբ վերջինս ստիպված էր հավասարակշռություն պահպանել ՆԱՏՕ–ի և Վարշավյան պակտի երկրների հետ: Արդյունքում քաղաքագիտական բառարաններում գերմանացի քաղաքագետ Ռիչարդ Լովենտալի կողմից 1961 թ. ներմուծվեց ֆինլանդիզացիա եզրույթը²⁵⁴, որը բնութագրում է ֆենոմենը, երբ փոքր երկիրը, որը ագրեսիվ հարևանի կողքին է, համաձայնում է ընդունել արտաքին քաղաքականության ոլորտում ինքնիշխանության կրճատումը, որպեսզի պահպանի իր անկախությունը: Այս կերպ, ինչպես վկայում են այդ քաղաքականության կետողները, Ֆինլանդիան, որն ընդամենն ուներ հինգ միլիոն բնակչություն և 800–մղոնանոց սահման

²⁵³ Տե՛ս Վաշինգտոնը 16 տարի անց փոխում է տնտեսական քաղաքականությունը Հայաստանում, 12.05.2015, <http://politics.am/?p=183&l=am/> (14.06.2015):

²⁵⁴ Stå G. H. Quester, Finlandization as a problem or opportunity, American academy for political and social science, Vol 512, 1990, Jstore

Ռուսաստանի հետ, կարողացավ պահպանել իր անկախությունը և չմտնել խորհրդային երկրների ցուցակում²⁵⁵:

Ներկա պահին ամերիկացի նշանավոր քաղաքագետ Ջվիգնև Բժեզինսկին կարծում է, որ այն լավ բաղադրատոմս է Ուկրաինայի համար, և ԵՄ-ն պետք է շարժվի այդ ուղղությամբ, որպեսզի խուսափի համաշխարհային նոր պատերազմի վերսկսումից²⁵⁶:

Սեպտեմբերի երեքի որոշումից առաջ Հայաստանի կարգավիճակը նման էր Ֆինլանդիայի կարգավիճակին, և ընտրվեց գրեթե նույն ուղին, ինչ Ֆինլանդիան՝ նախորդ դարի կեսերին. արտաքին քաղաքականության մեջ ռազմավարական շրջադարձ կատարելու և զիջումների գնալու հաշվին Հայաստանը որոշակիորեն պահպանեց իր անկախությունը և խուսափեց այն դեպքերից, որոնք ավելի ուշ տեղի ունեցան ուկրաինական Մայդանում:

Հայաստանի նման փոքրիկ երկրի համար, որը նաև պատերազմական իրավիճակում է, մայդանային սցենարի զարգացումը կարող էր կործանարար լինել, սակայն ներկա իրավիճակի պահպանումը, երբ ՌԴ-ն վերահսկում է ՀՀ-ի տնտեսության ռազմավարական նշանակություն ունեցող ոլորտները, ազդեցություն է ունենում արտաքին քաղաքականության կարևորագույն որոշումների վրա, նույնպես ցանկալի չէ: Այս պարագայում Հայաստանի համար կարևոր է ընտրել նոր ռազմավարություն, որը թույլ կտա միաժամանակ նստել երկու աթոռների վրա և խուսափել աշխարհաքաղաքական մրցակցության բաժանարար գիծը լինելուց: ԵՄ – Հայաստան – ՌԴ եռյակում, ըստ մեր դիտարկումների, Հայաստանը պետք է դառնա ոչ թե կռվան, այլ հաշտեցնող օղակ:

Առաջարկում ենք Հայաստանի համար մի մոդել, որը հաշվի կառնի ձևավորված աշխարհաքաղաքական իրողության բոլոր նրբությունները, և իրականությանը համահունչ քաղաքական օրակարգ կձևավորի: Մոդելի համար ընտրել ենք արմենիզացիա անվանումը՝ հույս ունենալով, որ այն հետագայում իսկապես օրինակ կձառայի այն երկրների համար, որոնք կհայտնվեն նման իրավիճակում:

Հայաստանը ԵՄ-ի համար հետաքրքրություն է ներկայացնում ոչ միայն որպես առանձին երկիր, այլ նաև ավելի մեծ տարածաշրջանի մասնիկ, որը սահմանակցում է ԵՄ-ին, ուստի կարևոր է, որ ԵՄ-ն շարունակի տարածաշրջանային մոտեցում ցուցաբերել և անհատական գործընկերու-

²⁵⁵ Տե՛ս James Kirchick, Finlandization is not a solution for Ukraine, The American Interest, 27.07.2014, <http://www.the-american-interest.com/2014/07/27/finlandization-is-not-a-solution-for-ukraine/> (14.06.2015)

²⁵⁶ Տե՛ս Terry Atlas, Brzezinski Sees Finlandization of Ukraine as Deal Maker, Bloomberg, 11.04.2014, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-04-11/brzezinski-sees-finlandization-of-ukraine-as-deal-maker> (14.06.2015):

թյան մակարդակում պայքարի այն սպառնալիքների դեմ, որոնց մասին արդեն իսկ խոսել ենք վերևում՝ ԵԱԴ ռազմավարության մասին հատվածում: Այդ սպառնալիքներից հատկապես կառանձնացնեմ տարածաշրջանային կոնֆլիկտների առկայությունը, պետությունների քաղաքական անկարողությունը և դրանց ինստիտուցիոնալ-գործառնական կազմալուծումը («ճախողված պետություններ»), կազմակերպված հանցավորությունը:

Հայաստանը դեռևս 2013 թ. հունիսի դրությամբ պատրաստ էր ստորագրելու ասոցացման համաձայնագիրը, ուստի շատ ուրտներում իր առջև գրանցել էր բարձր ցուցանիշներ: Կարևոր է, որ հետագայում ևս դրված նշաձողն էլ ավելի բարձրացվի, որպեսզի նպաստի Հայաստանի դեմոկրատացմանը, կայացած իրավական պետության ձևավորմանը: Եթե այս ամենը պրոյեկտենք արմենիզացիայի հայեցակարգի վրա, ապա կստանանք հետևյալ պատկերը:

Հայաստանն իր քաղաքական համակարգով, ժողովրդավարության բարձր մակարդակով, իրավական համակարգով և երկրում անցկացվող տնտեսական բարեփոխումներով, ազատ մամուլի և մարդու իրավունքների պաշտպանվածության մակարդակով մշտապես պետք է համապատասխանի ԵՄ-ի դրած չափանիշներին և մշտապես աշխատի կատարելագործվել: Կարևոր է, որ նույնիսկ ԵԱՏՄ անդամակցությունից հետո ԵՄ-ն չնվազեցնի իր ակտիվ գործունեությունը Հայաստանում և իր գործիքակազմով, որոնցից է *ավելին ավելիի դիմաց* խթանի Հայաստանում նշված ուրտների զարգացումը: Հակառակ պարագայում Հայաստանը, հայտնվելով մեկ այլ համակարգի մեջ, որտեղ համակարգի տարրերը Հայաստանից ցածր մակարդակի վրա են իրենց ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների պաշտպանության և իրավական պետության մակարդակով, կարող է բացասական ազդեցության ենթարկվել և ձուլվել այդ համակարգին: Իսկ այդ ամենն ինքնին սպառնալիք է ոչ միայն Հայաստանի, այլև հենց ԵՄ-ի համար, որն իր սահմանների անմիջական հարևանությամբ կունենա ինստիտուցիոնալ գործառնական առումով անկատար պետություն:

Կարևոր է նաև, որ ԵՄ-ն ակտիվացնի իր տնտեսական քաղաքականությունը Հայաստանում: Չնայած այն հանգամանքին, որ ԵՄ-ն Հայաստանի համար թիվ մեկ առևտրային գործընկերն է, որին բաժին է ընկնում Հայաստանի առևտրի ընդհանուր ծավալի 30 %-ը, սակայն կարևոր է նաև, որ ԵՄ-ն մեծացնի սեփական կապիտալով գործող ընկերությունների թիվը Հայաստանում: Մինչ այժմ ԵՄ-ն Հայաստանին գումարներ է տրամադրել հիմնականում որոշակի դրամաշնորհների տեսքով կամ իրականացրել է բարեփոխումների ծրագրեր, մինչդեռ ՌԴ-ն, նպաստ չբերելով Հայաստանի քաղաքա-իրավական համակարգի բարելավմանը, գումարների

հոսքն ուղղել է ռուսական կապիտալի մեծացմանը ՀՀ-ում: Ներկա փուլում կարևոր է դրամաշնորհային ծրագրեր իրականացնելուց զատ մասնակցություն ունենալ և ուղղակի ներդրումներ կատարել ՀՀ տնտեսության մեջ, ինչպես որ սկսել է վարվել ԱՄՆ-ն: Դա հնարավորություն կտա ԵՄ-ին որոշակի հավասարակշռության բերելու ՀՀ տնտեսության՝ դեպի ՌԴ ուղղված նժարը:

Եթե Հայաստան – ԵՄ սպասվելիք նոր փաստաթուղթն ընդգրկի տնտեսական դրույթներ ևս, փաստացիորեն դա կդառնա ոչ միայն ՀՀ տնտեսության դիվերսիֆիկացմանն ուղղված քայլ, այլ ԵՄ – ԵԱՏՄ երկխոսության և համագործակցության մեկնարկի ազդարար: Իսկ ԵՄ-ն արդեն իսկ աշխարհի տարբեր հատվածներում տեղակայված մաքսային միությունների հետ համագործակցության մեծ փորձ ունի:

Այսպես, չնայած նրան, որ ԵՄ-ն Հարավային Ամերիկայում գործող ՄԵՐԿՈՍՈՒՐ մաքսային միության հետ բանակցություններ է վարում, այն նաև առևտրա-տնտեսական լավ հարաբերություններ ունի այդ միության հիմնադիր երկրներից Բրազիլիայի հետ: Արդյունքում ներկա դրությամբ ԵՄ-ն Բրազիլիայի թիվ մեկ առևտրային գործընկերն է և ամենամեծ ներդրումներ կատարողը²⁵⁷: ԵՄ-ն ինդիվիդուալ մակարդակով սերտ համագործակցում է նաև Ուրուգվայի հետ, որի համար երկրորդ առևտրային գործընկերն է²⁵⁸:

ԵՄ-ի և մեկ այլ մաքսային միության հետ համագործակցության լավ օրինակ է նաև Հարավարևելյան Ասիայում գտնվող ԱՍԵԱՆ-ի երկրների հետ համագործակցությունը: Սկզբնական շրջանում, երբ բավականին բարդ էր դասավորվում ԵՄ-ի և ԱՍԵԱՆ-ի երկրների միջև ազատ առևտրի գոտու շուրջ համագործակցությունը, ԵՄ-ն որոշեց երկկողմ հարաբերություններ զարգացնել անդամ երկրների հետ՝ հեռանկարում ունենալով միության հետ «Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի գոտու» պայմանագրի ստորագրում²⁵⁹:

Նույն կերպ Հայաստանը կարող է դառնալ առաջին օղակը, որի հետ համագործակցությունից կսկսվեն ԵԱՏՄ-ի հետ բանակցությունները: Միևնույն ժամանակ ՌԴ-ն ևս կարծես թե դրական քայլ է կատարում՝ չխոչընդոտելով Հայաստան – ԵՄ հարաբերությունների նոր փուլին: Այս մասին Միջազգային տնտեսական ինտեգրման և բարեփոխումների նա-

²⁵⁷ Տե՛ս Brazil, Trade, European Commission, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/brazil/> (14.06.2015):

²⁵⁸ Տե՛ս EU Relations with Uruguay, European Union external action, http://eeas.europa.eu/uruguay/index_en.htm (14.06.2015):

²⁵⁹ Տե՛ս Framework Agreement on Comprehensive Partnership and cooperation between the European Community and its Member States and the Republic of Indonesia, 14032/09, Brussels, 21 October 2009, http://eeas.europa.eu/delegations/indonesia/documents/eu_indonesia/eu_idnpca_en.pdf (14.06.2015):

խարար, ՀՀ փոխվարչապետ Վաչե Գաբրիելյանը Tert.am-ի հետ զրույցում հայտարարել էր, որ ԵՏՄ անդամ երկրների հետ անհամաձայնություն չկա ԵՄ-ի հետ հարաբերություններ սկսելու հարցով²⁶⁰:

Մինչ Ուկրաինայում քանդվում են ԵՄ – Ռուսաստան կապող կամուրջները, Հայաստանը պետք է պոզիտիվ դերակատարում ունենա երկու գերտերությունների միջև հարաբերությունների կարգավորման գործում: Այն կարող է սկսվել փոքրիկ տնտեսական հարցերի շուրջ Հայաստան – ԵՄ երկխոսությունից՝ հետագայում վերաճելով երկու տնտեսական բլոկների միջև ամուր համագործակցության:

Բացի այդ՝ Հայաստանը, ԵՄ-ի աջակցությամբ և օգնությամբ կատարելագործելով ժողովրդավարության, ազատ մամուլի, մարդու իրավունքների պաշտպանության, կրթության մակարդակը, ԵԱՏՄ համակարգի մեջ կարող է լինել փոփոխություններ մտցնող տարրը՝ դառնալով միության բաղադրիչ:

Այսպիսով՝ արմենիզացիայի մոդելն իրենից ենթադրում է եվրոպական չափանիշներին համապատասխանող ժողովրդավարական-իրավական պետություն, որն իր արժեքային համակարգով մոտ է եվրոպականին, սակայն հանգամանքների բերումով մեկ այլ համակարգի մեջ է և կապող կամուրջ է երկու բլոկների միջև: Այս կապակցությամբ ՀՀ-ն պետք է նախաձեռնությունն իր ձեռքը վերցնի և ոչ թե բավարարվի փոքրիկ պետության իր դերով, այլ զգուշավոր քաղաքականության շնորհիվ դառնա փոքրիկ, սակայն ծանրակշիռ պետություն, որը կարող է նպաստել աշխարհաքաղաքական բարդ խնդիրների լուծմանը: Կարևոր է, որ ԵՄ-ն և Ռուսաստանն էլ գիտակցեն, որ հակամարտության սրումը կարող է կործանարար հետևանքներ ունենալ, ուստի պետք է սկսեն համագործակցությունը և զիջողականություն ցուցաբերեն: Այս ամենի առաջին նախանշանները երևում են, երբ ԵՄ-ն փորձում է նոր պայմանագիր կնքել արդեն իսկ ԵԱՏՄ անդամ Հայաստանի հետ, իսկ Ռուսաստանի կողմից դիմադրություն կարծես թե չկա:

²⁶⁰ Տե՛ս ԵՏՄ անդամ երկրների հետ անհամաձայնություն չկա ԵՄ-ի հետ հարաբերություններ սկսելու հարցով, Վաչե Գաբրիելյան, Tert.am, 15.06.2015, <http://www.tert.am/am/news/2015/06/15/gabrielian/1706364> (15.06.2015):

CAN ARMENIA SERVE AS A LINKING BRIDGE IN EU– EEURELATIONSHIP?

ANNA BARSEGHYAN

The internal stability and strength of the Republic of Armenia (the RA) is largely conditioned by the role of Armenia in the international relationship system as well as by the direct influence of its foreign policy.

Main provisions of the foreign policy of Armenia are included in the RA National Security Strategy (hereinafter the NSS), adopted in 2007. Before the announcement made on September 3, 2013, of intent of Armenia to join the Eurasian Economic Union (hereinafter the EEU), the core principle laying in the basis of Armenia's foreign policy was complementarism, or the principle of multi-vectorism.²⁶¹ This implied that Armenia did not have to make its choice and give a clear preference for one of the active regional role-players in the South Caucasus, but had to build equally close relationship with all the parties involved. Apparently, Armenia was one of the few countries in the post-Soviet period, which succeeded in maintaining such a balanced foreign policy for nearly two decades. Being a CSTO member, Armenia was effectively extending its relationship with NATO. As a member of CIS, Armenia demonstrated rather good results in the EU projects. Of course, it should be noted that all the above-mentioned was largely contributed by the favorable environment in international relationships where the serious global forces would give priority to the policy of competition rather than confrontation. Nevertheless, it was clear that the changes in relations between Russia and the West, particularly, the Russian Federation and the EU, would sooner or later bring Armenia before a certain choice. Pursuant to this logic, we have applied the method of glocalistics among the main methods used in this work, attempting to show how the global processes, in particular, the discrepancies between the EU and Russia affect the local situation in Armenia.

The decision of Armenia to join the EEU was qualified by political circles as unexpected and shocking, though even a brief review of the RA NSS could make it obvious that if Armenia was forced to choose between the EU and the EEU, it would give preference to the Eurasian Union led by Russia.

Thus, it is stated in the RA NSS that the establishment of close relationship with the EU is in Armenia's long-term interests and that the development and

²⁶¹ See S. Minasyan "Several conceptual bases of the RA foreign policy" 12.03.2009, http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=2227

strengthening of relationship with European institutions, primarily, the EU and its member states, is one of the priorities of the RA foreign policy: “Further development of multilateral cooperation with the EU will have its positive impact on strengthening democracy and sustaining the rule of law, protecting human rights and fundamental freedoms”.²⁶² Development of trade and economic relations with the EU and active participation in the EU-sponsored regional programs is also highlighted in the strategy.

The NSS gives much importance to the Armenian–Russian relations as well, particularly stating that “they carry strategic nature, based on the essential role of Russia in ensuring the RA security, on the traditionally friendly relationship and the large-scale trade–economic cooperation between the two countries, on Russia’s role in settlement of Nagorno–Karabakh conflict, as well as presence of the large Armenian community in Russia”.²⁶³

One of the primary requirements or functions of the state is the security of its borders. In its classical definitions, security is associated with military force²⁶⁴. This has become the guiding approach for the RA, which gives priority to the security of borders, considering that, first and foremost, it is necessary to have a state territory with guaranteed safety, and only then consider building a lawful and democratic state.

The Artsakh conflict²⁶⁵ is a factor which plays a significant role in building the RA national security and foreign policy. The threat to the security of borders of Artsakh is considered a direct threat to the RA, and besides, Armenia has repeatedly shown by its foreign policy that the independence of Artsakh is not a subject of speculation and Armenia will never make any concessions in this regard. It should be also noted that, despite the existence of objective conditions, which indeed make the security of Artsakh a key priority for the RA security system, this issue has undergone the process of securitization, the model of which has been introduced by the Copenhagen School of Security Studies²⁶⁶. Overall, the model of securitization can be briefly presented as such: the political elite picks a problem existing in the society (it is preferable that this problem does exist, so that the model could appear actual and have impact on large circles of the society), politicizes it, packages it, then securitizes it, which means the

²⁶² See “National Security Strategy of the Republic of Armenia”, Yerevan, 26.01.2007, p. 17 http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinarm.pdf

²⁶³ See the same work, p. 15 http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinarm.pdf

²⁶⁴ See B. Buzan, L. Hansen, “The Evolution of International Security Studies”, Cambridge University Press, New York 2010, p. 11.

²⁶⁵ See “National Security Strategy of the Republic of Armenia”, Yerevan, 26.01.2007, p. 13 http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinarm.pdf

²⁶⁶ See W. Hughes, L. Y. Meng, *Security studies*, Routledge, London, 2001, p. 93.

society starts to regard it as a threat which needs certain response.

In this way, certain issues, based on objective and subjective factors, are separated from real or imaginary issues existing in the country and are associated with the security. Although the intentions to preserve the independence of Artsakh and the victories won by the Armenian people are objective, however, if taken through the prism of Copenhagen school, the Artsakh conflict is clearly seen as securitized. Obviously, we are extremely sensitive to Artsakh-related issues, and any concession made by the government for the sake of Artsakh becomes acceptable in the eyes of the Armenian society.

Thus, the decision made on September 3 on joining the Economic Union was justified by security reasons. The political circles debated that if Armenia preferred signing the Association Agreement with the EU, Russia would deprive Armenia of Artsakh. Loss of Artsakh is a threat to us, hence the adoption of the decision did not cause a large wave of discontent among the general society of Armenia.

A large amount of levers of pressure is at Russia's disposal to be used on Armenia at any time for achieving the desired results. One of the essential tools among the others is the economic factor. Russia is Armenia's number one trading partner: the trade turnover with Russia in 2014 amounted to more than 1,400 billion dollars, the lion's share of which is due to the products imported from Russia.²⁶⁷

The money transfers of Armenian citizens working in Russia are of great importance for Armenia. These transfers do not only provide living to some part of the Armenian population, but are also important in terms of mitigation of economic indicators. They to some extent reduce the adverse balance of payments.

The Russian capital also plays a significant role in Armenia. Within the period between 1988 and September 2014, Russian investments in Armenia comprised 4 billion 29 million 302 thousand in US Dollars of which 3 billion 104 million 411 thousand are direct investments. As of 2010, there are 1,380 enterprises in Armenia operating with Russian capital (which comprise 25.7% of all companies operating with foreign capital).²⁶⁸

Among these enterprises are a number of institutions carrying strategic importance for Armenia, such as "Gazprom Armenia", which is the main gas

²⁶⁷ The data is derived from the RA MFA official web page <http://mfa.am/hy/country-by-country/ru/> (14.06.2015)

²⁶⁸ See "Cooperation between Armenia and the Russian Federation", <http://www.cdu.ru/>, (14.06.2015)

supplier to Armenia and which also owns the Iran–Armenia gas pipeline.²⁶⁹

The other major company operating with Russian capital is “Electric Networks of Armenia” CJSC, which holds exclusive license for distribution of electricity in the RA territory, hence a monopoly.²⁷⁰

The other major company is “International Energy Corporation” CJSC. The company owns 7 hydropower plants on river Hrazdan, with the ability to produce 10% of the electricity produced in Armenia. One of the companies of strategic importance is “HrazTPP” with 1.1 million kW of total capacity of its 4 power units.²⁷¹

In 2003, the management of “Metsamor” NPP was transferred to the Russian “Inter RAO UES” Company. Currently, it consists of 2 power units with total capacity of about 880 MW, with the ability to produce 30–40% of total electricity of Armenia.²⁷²

The other company of high strategic significance is “Armenian Railways” CJSC, the concession management of which was transferred to “South Caucasus Railways” CJSC under license issued for thirty years.²⁷³

The Russian capital plays an important role in Armenia’s telecom industry as well. Two major companies with Russian capital operate in this sector of the Armenian market – “ArmenTel” CJSC, with 100% of shares belonging to “VimpelCom Ltd.” Holding and “K–Telecom”, 80% of shares of which belongs to “MTS” OJSC.

These are only a few examples demonstrating the enormous Russian influence on Armenia’s economy, which turned into a restrictive and constraining mechanism for the RA Government for having any contradictions with Russia in issues of foreign policy. There is no need to mention about the huge role which Russia plays in the military and other fields.

The aforementioned information proves that the announcement of the intent to join the Customs Union was not a one–day decision, but a result of the policy followed by the RA different authorities for the last twenty years, which provided the Russian party with significant influence enough to neutralize the results of four–year–long negotiations towards signing the Association Agreement with the EU.

Touching upon the EU–Armenia relationship, it should be noted that it was indirectly established in 1989 by the Trade and Economic Development

²⁶⁹ See “GASPROM ARMENIA” webpage <http://armenia.gazprom.ru/?u=&redir=1> (14.06.2015)

²⁷⁰ See “Electric Networks of Armenia” web page, <http://www.ena.am/> (14.06.2015)

²⁷¹ See “International Energy Corporation” web page, <http://www.mek.am/ru/index.html> (14.06.2015)

²⁷² See “HrazTPP” Company web page, <http://www.raztes.am> (14.06.2015)

²⁷³ See “South Caucasus Railways” web page, <http://www.ukzhd.am> (14.06.2015)

Agreement signed between the European Community and the Soviet Union.²⁷⁴

The direct relationship between the EU and the RA has started since 1991, when the EU provided Armenia with financial aid. Later, within the frameworks of TACIS²⁷⁵ program, the substantial form of the aid was changed, and as an alternative to provision of financial assistance, they created systems. TACIS is the main tool of the EU assistance to the countries of Eastern Europe and Central Asia to support them in building market economy and strengthening democracy, establishing rule of law and developing the management capacities. Overall, during 1991–2000 the EU allocated 280.33 million Euros in support to Armenia.²⁷⁶

The relationship between the EU and Armenia was officially established by the Partnership and Cooperation Agreement (PCA), which covered, in addition to security issues, almost all the areas of EU–Armenia relationship. It was signed on April 22, 1996 and entered into force on July 1, 1999, for a period of ten years²⁷⁷. The main goal of the PCA was to deepen the political, economic, social and cultural links and to cooperate in different sectors for providing the European countries with the appropriate prosperity, rule of law and democratic principles, protection of citizens' rights, fundamental human rights and freedoms, as well as a dynamic and sustainable process of socio-economic development of countries. The first Article of the PCA sets forth all the aforesaid with outlining the main spheres of its activity in four points – strengthening political links, developing market economy, creating harmony between trade and investment policies, building partnership in a number of key areas. The Agreement was signed for a ten-year period, upon completion of which it is extended for another year.

It should be noted that although the EU was building partner relationship with the post-Soviet countries, the regional priorities mattered most to it. It was clearly demonstrated on December 12, 2003, when the EU adopted the “European Security Strategy” (ESS).²⁷⁸

This document includes the main challenges that threaten security of the EU member states and the mankind in general and determine the strategy to fight them. According to the strategy, global terrorism, WMD proliferation,

²⁷⁴ See “The European Union–Armenia” http://www.translation-centre.am/EU_ARM/EU_ARM.html (14.06.2015)

²⁷⁵ Technical Assistance to CIS Countries

²⁷⁶ See G. Terzyan “Hello, Europe”, Eurasia Cooperation Fund, Yerevan 2010, p. 81.

²⁷⁷ See EU–Armenia Partnership and Cooperation Agreement, 1996, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=17146>

²⁷⁸ See “A secure Europe in a better world”, European security strategy, Brussels, 12 December, 2003, p. 6–7.

regional conflicts, political failure and institutional–operational disintegration of states (“Failed States”), organized crime are the global threats to the EU and the whole world. In 2008, energy and cyber security and climate change were added as threats in the ESS report on current implementation.²⁷⁹

In this regard, the following format of solution of problems is proposed:

- creating appropriate conditions for sustainable development and effective governance in the EU’s immediate neighbor countries;
- maintaining global order via diversified mechanisms of effective cooperation;
- fight against old and new threats and prevention of all types of conflicts.²⁸⁰

Since the adoption of this document the participation of the EU in the South Caucasus has greatly increased which is explained in the context of security policy. It is worth mentioning that the implementation of the ESS and its adequate policy was also conditioned by large expansion of the EU in 2004, when eight countries from the former Soviet bloc, as well as Cyprus and Malta became EU members. In this way, the South Caucasus has become the EU’s immediate neighbor which led to the launch of a new regional policy.²⁸¹

In June 2004, Azerbaijan, Algeria, Belarus, Egypt, Tunisia, Israel, Lebanon, Libya, Armenia, Jordan, Morocco, Moldova, Palestine, Georgia and Ukraine were included in the ENP program, which aimed at outlining the EU current borders and assisting to the development of guarantees of the EU security by making its neighbors more logical and predictable. By having developed and stable neighbors, the EU surrounds itself with a protective belt – its borders, which will perhaps be the first bearers of dangers threatening to the EU. According to the authors of “The European Union and Armenia”, the EU offers privileged terms of cooperation to the new neighboring countries in order to better promote the political and economic reforms. These countries have been offered new perspectives of development of relations with the EU rendered according to the individual progress of each country.²⁸²

Within the ENP context, on November 14, 2006, in Brussels, the Council for the EU–Armenia Cooperation adopted the ENP Action Plan for Armenia which focused on democratization, human rights, socio–economic reforms, poverty

²⁷⁹ See Report on the Implementation of the European Security Strategy, Providing Security in a Changing World, S407/08, Brussels, 11 December, 2008, p. 3.

²⁸⁰ See “A secure Europe in a better world”, European security strategy, 12 December, 2003, Brussels, p. 6–7.

²⁸¹ See European Commission, enlargement, http://ec.europa.eu/enlargement/5th_enlargement/index_en.htm (14.06.2015)

²⁸² See L. Beganyan, A. Bayburdyan, A. Parzyan “European Union and Armenia”, 2010, Yerevan, p. 51.

reduction, energy conflicts, as well as sectoral issues.

In 2008, the European Commission developed the Action Plan²⁸³ for the European Energy Security and Solidarity looking to involve Azerbaijan, Georgia, Turkey, Egypt, Iraq, Turkmenistan and Kazakhstan as suppliers and transit countries. Iran and Uzbekistan will be able to join the program if they insure the relevant political conditions in the country.²⁸⁴

In this way, the South Caucasus gained new significance for the EU, hence creating need for deeper cooperation, and it was not accidental that the next step after the adoption of the document was the announcement of the launch of a new, higher-level program. On May 7, 2009, in Prague, a Joint Declaration was signed between the EU, on one side and Armenia, Georgia, Azerbaijan, Ukraine, Belarus²⁸⁵ and Moldova, on the other side. It marked the beginning of the Eastern Partnership²⁸⁶. The program is targeted at building a stronger basis for the EU cooperation with the mentioned countries via both multilateral and bilateral mechanisms which will allow ensuring a high index of economic and political integration with the EU with ongoing implementation of current reforms.

Four platforms of multilateral partnership have been established in the frames of Armenia-EU cooperation implemented under the EU Eastern Partnership Program:

1. Democracy, good governance and stability;
2. Economic integration and convergence towards the EU policies;
3. Energy security;
4. Building connections between people with the aim of assisting efforts of partner countries in implementation of individual reforms.

The activities under the second platform of “Economic integration and convergence towards the EU policies” and the five working groups functioning within the platform (which deal with the issues related to Trade, SME Policy, Agriculture, Transport and Environment) are coordinated by the RA Ministry of Economy.²⁸⁷

The Eastern Partnership is the last action of the EU towards expansion of its influence in the region which later made the participating countries stand before

²⁸³ See “EU aims to solve “Southern Gas Corridor” puzzle”, 29.01.2010, <http://www.EUactiv.com/energy/EU-aims-solve-southern-gas-corri-news-221784>, (14.06.2015)

²⁸⁴ See Energy Security and Solidarity Action Plan, 04.03.2009, http://EUropa.EU/legislation_summaries/energy/European_energy_policy/en0003_en.htm, 29.03.2014

²⁸⁵ The status of Belarus depends on its progress in implementation of democratic reforms See “Eastern Partnership” – Brussels – 3 December, 2008

²⁸⁶ See Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit – 7 May, 2009, Prague

²⁸⁷ See EU Eastern Partnership, <http://www.mineconomy.am/arm/43/gortsaruyt.html> (14.06.2015)

a European or Eurasian choice. According to the evaluation made by Bordeaux University Professor J. Lussaki, since 2008, Brussels has been extremely active in the region claiming to become a new dominating state of the region.²⁸⁸

We believe that since the collapse of the Soviet Union up to 2007, the changes in the EU's policy in the countries of the Eastern Partnership have undergone several stages. Initially, the EU tried to keep untouched the separating borderlines defined during the Cold War, and regarded this area as a zone of Russia's special interests being very careful in building relationship with the latter. Yet, later the EU started to gradually break the stereotype claiming to become one of the main role-players in the region. Overall, the year of 2003 can be considered a turning point in the EU's policies in the region, when the EU, within the context of ensuring the ENP's and its own safety, stepped forward with a quite serious claim to increase its role and authority. However, it should be noted that the policies were implemented with careful consideration of the opinion of Russia in order to avoid possible conflicts of interests.

In general, the relationship between the EU and Russia during this period can be described as competitive, yet either party strictly observed the rules. In other words, each party played its role within the silent agreement existing between them.

In July, 2010, Armenia and the EU launched the next phase of cooperation – the negotiations towards the Association Agreement. The agreement, which is outside the scope of the Partnership and Cooperation Agreement, was meant to pave the way for creating a free trade zone. The DCFTA was supposed to be an agreement on trade and economic relations, which would include:

- improved market access opportunities and a clear perspective for progressive economic integration of Armenia into the European Single Market,
- a number of regulatory areas of mutual interest such as trade facilitation, abolition of technical barriers to trade, sanitary and phytosanitary measures, government procurement and competition policy, trade and sustainable development issues.²⁸⁹

These essential reforms particularly relate to the establishment of appropriate institutional structures and administrative capacity for the negotiation process and compliance of the core points of the RA legislation to the main laws and standards of the EU trade sector.

The next important step of cooperation was facilitation of EU visas. On

²⁸⁸ See Lussac J. 2010, Ensuring European energy security in Russia “Near Abroad”: the case of the South Caucasus, *European Security*, vol. 19:4, 613

²⁸⁹ See Armenia, Trade European Commission, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/armenia/> (14.06.2015)

October 18, 2012, in Brussels, Armenia and the EU initialed an agreement on visa facilitation. The Visa Facilitation Agreement between the EU and Armenia was signed on December 17, 2012.²⁹⁰The Visa Facilitation and Readmission Agreements between Armenia and the EU have entered into force since January 1, 2014.²⁹¹Armenia was successfully implementing the reforms in the areas listed above and was ready to sign the Association Agreement, when the situation changed in November 2013, just before the Summit of the Eastern Partnership countries. A very important event was anticipated at the Vilnius Summit: Armenia, Moldova and Georgia intended initialing the Association Agreement, including the Deep and Comprehensive Free Trade Area Agreement, and Ukraine was expected to sign it. A free trade zone is the simplest form of international economic integration. It supposes either revision or abolition of trade restrictions between the participating countries. Each country has the opportunity to apply its own trade policy in foreign economic relations outside the Union.²⁹²This was regarded by Russia as launch of integration policy in its interests' zone, which would later lead to EU membership, whereas Russia had developed its own plans regarding the Eastern Partnership member countries. Hence, the EU's initiative found tough resistance of the Northern giant. The problem was that a few years ago Russia had theoretically developed a project of establishing an integration union which, according to Russia's estimations, would involve the countries of the Eastern Partnership. Russian President V. Putin talked about it on October 3, 2011, in an interview to "Izvestia" newspaper, when he described the intention to set up a new integration union on Eurasia continent. Judging by the statements made by Putin in the interview, Russia sought to establish a supranational integration unit, which will have great political weight to compete and cooperate with the EU. The bases for the project were laid quite a long time ago and were consolidated in 1999, when Presidents of Belarus, Kazakhstan, Russia, Kyrgyzstan and Tajikistan signed the Agreement on Formation of Customs Union and Single Economic Space.

Having no aim to judge the effectiveness of the integration process, we should mention that in 2003, Presidents of Belarus, Kazakhstan, Russia and Ukraine made a decision on establishing the Single Economic Space, but after the "Orange Revolution" which took place in Ukraine, the latter quit

²⁹⁰ See EU-Armenia, <http://eucentre.am/>(14.06.2015)

²⁹¹ See "Political and economic relations" Delegation of the EU to the RA, http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/political_relations/index_hy.htm (14.06.2015)

²⁹² See G. Hayrapetyan "Economic integration and globalization", lecture, Yerevan State University, 2013 http://users.freenet.am/~grigorh/files/World_Economy4.pdf, (14.06.2015) 32 See V. Putin "A new integration project for Eurasia – the future of today", "Izvestiya" newspaper, October 3, 2011, <http://izvestia.ru/news/502761#ixzz2wEZojCIQ>, 30.03.2014

the further process of integration. Already in October 2007, Presidents of Belarus, Kazakhstan and Russia signed the Agreement on formation of the Customs Union, which was planned in 2006 during the EEC informal gathering in Sochi.²⁹³ We believe that this is the most effective initiative ever taken, by which not only were goals defined, but also practical actions were implemented. The Customs Union has started functioning between the three countries since January 1, 2010. Customs Union is a higher level of economic integration, where any trade barriers are reduced or completely eliminated. Each country follows a pre-determined single foreign trade policy outside the Union. Thus, unlike a free trade zone, a Customs Union supposes a single coordinated customs policy applied by member states in their relationship with other countries.²⁹⁴ On November 8, 2011, Presidents of Russia, Belarus and Kazakhstan adopted a declaration on the establishment of the Single Economic Area, which started functioning on January 1, 2012.²⁹⁵ On September 3, 2013, within the frames of his visit to Moscow, the RA President S. Sargsyan declared that Armenia was intending to join the Customs Union becoming its fourth member state.²⁹⁶ On January 1, 2015, Armenia became a member of the Customs Union and the Eurasian Economic Union. This implied that the RA foreign customs policy was to be in line with general rules defined within the Union. Signing any document of economic content with the EU should be coordinated within the EEU.

As a result, in November 2013, in Vilnius, Armenia did not initial the Association Agreement, but, instead, issued a joint statement with the EU about “reaffirming their commitment to the further development and strengthening the in-depth cooperation within the Eastern Partnership in all fields of mutual interest”.²⁹⁷

After the Vilnius meeting, there was a certain pause in the relationship between Armenia and the EU with the uncertainty about the further format of bilateral relations. The uncertainty prevailed for almost a year. The new phase of development of Armenia–EU relationship was launched in November 2014,

²⁹³ See Eurasian Economic Integration: Facts and Figures, Eurasian Economic Commission, 2013, http://eurasiancommission.org/ru/Documents/broshura26Body_ENGL_final2013_2.pdf, p.3 (14.06.2015)

²⁹⁴ See Hayrapetyan G., 2013, Economic Integration and Globalization, Lecture, Yerevan State University, http://users.freenet.am/~grigorh/files/World_Economy4.pdf, (14.06.2015)

²⁹⁵ See Declaration on formation of the Single Economic Space between Republic of Belarus, Republic of Kazakhstan and the Russian Federation, 2011, the Kremlin, http://www.kremlin.ru/ref_notes/802, 30.03.2012

²⁹⁶ See “The RA President Serzh Sargsyan and the RF President Vladimir Putin have signed joint declarations”, September 3, 2013, <http://www.president.am/hy/press-release/item/2013/09/03/President-Serzh-Sargsyan-and-President-Vladimir-Putin-joint-statement/> 14.06.2015

²⁹⁷ See Vilnius has not been a destination point for the President, Life continues after Vilnius, 30.11.2013 <http://www.azatutyun.am/content/article/25185536.html>, 14.06.2015

in Brussels, when Armenia and the EU started discussions about the potential areas of negotiations. In our opinion, the new phase of negotiations was more realistic and was based on consideration of the real situation in Armenia formed after its decision to join the EEU. A working group was set up which for a period of several months was working on specifying the potential areas of cooperation and sustaining the provisions of the previous Association Agreement, which did not contradict the EEU membership. The second phase was launched in January, in Yerevan, when Armenia was already a member of the EEU.

“After discussions, we came to the conclusion that the time has come for starting negotiations with Armenia. However, it requires the mandate of the European Parliament. We have already applied for the mandate, but have not received it yet”, the Commissioner for the EU Enlargement and European Neighborhood Policy Johannes Khan stated.²⁹⁸ The mandate of the European Parliament was expected to be provided before the Summit in Riga, however, on May 27, the Armenian Deputy Foreign Minister Karen Nazaryan announced in the National Assembly that the negotiations would be launched after the mandate is provided at the next European Council meeting (June 25–26). The mandate entitles the EU to restart negotiations with Armenia.

On May 21–22, Riga hosted the Eastern Partnership forum, which was the first meeting in a new geopolitical situation resulting from the Ukrainian events.²⁹⁹

The conference cannot be described as a turning point, but it became a new start between the EU and the six countries developing a clear format for cooperation with each country. In 2009, at the time of launching the Eastern Partnership Program, all the six countries seemed to be positioned on one plane with practically the same set of proposed instruments, but within the last five years each country has clarified its own priorities and preferred limits of cooperation. Thus, a group of countries was formed where each country was going to be provided with an individual approach of the EU.

The first group includes Ukraine, Georgia and Moldova, the geopolitical choice of which has fallen on development of deeper relationship with the EU, up to the membership to the EU; the second group consists of Armenia and Belarus in cooperation with which the EU has to consider the fact that the latter are members of the Eurasian Economic Union; and the third group involves isolated Azerbaijan, which does not have European pretensions, but is of great

²⁹⁸ See “Armenia and the EU will sign “Association Agreement–“light””, 21.05.2015 <http://www.verelq.am/hy/node/1505> (14.06.2015)

²⁹⁹ See A. Barseghyan “The content of Armenia–EU Agreement will be the litmus for geopolitical competition” 06.06.2015 <http://politics.am/?p=187&l=am%2Fhayastanem+paymanagri+bovandanakutyuny+ashxarhaqaxaqakan+mrcakutyany+lakmusy+klini>, (14.06.2015)

interest for the EU in terms of energy security.³⁰⁰

The Summit in Riga was the first meeting after the changes in international relations, and though it did not play a crucial role, but was very important for Armenia. At the Riga Summit, Armenia and the EU discussed the main four issues of future cooperation. The issues included facilitation of visa issuance procedure, the open sky policy of Armenia and the opportunities it offers, the perspective of involvement of Armenia into “Horizon 2020” Work Program and, of course, the final identification of the areas of future cooperation.

On October 23, 2013, the RA Government adopted a decision about “the project of competitive and sustainable provision of air traffic services in Armenia, and methods of its implementation”, which declared the open sky policy of civil aviation and air transport industry of Armenia.³⁰¹ Almost two years have passed since the adoption of the policy, but the overwhelming majority of aviation flights are performed over the territory of Russia, which is a disturbing factor for the EU. Whereas some European air carriers wished to settle in the Armenian market, the Russian companies ensured unfair competitive conditions pushing out the European companies. The EU is currently trying to deepen cooperation in this sector and occupy certain positions in the aviation market of Armenia. Not less important are the issues related to visa facilitation, which has undergone noticeable progress in recent years. It is true that travelling towards the Schengen zone without visas is not a question of the nearest future for the RA citizens, but there are obvious measures taken towards solution of this issue.

One of the achievements reached by Armenia in the Riga Summit was specification of negotiations towards involvement of Armenia into the EU scientific–research community. It refers to “Horizon 2020” Work Program, which involved Moldova and Ukraine, with Armenia and Georgia intending to join it in the nearest future. It is the largest EU research and innovation project ever implemented, with a budget of around 80 billion Euros foreseen for 7 years. It was launched in 2014 and will last till 2020.³⁰² Competitions within “Horizon 2020” include a number of different topics, such as bio–industry, energy efficiency, expansion of the potential of seas and oceans, clean air, safe food, innovation of antibiotics, fight against crime and terrorism, border and external security, the involvement of the younger generation in the research

³⁰⁰ See the same work

³⁰¹ See “About the project of provision of competitive and stable air transportation services in the RA and about the measures of project implementation”, N1248–A, 23.10.2013 <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=86975>, (14.06.2015)

³⁰² See “Armenia in “Horizon–2020””, Armmedia, 27.06.2015 <http://armedia.am/arm/news/18700/hayastany-horizon-2020-um.html> (14.06.2015)

sector, gender equality and women's innovation, European identity and cultural heritage, the vision of Europe as a global role-player, etc. All this will become the best platform for scientists and researchers to manifest themselves as they constantly complain of the limited opportunities offered in this sector of the RA.

The other important achievement in Riga was the agreement on the resume of negotiations towards signing the EU–Armenia Association Agreement which required the mandate issued by the EU. Rumors say that the agreement will involve components of not only political, but also economic cooperation. If the issues of economic content are indeed covered by this agreement, then Armenia will actually become the first linking bridge between the EU and the EEU.

After Vilnius, the RA was trying to restore the lost balance in its foreign policy and was making efforts to maintain a certain balance in the economic bloc as well. The evidence to this is the “Trade and Investment Framework Agreement” signed in May between Armenia and the United States which would become an important basis for creating more opportunities and favorable conditions towards promotion of trade and investments between the two countries.³⁰³

It would be desirable that a similar scenario took place in the EU–Armenia economic relations, otherwise Russia's economic presence in Armenia will even more increase, becoming a more powerful lever in the hands of Russia for making Armenia yield the desired results in domestic and foreign policy. The current situation in Armenia has some similarities with the situation in Finland in World War II, when the latter was forced to maintain a balance between NATO and the Warsaw Pact countries.

As a result, in 1961, a term of “Finlandization”³⁰⁴ was introduced in political dictionaries by German political analyst Richard Loventali, describing the phenomenon of a small country, which, being a neighbor of an aggressive state, agrees to accept a reduction in its foreign policy sovereignty in order to preserve its independence. In this way, as evidenced by policy creators, Finland, the population of which comprised only five million people, and which had 800 miles of border with Russia, has managed to retain its independence and avoid joining the Soviet bloc.³⁰⁵

Prominent American political scientist Zbigniew Brzezinski believes that it is a good recipe for Ukraine, and the EU should move in this direction in order to

³⁰³ See “Washington changes its economic policy in Armenia 16 years later”, 12.05.2015 <http://politics.am/?p=183&l=am/>, (14.06.2015)

³⁰⁴ See G. H. Quester, Finlandization as a problem or opportunity, American Academy for Political and Social Science, Vol 512, 1990, Jstore

³⁰⁵ See James Kirchick, Finlandization is not a solution for Ukraine, The American Interest, 27.07.2014 <http://www.the-american-interest.com/2014/07/27/finlandization-is-not-a-solution-for-ukraine/>, (14.06.2015)

avoid resuming a new world war.³⁰⁶

Before the decision of September 3, the status of Armenia was similar to that of Finland, and Armenia chose practically the same way out as Finland did in the middle of the last century: at the expansion of making a strategic turnabout and certain concessions in its foreign policy, it managed to some extent maintain its independence and avoid the events, which later took place in the Ukrainian Maidan.

For a small country like Armenia, which is also in wartime, the development of Maidan scenario could be devastating, but the maintenance of the current situation with Russia controlling the strategically important areas of the RA economy and influencing the most important foreign policy decisions, is not preferable, either. It is essential for Armenia to outline a new strategy, which will allow sitting on two chairs and help avoid being the separation line of geopolitical competition. In the EU–Armenia–Russia trio, according to our observations, Armenia should become not a subject of dispute, but a broker of peace.

We propose a model, which will consider all the nuances of the geopolitical reality of Armenia and will form a political agenda coherent to the reality. The model is named “Armenization” in the hope that it will serve as an example for the countries which will ever appear in a similar situation.

Armenia is remarkable for the EU not only as a separate country, but also as a part of a larger region, bordering the EU, therefore, it is important that the EU continues demonstrating the regional approach and combats the threats at the individual partnership level which has already been discussed in the aforementioned ESS strategy. Regional conflicts, political failure and institutional–operational disintegration of states (“Failed States”) as well as organized crime should be particularly pointed out among these threats.

In June 2013, Armenia was ready to sign the Association Agreement, thus recording high indicators in many of its spheres. It is important to raise the bar even higher which will contribute to democratization and establishment of a sustainable lawful state. If we project the aforementioned on the conception of “Armenization”, we will have the following picture:

Armenia should always correspond to the EU standards by its political system and high level of democracy, its legal system and economic reforms, freedom of media and human right protection and should always struggle

³⁰⁶ See Terry Atlas, Brzezinski Sees Finlandization of Ukraine as Deal Maker, Bloomberg, 11.04.2014 <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-04-11/brzezinski-sees-finlandization-of-ukraine-as-deal-maker> (14.06.2015)

for improvement. It is important that even after Armenia's membership to the EEU, the EU does not impair its activity in Armenia and continues promoting the development of the mentioned spheres in Armenia by means of the tools existing at its disposal, such as "more for more". Otherwise, Armenia, appearing in a different system with a lower level of democracy, human right protection and rule of law, can undergo a negative impact and merge with the system. It can be regarded as a threat not only for Armenia, but for the EU as well, which will acquire an immediate neighbor with low institutional and operational capacity.

It is also important that the EU intensifies its economic policy in Armenia. Despite the fact that the EU is Armenia's number one trading partner, who accounts for 30% of the total volume of Armenia's trade, it is also important that the EU increases the number of companies operating in Armenia with their own capital.

So far, the EU has either provided funds to Armenia, mainly in form of grants, or has implemented reform programs, while Russia, without providing any benefit to the political-legal system of Armenia, has directed the flow of funds to the increase of the Russian capital in Armenia. At this stage, apart from implementation of grant projects, it is important to participate and make direct investments in the RA economy, similar to the approach of the USA. This will enable the EU to somewhat balance the scales of the RA economy tilted towards Russia.

If the new document anticipated to be signed between Armenia and the EU includes economic provisions as well, it will not only become an instrument of diversification of the RA economy, but will also announce the launch of a dialogue and cooperation between the EU and the EEU. And the EU has already acquired extensive experience of cooperation with the Customs Unions in different parts of the world.

Thus, despite the fact that the EU leads negotiations with "MERCOSUR" Customs Union operating in South America, it also has positive economic and trade relations with Brazil, one of the Union's founding countries. As a result, the EU is currently number one trading partner and the largest investor for Brazil.³⁰⁷ The EU also closely cooperates at the individual level with Uruguay, being the second largest trading partner for the latter.³⁰⁸

Another good example of cooperation between the EU and a Customs Union is the cooperation with ASEAN countries located in Southeast Asia. At the initial

³⁰⁷ See Brazil, Trade, European Commission, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/brazil/>, (14.06.2015)

³⁰⁸ See EU Relations with Uruguay, European Union external action http://eeas.europa.eu/uruguay/index_en.htm (14.06.2015)

stage of cooperation, when the partnership around the Free Trade Area between the EU and ASEAN countries was rather complicated, the EU made a decision to develop bilateral relations with ASEAN member states with a prospect of signing the Deep and Comprehensive Free Trade Area Agreement with the Union.³⁰⁹ Similarly, Armenia could become the first link of cooperation which could promote the negotiations with the EEU. At the same time, Russia also shows a positive attitude, not impeding the performance of a new phase of development of Armenia–EU relationship. Minister of International Economic Integration and Reform, the RA Deputy Prime Minister Vache Gabrielyan stated in an interview to Tert.am that there was no disagreement between the EEC member countries on starting relations with the EU.³¹⁰

While the bridges connecting the EU and Russia are being destroyed in Ukraine, Armenia should play a positive role in regulation of relations between the two superpowers. It can start with a small Armenia–EU dialogue on economic issues, later on transforming into a solid partnership between the two economic blocs.

Besides, if Armenia receives the EU support and assistance and succeeds in increasing the level of democracy, freedom of media, human right protection and education, it can become a change maker in the EEU system conveying a European component to the Union.

Thus, the model of “Armenization” implies the establishment of a democratic and legal state, corresponding to the European standards, which is close to the European system of values, but due to circumstances, is currently in a different system serving as a linking bridge between the two blocks. With this in mind, the RA should take the initiative and not stay satisfied with its role of a small country, but by a cautious policy, become a little, yet a solid state, able to contribute to the solution of complex geopolitical issues. It is important that both the EU and Russia realize that the escalation of the conflict could have disastrous consequences, hence start cooperating and demonstrate ductility. The early signs of this are seen in the attempt of the EU to conclude a new agreement with already a member of the EEU Armenia and in the absence of resistance on part of Russia.

³⁰⁹ See Framework Agreement on Comprehensive Partnership and Cooperation between European Community and its Member States and the Republic of Indonesia, 14032/09, Brussels, 21 October 2009, http://eeas.europa.eu/delegations/indonesia/documents/eu_indonesia/eu_idnpca_en.pdf (14.06.2015)

³¹⁰ See “There is no disagreement between the EEC member countries on starting relations with the EU” Vache Gabrielyan, Tert.am, 15.06.2015, <http://www.tert.am/am/news/2015/06/15/gabrielian/1706364> (15.06.2015)

ՀՀ – ԵՄ ԳՈՐԾՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՈՒԺԸ. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՎԵԼԻ ԱԿՏԻՎ ՆԵՐԳՐԱՎՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԱՎԵԼԻ ԽՈՐՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆ

ԱՆՆԱ ԳՐԱԴԼՅԱՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ինչպես հայտնի է, մոտ չորս տարի Եվրոպական միության հետ ասոցացման համաձայնագրի շուրջ բանակցություններից հետո Հայաստանը 2013 թ. սեպտեմբերի 3–ին որոշում կայացրեց անդամակցել Եվրասիական տնտեսական միությանը: Այս հայտարարությունը տարածայնությունների առիթ հանդիսացավ. որոշ մասնագետներ քննադատություն հնչեցրին՝ պատճառաբանելով, որ մեծ քանակությամբ ռեսուրսներ էին ծախսվել, որոնք ոչ մի արդյունքի չհասցրին: Մարդկանց մեկ այլ խումբ այս որոշման հիմքում տեսավ անվտանգության հետ առնչվող հարցեր և փորձեց արդարացնել որոշումը: Այնուամենայնիվ, մի բան պարզ էր. այսուհետ ՀՀ – ԵՄ հարաբերություններն այլ էին լինելու, համագործակցությունը՝ այլ ձևաչափով: Եվ չնայած անցել է մոտ մեկուկես տարի, դեռևս շատ աշխատելու տեղ կա՝ կապը ամրացնելու և գործակցության նոր ուղղություններ գտնելու համար:

Հարաբերությունների հնարավորինս կառուցողական զարգացման համար անհրաժեշտ է հասկանալ երկու կողմերի առաջնայնությունները ու շեշտադրումները, և թե որ թիրախների ուղղությամբ աշխատելով է հնարավոր հասնել ամուր հիմքերի վրա կառուցված հարաբերությունների: Հայաստանն ու ԵՄ–ն արդեն շուրջ 11 տարի է, ինչ ավելի խորացրել են իրենց համագործակցության շրջանակները, և վեց տարի՝ ինչ սերտորեն գործունեություն են ծավալում՝ ավելի լավ արդյունքների հասնելու համար: Այս ընթացքում բազմաթիվ ծրագրեր են իրականացվել Հայաստանում ԵՄ հիմնական արժեքների՝ մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության տարածմանն ուղղված, սակայն աստիճանաբար ավելի ակնհայտ էր դառնում, որ այս գործընթացներում թարմ ուժ է հարկավոր՝ դրանք ավելի արդյունավետ դարձնելու համար: Այս առումով առանցքային դեր կարող է խաղալ քաղաքացիական հասարակությունը, ինչի կարևորությունն ընդգծելու համար Եվրամիությունն Արևելյան գործընկերության շրջանակներում հիմնել է Քաղաքացիական հասարակության ֆորումը, որը նպատակաուղղված է հզորացնել քաղաքացիական հասարակությանը տարածաշրջանային կտրվածքով, ինչպես նաև խրախու-

սել քաղաքացիական հասարակությունների միջև համագործակցությունը (Eastern Partnership Civil Society Forum, 2015): Տվյալ աշխատանքը փորձ կկատարի համապարփակ կերպով ներկայացնելու քաղաքացիական հասարակության և ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունների պատմություններն ու անցած ճանապարհները, և ցույց կտա քաղաքացիական հասարակության ավելի ակտիվ ներգրավման և մասնակցության կարևորությունը ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունների կայունացման գործում:

1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԻՐ ՆԵՐՈՒԺԸ... ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶՔԵՐՈՎ

1.1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՈՒԺԸ

Քաղաքացիական հասարակությունն ուրույն դեր ունի, քանի որ այն կարող է տեղաշարժել մշակույթն այնպիսի տեղ, որտեղ քաղաքական մերձեցումն ավելի հեշտ է³¹¹:

Քաղաքացիական հասարակության գաղափարը երկար ճանապարհ է անցել, և յուրաքանչյուր նոր մտածող դրանում գտել է առանձնահատուկ իմաստ, որը «քաղաքացիական հասարակություն» հասկացությանը թույլ է տվել ոչ միանշանակ դեր ունենալ տարբեր տեսական և աշխարհայացքային համակարգերում³¹²:

Քաղաքացիական հասարակությունը դիտվում է որպես պետությունից և շուկայից անկախ սոցիալական ոլորտ³¹³: Քանի որ դրա սահմանում միանշանակ չէ, և այն նոր գաղափար չէ, հաճախ հանդիպում են նաև եզրույթի՝ միմյանց հակասող իմաստներ³¹⁴: Սակայն դրանց մեծամասնությունը համադրելով՝ կարելի է եզրակացնել, որ այն հիմնականում օգտագործվում է՝ բնութագրելու մի շարք կազմակերպություններ, ցանցեր, ասոցիացիաներ, խմբեր և շարժումներ, որոնք կառավարությունից անկախ են և երբեմն միանում են՝ կոլեկտիվ գործողությունների միջոցով իրենց ընդհանուր շահերն առաջ մղելու համար: Ընդհանուր առմամբ, քաղաքացիական

³¹¹ Jack Sugden, Civil Society and Peacebuilding in the Israeli–Palestinian Conflict: Football for peace and the view from the bottom, 2011, p. 15

³¹² Բեգլարյան Ա. (2014), Պետության և քաղաքացիական հասարակության համագործակցության առանձնահատկությունները Հայաստանում և ազգային անվտանգությունը, 21–րդ դար, էջ 90:

³¹³ Civil Society. (2015). Retrieved June 10, 2015, from World Health Organization: <http://www.who.int/trade/glossary/story006/en/>

³¹⁴ Forbrig, J. (2002). The Nexus Between Civil Society and Democracy: Suggesting a Critical Approach. Political Priorities between East and West. Europe's rediscovered wealth – What the accession–candidates in Eastern and Central Europe have to offer, 79–103.

հասարակությունը ներառում է բոլոր այն կազմակերպությունները, որոնք զբաղեցնում են սոցիալական տարածությունը ընտանիքի և պետության միջև (բացառելով քաղաքական կուսակցություններին և ընկերություններին): Քաղաքացիական հասարակության որոշ սահմանումներ նաև ներառում են որոշակի բիզնեսներ, ինչպիսիք են լրատվամիջոցները, մասնավոր դպրոցները և շահույթ չհետապնդող միությունները³¹⁵:

Քանի որ եզրույթը լայն է և բոլորի կողմից նույն իմաստով չի ընկալվում, ուստի անհրաժեշտ է հստակ սահմանում ձևակերպել տվյալ աշխատության շրջանակներում, որպեսզի հասկանալի դառնա, թե ինչի շուրջ է ծավալվում աշխատանքը: Քաղաքացիական հասարակություն ասելով՝ կարելի է հասկանալ կամավոր գործողությունների ոլորտը, որն ինստիտուցիոնալիզացված է, և որը տարբերվում է պետական և շուկայական ոլորտից (մտքի մեջ ունենալով, որ գործնականում սահմաններն այս երեքի միջև հաճախ խեղված են)³¹⁶:

Այսպիսով՝ «քաղաքացիական հասարակությունը» պետությունից համեմատաբար մեկուսի կամավոր ընկերակցությունների համախումբ է, որը գործում է ինքնագործունեության հիմունքներով: Այն ներառում է անդամակցություն միություններին և շարժումներին, քաղաքացիների մասնակցություն տարբեր միություններին, ինչպես նաև այն մարդու քաղաքացիական պատասխանատվությունն է հասարակության առջև³¹⁷:

Քաղաքացիական հասարակության գաղափարի հետ սերտորեն առնչվում են ժողովրդավարական համակարգի ժամանակակից ընկալումները³¹⁸: Որպես ժողովրդավարացման գործընթացի կարևորագույն մասնիկ՝ քաղաքացիական հասարակության ուժեղ և թույլ կողմերը որոշում են անցումային փուլի արագությունը, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակությունն ինքնին օգնում է պահպանելու ժողովրդավարական համակարգը³¹⁹:

Քաղաքացիական հասարակության ամենաարժեքավոր դերերից մեկը տվյալ երկրի քաղաքացիներին քաջալերելն ու զինելն է՝ մասնակցելու ժողովրդավարության և լավ կառավարման գործընթացներին: Այս ոլորտը օգնում է քաղաքացիներին կերտելու ուղիներ՝ իրենց մտահոգություններն ու ձգտումները երևան բերելու և երկրի առաջնորդների ուշադրությանը

³¹⁵ Civil Society, World Health Organization, 2015 <http://www.who.int/trade/glossary/story006/en/>

³¹⁶ Paffenholz, T., & Spurk, C. (2006). Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding. Washington, DC: World Bank, p. 2.

³¹⁷ Բեգլարյան Ա. (2014), Պետության և քաղաքացիական հասարակության համագործակցության առանձնահատկությունները Հայաստանում և ազգային անվտանգությունը, 21-րդ դար, էջ 93:

³¹⁸ Բեգլարյան Ա. (2014), Պետության և քաղաքացիական հասարակության համագործակցության առանձնահատկությունները Հայաստանում և ազգային անվտանգությունը, 21-րդ դար, էջ 90:

³¹⁹ Civil Society, World Health Organization, 2015, <http://www.who.int/trade/glossary/story006/en/>

ներկայացնելու, ինչպես նաև դրանք ժողովրդավարացման գործընթացին ծառայեցնելու համար³²⁰: Այսպես, քաղաքացիները հնարավորություն են ունենում մասնակից դառնալու որոշումների կայացման գործընթացին՝ այդպիսով հետագայում դառնալով որոշման իրագործման գործընթացի մի մասնիկը:

Ընդհանուր առմամբ, ժողովրդավարական ռեժիմը ենթադրում է սերտ համագործակցություն պետության և քաղաքացիական հասարակության կառույցների միջև՝ որպես քաղաքական և տնտեսական կայունության գրավական³²¹: Եվ այս օրինաչափությունն աստիճանաբար ավելի արդիական է դառնում՝ հաշվի առնելով այս ոլորտի զարգացման, ինչպես նաև ամբողջ աշխարհով ժողովրդավարության տարածման տեմպը: Ուստիև անհրաժեշտություն է առաջանում ավելի հաշվետու լինելու քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների առջև, նրանց ավելի շատ ընդգրկելու այս կամ այն գործընթացում և երկրի կառավարմանն ուղղված հարցերին ու բարեփոխումներին մասնակից դարձնելու:

1.2. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Նայած թե որ տեսանկյունից է դիտարկվում, Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության պատմությունը կարելի է համարել կարճ կամ երկար: Ըստ եզրույթի ժամանակակից ընկալման, այն է՝ քաղաքացիական հասարակությունը որպես ժողովրդավարացման գործակալ, Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության ձևավորումը նոր երևույթ է: Սակայն, քաղաքացիական հասարակությունը՝ ոչ ֆորմալ և ինքնակազմակերպվող միավորումների կենսագործունեության տեսքով, դարեր շարունակ եղել է հայ ազգի կենսական տարրերից մեկը: Օտար տիրապետությունների և ճնշումների ժամանակ հայ ժողովուրդը մշակել է կամավորության՝ գոյատևման ուժեղ համակարգ եկեղեցու և համայնքի ներսում³²²:

1922–1991 թթ. Հայաստանում խորհրդային կարգերի տարիներին երկրում քաղաքացիական հասարակության հատվածի զարգացումը կրել է սոցիալիստական համակարգի տիրապետող ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի ազդեցությունը: Գոյություն ունեցող ֆորմալ կազմակերպությունները և միավորումները վերահսկվում էին ավտորիտար պետության կողմից, մինչդեռ ցանկացած անկախ քաղաքացիական միավորում կամ գործողություն

³²⁰ ibid

³²¹ Բեգլարյան Ա. (2014), Պետության և քաղաքացիական հասարակության համագործակցության առանձնահատկությունները Հայաստանում և ազգային անվտանգությունը, 21–րդ դար, էջ 94:

³²² Aslanyan, S., Adibekian, A., Ajabyan, N., & Coe, B. A., *Civil Society in Armenia: From a Theoretical Framework to a Reality*, 2007, 20.

դիտարկվում էր որպես վտանգ պետական իշխանությանը: Խորհրդային դարաշրջանի «հասարակական» կազմակերպությունները մեծ մասամբ ծառայում էին պետությանը և կուսակցությանը՝ իրենց առաքելությամբ և գործունեությամբ սատարելով կոմունիստական գաղափարախոսությունը, այլ ոչ թե կամավոր նախաձեռնությունների միջոցով բավարարելով հանրային կարիքները: Սա հանգեցրեց Հայաստանում ֆորմալ քաղաքացիական հասարակության անկմանը³²³:

Ժամանակակից հայաստանյան քաղաքացիական հասարակության հետքերը կարելի է նշմարել 1980–ականների վերջին, երբ վերակառուցումը («պրետստրոյկա») հնարավորություն տվեց ժամանակակից սոցիալական շարժումներին ի հայտ գալու: Այդ շարժումները շատ կարևոր էին կառավարության քաղաքականության վրա ազդելու տեսանկյունից: Օրինակ՝ շարքային քաղաքացիները կարողացան ազդեցություն ունենալ 1989–ի հանրային քաղաքականության վրա, երբ հարյուր հազարավոր մարդիկ մասնակցեցին բնապահպանական շարժմանը, որն այդ ժամանակ միակ հարթությունն էր, որ ԽՍՀՄ–ը թույլ էր տալիս այսպիսի հավաքների ու շարժումների համար: Մարդիկ կազմակերպում էին գործադուլներ, հանրահավաքներ՝ բողոքելու Երևանին մոտ գտնվող ատոմակայանի շարունակական շահագործման և քիմիական գործարանի դեմ, որը շրջակա միջավայրում բաց էր թողնում թունավոր գոլորշիներ՝ ազդելով մոտակա համայնքների վրա³²⁴: Այս շարժումներն այնքան հզոր էին, որ դրանք հանգեցրին շրջակա միջավայրը խիստ աղտոտող մի քանի արդյունաբերական ձեռնարկությունների փակմանը: Թափ հավաքելով ազգային գաղափարի շուրջ մարդկանց համախմբումից՝ այս բողոքները ձգտում էին ԽՍՀՄ–ից Հայաստանի անկախացմանը: Հանրային խմբերը և հասարակական կազմակերպությունները մեծ մասամբ իրենց աջակցությունն էին հայտնում այս գաղափարներին: Հայաստանի իշխանությունները 1991–ին հայտարարեցին Խորհրդային Միությունից անջատվելու իրենց որոշման մասին: Քաղաքացիական հասարակությունը սկսեց արագորեն, բայց քառսային ձևով ինքնակազմակերպվել՝ առանց պետությունից կամ մասնավոր հատվածից որևէ էական աջակցություն ստանալու³²⁵:

1990–ական թվականներից ի վեր Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության կառուցվածքը ձևավորվել է օտարերկրյա օգնության ազդե-

³²³ Բեգլարյան Ա. (2014), Պետության և քաղաքացիական հասարակության համագործակցության առանձնահատկությունները Հայաստանում և ազգային անվտանգությունը, 21–րդ դար:

³²⁴ Aslanyan, et al. 2007, 21:

³²⁵ Հակոբյան Լ., Թադևոսյան Մ., Սարգսյան Ա., Ստեփանյան Ա. (2010), Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը. անցումային փուլից դեպի համախմբում, Երևան, Քառուսթերփարթ ինթերնեշնլի հայաստանյան գրասենյակ, էջ 27:

ցությամբ: Դեպի ժողովրդավարություն աստիճանական անցման ընթացքում աճեց հասարակական կազմակերպությունների թիվը, որոնք ավելի կազմակերպված և նպատակաուղղված էին բավարարելու աճող հասարակական մտահոգությունները, ինչպիսիք էին գործազրկությունը, սոցիալական և առողջապահական կարիքները: Դրանց գործունեությունն ուղղված էր նաև ժողովրդավարական արժեքներին և մարդու իրավունքներին³²⁶:

Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության զարգացման գործընթացում կարևոր փուլ պետք է դիտել 2009 թ. «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքում կատարված փոփոխությունները: Փաթեթում վերջնական փոփոխությունների գործընթացին ավելի քան 100 հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների մասնակցությունը վկայում է դրանց՝ ազդեցության մեծանալու մասին: Քաղաքացիական հասարակության զարգացման ևս մեկ դրական արդյունք էր նաև այն, որ 2009 թ. վերջին հասարակական կազմակերպություններին հաջողվեց տեխնիկական մակարդակում հասարակության և կառավարման մարմինների միջև համագործակցություն հաստատել՝ խթանելով և արմատավորելով սոցիալական գործընկերությունը: Տեղական ինքնակառավարման 24 մարմիններ հասարակական կազմակերպությունների գործունեության համար իրենց բյուջեից սուբսիդիաներ տրամադրեցին: Մի շարք նախարարությունների կանոնադրություններում բարեփոխումներ իրականացվեցին, և կատարված լրամշակումների համաձայն՝ նրանց գործունեության առանցքային հարցերը մինչև ՀՀ կառավարության հաստատմանը ներկայացնելը պետք է սահմանված կարգով քննարկվեն հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ³²⁷:

2011 թվականից քաղաքացիական հասարակության ոլորտն սկսեց ակտիվանալ, սկսեց արձարծվել «քաղաքացիական ֆորումներ» կազմակերպելու անհրաժեշտության գաղափարը: 2011 թ. փետրվարին ներկայացվեց «Քաղաքացիական հասարակության ինդեքսը. Հայաստան» զեկույցը, և փորձագետներն արձանագրեցին քաղաքացիական նախաձեռնությունների թվաքանակի աճ:

Քաղաքացիական հասարակության զարգացման գործում ներդրում է ունեցել նաև Եվրոպական միությունը, մասնավորապես «Արևելյան գործընկերություն» ծրագրի շրջանակներում: Դրա մասին վկայում է 2011 թ. աշնանը Երևանում կազմակերպված համաժողովը, որը նվիրված էր եվրաինտեգրման գործընթացում քաղաքացիական հասարակության դերին:

³²⁶ ibid

³²⁷ Բեգլարյան Ա. (2013), Քաղաքացիական հասարակության զարգացման գործընթացը Հայաստանում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, էջ 126:

Համաժողովում նշվել է, որ քաղաքացիական հասարակությունը նշանակալի դերակատարություն ունի մարդկանց միջև հարաբերությունների ամրապնդման և արժեքների տարածման հարցում:

ՀՀ-ում տեղի ունեցող հասարակական-քաղաքական գործընթացները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ Հայաստանում ձևավորվել և զարգանում է քաղաքացիական հասարակություն, որի կայացումը խիստ կարևոր է: Զարգանում է նաև պետություն-քաղաքացիական հասարակություն համագործակցությունը, բարձր մակարդակներում սկսում են գիտակցել պետության կառավարման մեջ քաղաքացիական հասարակության դերը: Կառավարությունը քաղաքացիական հասարակությանը աստիճանաբար սկսում է ընկալել որպես գործընկեր և իր գործունեության վերաբերյալ հաշվետու դառնում հասարակության լայն զանգվածներին³²⁸:

2. ՀՀ – ԵՄ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆՈՐ ՁԵՎԱԶԱՓԸ՝ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՎԵԼԻ ԱԿՏԻՎ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՄԲ

2.1. ՀՀ – ԵՄ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱԶՔԵՐՈՎ

Սովետական միության փլուզումն իր հետ հսկայական փոփոխություններ բերեց հարավկովկասյան երեք հանրապետություններում (Ադրբեջան, Հայաստան, Վրաստան), որոնք անկախացան և կանգնեցին տնտեսական և քաղաքական լուրջ խնդիրների առջև, ինչպես նաև բախվեցին տարածքային հակամարտությունների³²⁹:

Եվրամիության հարաբերությունները Հարավային Կովկասի հետ սկսեցին զարգանալ դեռևս 1991 թվականից սկսած՝ հիմնականում աջակցության ծրագրերի շրջանակներում: Հայաստանի հետ ԵՄ հարաբերությունները կարգավորվում են ԵՄ – Հայաստան գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրով, որը ստորագրվել է 1996 թվականին, իսկ ուժի մեջ մտել՝ 1999 թ.: Համաձայնագիրը թույլ է տալիս իրականացնել լայնածավալ համագործակցություն քաղաքական երկխոսության, առևտրի, ներդրումների, տնտեսության, օրենսդրության և մշակույթի ոլորտներում:

2004 թ. Հայաստանի ընդգրկումը Եվրոպական հարևանության քաղաքականությանը և ապա՝ 2009 թ. Արևելյան գործընկերությանը ցույց տվեցին ԵՄ-ի պատրաստակամությունը՝ ավելի սերտացնելու հարաբերությունները Հայաստանի հետ:

³²⁸ Բեգլարյան Ա. (2013), Քաղաքացիական հասարակության զարգացման գործընթացը Հայաստանում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, էջ 128:

³²⁹ Arabidze, (Caucasus 2007), 2007, 12.

Այս նպատակով 2009 թ. մեկնարկեցին ստացածնա համաձայնագրի շուրջ բանակցությունները, որոնք ավարտվեցին 2013 թ. հուլիսին: Համաձայնագիրը, սակայն, չնախատորագրվեց, քանի որ նույն թվականի սեպտեմբերի 3-ին Հայաստանը որոշում կայացրեց միանալ Ռուսաստանի, Բելառուսի և Ղազախստանի Մաքսային միությանը: Սակայն Հայաստանի այս որոշումը վերջ չդրեց ԵՄ-ի հետ իր հարաբերություններին: Արևելյան գործընկերության 2013 թվականի վիճակագրական գազաթափոցի ընթացքում ԵՄ-ն և Հայաստանը համաձայնության եկան վերանայելու ԵՄ – Հայաստան գործողությունների ծրագիրն ու զարգացնել համագործակցության գործող շրջանակը: ԵՄ-ն և ՀՀ-ն վերահաստատեցին իրենց հանձնառությունը ավելի սերտ և ամուր համագործակցություն իրականացնելու ուղղությամբ՝ ժողովրդավարական հաստատությունների և դատական համակարգի բարելավման, մարդու իրավունքների և օրենքի գերակայության խթանման, լավ պետական կառավարման, կոռուպցիայի դեմ պայքարի, քաղաքացիական հասարակության հզորացման, առևտրի և ներդրումների շրջանակի ընդլայնման, շարժունակության շուրջ գործընկերության իրականացման և ոլորտային համագործակցության զարգացման նպատակով: Որպես համագործակցության շարունակականություն՝ 2014 թ. հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտան ԵՄ – Հայաստան մուտքի արտոնագրերի դյուրացման և ռեադմիսիայի համաձայնագրերը: Այս ամենի հետ մեկտեղ պետք է նաև նշել, որ ԵՄ-ն Հայաստանի առևտրային հիմնական գործընկերն է, որին բաժին է ընկնում Հայաստանի առևտրի ընդհանուր ծավալի 30 %-ը³³⁰:

Պարզ է դառնում, որ 2013 թվականին Հայաստանի ընդունած որոշումը բացասական ազդեցություն չունեցավ ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունների վրա, որոնք շարունակում են բնականոն կերպով զարգանալ, ինչի վկայությունն են շարունակական ծրագրերը: 2015 թ. սկզբում տեղի ունեցած համաժողովի ընթացքում ԵՄ ներկայացուցիչը նշեց, որ այս տարին կարևոր և վճռորոշ է ԵՄ – ՀՀ հարաբերությունների համար, երբ երկու կողմերը համատեղ ջանքերով պետք է սահմանեն հետագա հարաբերությունների շրջանակները և այդ հարաբերությունների իրավական հիմքը: Նա նաև նշեց, որ ԵՄ-ն ակնկալում է հաջող նախնական քննարկումներ, որոնք հնարավորություն կտան սկսելու նոր ԵՄ – ՀՀ համաձայնագրի բանակցությունները³³¹: Այս հայտարարությունն էլ ևս մեկ անգամ եկավ փաստելու, որ ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունները ոչ թե լճանում են, այլ զարգանում են և պատրաստվում են

³³⁰ Քաղաքական և տնտեսական հարաբերություններ (2015). Retrieved June 6, 2015, Հայաստանում Եվրոպական միության պատվիրակություն, http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/political_relations/index_hy.htm

³³¹ Opening remarks and keynote address of the Head of Delegation Traian Hristea at the conference “EU-Armenia Cooperation: Perspective in the Actual Political Environment” 2015.

թափ առնելու նոր ձևաչափով:

2.2. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՎԵԼԻ ԱԿՏԻՎ ՆԵՐԳՐԱՎՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ – ԵՄ ԱՎԵԼԻ ԽՈՐՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆ

Ինչպես նշվեց, չնայած Հայաստանի 2013 թ. սեպտեմբերի 3–ի որոշմանը՝ միանալ Եվրասիական տնտեսական միությանը, Հայաստան – Եվրամիություն հարաբերությունները չեն մտել փակուղի, և ներկայումս համագործակցության նոր ձևաչափեր են փնտրվում, որոնք կտանեն ավելի խորքային գործընկերության: Եվ քանի որ քաղաքացիական հասարակությունը վերջին շրջանում հասունացման ուղին է բռնել, ապա կարելի է մտածել այս շերտի՝ ՀՀ – ԵՄ համագործակցության շրջանակներում ավելի ակտիվ ներգրավման մասին:

Վերջերս մի շարք միջոցառումների, համաժողովների ընթացքում ԵՄ ներկայացուցիչները շեշտել են քաղաքացիական հասարակության ներուժը և հավաստիացրել, որ պատրաստվում են ավելի ակտիվ աշխատանքներ ծավալելու այս հատվածի հետ: Հայաստանում ԵՄ պատվիրակության համագործակցության բաժնի ղեկավար Հոա–Բին Աջեմյանը նշել է, որ քաղաքացիական հասարակությունը մարդու իրավունքների զարգացման, ժողովրդավարացման գործընթացի ամրապնդման հիմքն է, և ԵՄ–ն տեսնում է նրա զարգանալու ներուժը և աջակցում է հասարակական կազմակերպություններին՝ իրենց առաջընթացի ճանապարհին³³²:

Ընդհանրապես՝ ստորին մակարդակում մարդկանց հնարավորությունը ընձեռելը իրենց մասնակցությունն ունենալ քաղաքականության կառուցմանը և որոշումների կայացմանը, պետական կառույցների ժողովրդավարական լեգիտիմության բանալին է: Ցանկացած քաղաքականություն ավելի հաջող է, երբ այն հիմնված է փոխհամաձայնության վրա և ուղղված է ընդհանուր շահերին և հետաքրքրություններին³³³: Եթե քաղաքացին մասնակից դառնա որոշման կայացմանը և իր ձայնի ու կարծիքի արտահայտման հնարավորությունն ունենա այդ գործընթացում, ապա հետագայում՝ որոշման իրականացման փուլում, «հանձնառության» խնդիր չի առաջանա:

ԵՄ–ի առջև ծառայած այժմյան մարտահրավերները նշանակում են, որ քաղաքացիական հասարակության հետ համաձայնությունը և համագործակցությունը շատ կարևոր են: Փորձառությունը և հատուկ գիտելիքը, որ

³³² Պապյան Ս. (2015, ապրիլ 12), ԵՄ–ն աջակցում է ՀԿ–ներին, որովհետև Հայաստանի քաղհասարակությունը զարգանալու ներուժ ունի. Retrieved մայիս 29, 2015, Առաջին լրատվական, <http://www.1in.am/1596142.html>

³³³ European Economic & Social Committee, Civil Society, 2015 <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.civil-society>

այս ոլորտի ներկայացուցիչներն ունեն, կարող են որոշումների կայացման գործընթացը բարելավել և ավելի վստահելի դարձնել: Սա ավելի լայն շերտերի մարդկանց օգնում է հասկանալու և իրենց մասնակցությունն ունենալու որոշումների կայացմանը և ըստ այդմ՝ ավելի արդյունավետորեն իրականացնելու դրանք³³⁴:

Եվրոպական միությունը, այս ամենը շատ լավ գիտակցելով, վերջերս շատ է ընդգծում, որ հասարակության այս շերտի ներգրավումն իր թիրախներից մեկն է: Հայաստանում ԵՄ-ի ներկայացուցիչ Տրայան Հրիսթեան շեշտել է քաղաքացիական հասարակության կակտոր դերը ԵՄ – Հայաստան հարաբերությունների դիսկուրսում և խրախուսել դրա մասնակցությունը ԵՄ – Հայաստան համագործակցության ձևավորման մեջ: ԵՄ-ի ներկայացուցիչը վերջերս նաև նշել է. «Գիտակցելով բարեփոխումների գործընթացում քաղաքացիական հասարակության կառույցների կարևոր գործառույթը՝ ԵՄ պատվիրակությունը և ԱլԳ ՔՀՖ Հայաստանի ազգային պլատֆորմը հաստատակամ են խրախուսելու քաղաքացիական հասարակության առավել ակտիվ մասնակցությունը Արևելյան գործընկերության ապագայի խնդիրների ուրվագծման և երկրի ժողովրդավարացմանն ուղղված քաղաքականության մշակման գործում»³³⁵:

ԵՄ մեկ այլ ներկայացուցիչ վստահորեն հայտնել է, որ հաղորդակցությունը և թափանցիկությունը շատ կարևոր մարտահրավերներ են, որոնց պետք է պատշաճ կերպով անդրադարձ կատարել, և որոնք հետագայում կպահանջեն ավելի շատ ռեսուրսներ: Նա հավաստիացրել է, որ ԵՄ-ն գիտակցում է, որ Հայաստանի քաղաքացիները դեռ պետք է գիտակցեն, թե ինչ է Եվրոպական միությունը, և թե ինչ կարող է այն տալ Հայաստանին: Պետք է շեշտվի, թե ինչպես ԵՄ աջակցությունը կարող է ազդել սովորական մարդկանց առօրյա վրա, և ոչ թե արդյոք քանի միլիոն ծախսվեց այս կամ այն ծրագրի վրա:

Հայաստանում տրանսֆորմացիան վերաբերում է հասարակության բոլոր շերտերին: Համարձակ բարեփոխումները պահանջում են ուժեղ տեղական աջակցություն: ԵՄ-ն այս առումով կոչ է անում Հայաստանի կառավարությանը երկխոսություն սկսելու քաղհասարակության հետ, քանի որ մեծ կարևորություն է տալիս հասարակության այս շերտի ներգրավմանը բարեփոխումների իրականացման և մշտադիտարկման հարցերում և

³³⁴ ibid

³³⁵ ԵՄ – Հայաստան հեռանկարները (2015, փետրվար 27), Retrieved հունիս 3, 2015, Եվրոպական միության պատվիրակությունը Հայաստանում, <http://eunewsletter.am/hy/%D5%A5%D5%B4-%D5%B0%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6-%D5%B0%D5%A5%D5%BC%D5%A1%D5%B6%D5%AF%D5%A1%D6%80%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%A8/>

փորձում է օգնություն ցուցաբերել տարբեր ծրագրային աջակցությունների միջոցով³³⁶:

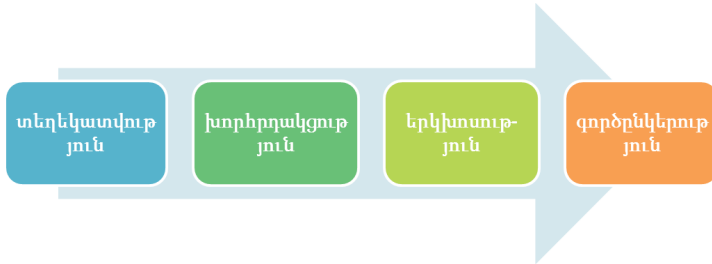
Այս ամենը վկայում է, որ Հայաստանի հետ համագործակցության նոր ձևաչափի հիմքում ԵՄ-ն տեսնում է նաև քաղաքացիական հասարակությանը, առանց որի մասնակցության հնարավոր չէ հասնել ժողովրդավարության կայացմանը:

Սակայն, քանի որ մասնակցությունը միանգամից տեղի չի ունենում, այլ սկսվում է ամենացածր մակարդակից և աստիճանաբար բարձրանում է վերև, տվյալ աշխատությունը կներկայացնի դրանք, և կփորձի հասկանալ, թե ներկայումս, որ մակարդակում է քաղաքացիական հասարակության մասնակցությունը, և թե որ ուղղությամբ պետք է գնա՝ հաջողությամբ պսակվելու համար:

3. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԸ. ՀԱՅԱՑՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

Մասնակցության գործընթացի համար որոշակի նախապայմաններ են անհրաժեշտ, որպեսզի հնարավոր լինի խոսել քաղաքացիների մասնակցության պատշաճ գործընթացի իրականացման մասին: Մասնավորապես, երկու կողմերի՝ պետական մարմինների և քաղաքացիական հասարակության կողմից պետք է համաձայնություն լինի քաղաքացիների մասնակցության կանոնների վերաբերյալ, փոխադարձ վստահություն՝ այն հարցում, որ երկու կողմերն էլ նպատակ ունեն բարելավել քաղաքացիների ապրելակերպը: Պետք է առկա լինի նաև մասնակցության արդյունքների և կարգի հաշվետվողականություն և թափանցիկություն, ինչպես նաև համաձայնություն առ այն, որ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններն իրավունք ունեն գործելու պետությունից անկախ և պաշտպանելու այնպիսի դիրքորոշումներ, որոնք տարբերվում են պետական մարմինների տեսակետներից: Առանձնացվում են մասնակցության չորս մակարդակներ, որոնցից ամենացածրը ենթադրում է պասիվ մասնակցություն, իսկ ամենաբարձրը՝ ակտիվ: Դրանք են՝

³³⁶ Opening remarks and keynote address of the Head of Delegation Traian Hristea at the conference “EU–Armenia Cooperation: Perspective in the Actual Political Environment” 2015.

Տեղեկատվություն

Տեղեկատվության հասանելիությունը բոլոր հաջորդ քայլերի հիմքն է՝ քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչներին որոշումների կայացման գործընթացում ներգրավելու հարցում: Սա մասնակցության համեմատաբար ցածր մակարդակ է, որը վերաբերում է տեղեկատվության միակողմանի հոսքին՝ պետական մարմինների կողմից, և այս մակարդակում քաղաքացիական հասարակության հետ շփումը կամ դրա ընդգրկումը չի ակնկալվում: Այնուամենայնիվ, պետական մարմինների կողմից տեղեկատվության տրամադրումը հանրությանը՝ հատկապես քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչներին, հանրության ներգրավման հիմնական նախապայմանն է: Առանց տիրապետելու տեղեկատվությանը, որ, օրինակ, հանրային փաստաթուղթը նախագծվում կամ վերանայվում է, ոչ մի քաղաքացի կամ քաղհասարակության ներկայացուցիչ չի կարող իր ներդրումն ունենալ գործընթացին:

Խորհրդակցություն

Ենթադրելով, որ տեղեկատվությունն առ այն, որ որոշակի պետական փաստաթուղթ նախագծման կամ վերանայման փուլում է, խորհրդակցության շրջանակներում պետական պաշտոնյաները քաղհասարակության ներկայացուցիչների կարծիքն են հարցնում կոնկրետ ոլորտի քաղաքականության կամ որոշակի պետական փաստաթղթի վերաբերյալ: Խորհրդակցությունը սովորաբար ներառում է պաշտոնյաների, որոնք տեղեկացնում են քաղհասարակությանը քաղաքականության կամ օրենքի մասին և խնդրում են թողնել մեկնաբանություններ և առաջարկություններ: Նախաձեռնությունը և թեման առաջարկվում են պետական պաշտոնյաների կողմից և ոչ թե՛ քաղաքացիական հասարակության:

Երկխոսություն

Երկխոսություն կարող են նախաձեռնել երկու կողմներն էլ: Այն կարող է

լինել ընդհանուր և հատուկ: Ընդհանուր երկխոսությունը երկկողմանի հաղորդակցություն է՝ կառուցված փոխադարձ շահերի և միասնական նպատակների վրա, որը ենթադրում է գաղափարների կանոնավոր փոխանակում: Սա կարող է լինել հանրային լուսման կամ քաղաքասարակության ներկայացուցիչների և պետական պաշտոնյաների միջև հատուկ հանդիպումների տեսքով: Քննարկումները շարունակական են և չեն վերաբերում քաղաքականության զարգացման որևէ կոնկրետ գործընթացի: Հատուկ երկխոսությունը կառուցված է կոնկրետ քաղաքականության զարգացման վերաբերյալ փոխադարձ շահերի վրա: Այս տարբերակի արդյունքը հիմնականում լինում են առաջարկությունը, ռազմավարությունը, գործողությունը կամ համատեղ օրենսդրությունը: Երկխոսության այս տեսակն ավելի հզոր է, քանի որ այն ենթադրում է կանոնավոր և հաճախակի հանդիպումներ, որոնց արդյունքում ձևավորվում է քաղաքական ռազմավարության կորիզը, և սովորաբար լինում է եզրակացություն՝ երկու կողմերի համաձայնությամբ:

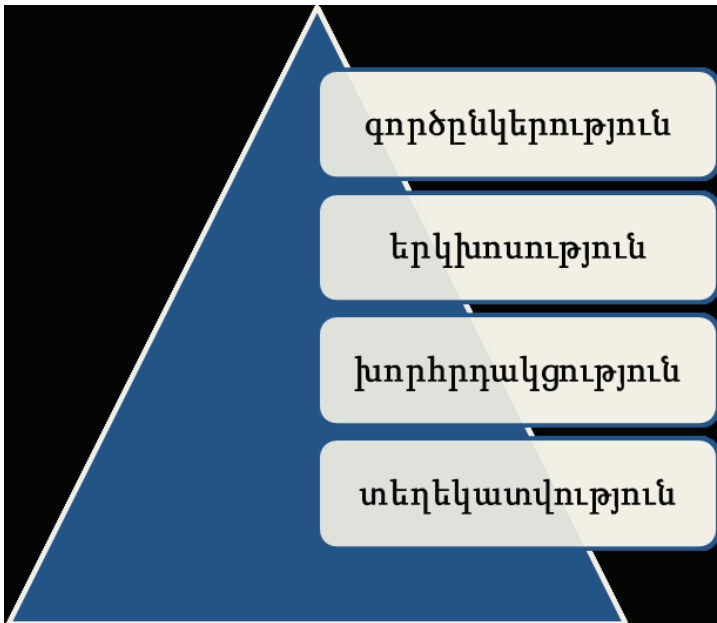
Գործընկերություն

Գործընկերությունը սովորաբար ենթադրում է համատեղ պարտականություններ որոշումների կայացման յուրաքանչյուր փուլում՝ օրակարգի սահմանում, նախագծում, որոշում, նախաձեռնության իրականացում: Սա մասնակցության ամենաբարձր և ամենակտիվ ձևն է և կարող է ընդգրկել այնպիսի գործողություններ, ինչպիսիք են քաղաքացիական հասարակությանը լիազորել մատուցել ծառայություններ, մասնակցել քննարկումների, հիմնել համատեղ որոշումների կայացման մարմիններ, որը նաև ընդգրկում է ռեսուրսների բաշխում՝ նախկին որոշումների իրականացման համար³³⁷:

Երբ այս չորս մակարդակները հաղթահարված են, ապա կարելի է խոսել ամբողջական մասնակցության մասին, իսկ մասնակցության ճանապարհը նոր սկսած սուբյեկտները պետք է ուշադիր ուսումնասիրեն մակարդակները և կարողանան մի փուլից անցնել մյուսը՝ պահպանելով բոլոր կանոնները, որպեսզի մասնակցությունը հնարավորինս արդյունավետ տեղի ունենա:

Եթե վերոնշյալ չորս տարբերակները պատկերենք բուրգի տեսքով, ապա կստանանք հետևյալ պատկերը՝

³³⁷ Civil Society: Levels and Forms of Participation, 2015.

Դիտարկելով այս մակարդակները ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունների շրջանակներում՝ կարելի է փաստել, որ մասնակցության գործընթացը դեռևս առաջին՝ տեղեկատվության մակարդակում է, քանի որ հաջորդը՝ խորհրդակցությունը, ներառում է ավելի ֆորմալ փոխհարաբերություններ քաղաքացիական հասարակության և պետական պաշտոնյաների միջև՝ գոնե հանդիպումների տեսքով, ինչը ԵՄ հարցերի վերաբերյալ դեռևս տեղի չի ունենում: Սրա մասին է փաստում վերջերս Հայաստանի արտաքին գործերի փոխնախարարի հայտարարությունն առ այն, որ իրենց կառույցը նկատելի է, որ քաղաքացիական հասարակության շնորհիվ ԵՄ – Հայաստան համագործակցությունն ավելի է ամրապնդվում, որովհետև այս շերտի ներկայացուցիչները հաճախ են մասնակցում տարբեր համաժողովների, դասընթացների՝ կազմակերպված ԵՄ-ի կողմից: Նա նաև ընդգծեց, որ Հայաստանի կառավարությունը շատ է գնահատում հասարակության այս հատվածի դերը ինչպես ԵՄ նախաձեռնություններում, այնպես էլ ազգային բարեփոխումներում: Նա հատուկ շեշտեց, որ ԵՄ-ի հետ համագործակցությունն անչափ կարևոր է Հայաստանի համար, և ՀՀ-ն շուտով պատրաստվում է ներկայացնելու մեկ այլ բաղադրիչ կոմերցիոն համագործակցության մեջ³³⁸:

Այսինքն՝ այսօր քաղաքացիական մասնակցությունը ամենացածր մակարդակում է, որը, որպես այդպիսին, չի ենթադրում մասնակցություն,

³³⁸ ԵՄ – Հայաստան հեռանկարները, 2015:

բայց մասնակցության առանցքն է, քանի որ այս փուլում քաղաքացիական հասարակության մասնակիցները տեղեկատվություն են ստանում պաշտոնական մակարդակում կատարվող իրադարձություններից, ինչի հիման վրա էլ կարող են հետագայում կազմակերպել և իրականացնել իրենց մասնակցությունը:

Մասնակցության այս մակարդակը վկայում է, որ քաղաքացիական հասարակությունը կարևոր դերակատարություն կարող է ունենալ ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունների հետագա զարգացման հարցում, քանի որ այս հատվածի մասնակցությունն արդեն դրված է ամուր հիմքերի վրա՝ հաշվի առնելով, որ ամենացածր մակարդակն արդեն իսկ առկա է: Իսկ այն, ինչն ամուր հիմքերի վրա է կառուցված, խոստանում է լինել հզոր, զարգացող և հարատև: Այստեղ առանցքային են սահուն անցումները մի փուլից մյուսին, ինչին կարելի է հասնել հետևողական աշխատանքի միջոցով:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

2013 թվականի Հայաստանի որոշումը՝ անդամակցել Եվրասիական տնտեսական միությանը, չխոչընդոտեց ՀՀ – ԵՄ հարաբերություններին, սակայն չնայած այն փաստին, որ Եվրոպական միությունը շարունակում է թիրախավորված աջակցություն ցուցաբերել ՀՀ-ում առկա տարբեր ոլորտներին, ստեղծված իրավիճակը թելադրում է, որ արմատական փոփոխություն է անհրաժեշտ՝ հարաբերությունների ամրապնդման ու նույն ուղիով ճանապարհը միասին շարունակելու համար, քանզի ՀՀ – ԵՄ համագործակցության ներուժը մեծ է, ակնկալվող պտուղները՝ հեռանկարային: Վերոնշյալ փոփոխության օրինակներից մեկը քաղաքացիական հասարակության ավելի ակտիվ ներգրավումն է, որը շատ կարևոր է թե՛ համագործակցության արդյունավետության բարձրացման, թե՛ ժողովրդավարության կայացման հարցերում (որը ԵՄ թիրախներից մեկն է):

Քաղաքացիական հասարակության ակտիվ ներգրավումը կարևոր է մի քանի պատճառներով: Նախ՝ քաղաքացիական հասարակության դերը տարեցտարի մեծանում է երկրների քաղաքականության մշակման և իրագործման հարցերում, և Հայաստանը բացառություն չէ: Աստիճանաբար այս ոլորտն ավելի առանցքային դերակատար է դառնում որոշումների կայացման գործընթացում և փոփոխությունների առաջաքաշման հարցերում: Այս կարողությունները և այն հսկայական ներուժը, որ այն ունի, պետք է օգտագործվեն նաև ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունների հետագա զարգացման համար:

Երկրորդ՝ քաղաքացիական հասարակությունը բավականին արագ տեմպերով զարգանում է Հայաստանում՝ հաղթահարելով դժվարու-

թյունները և մարտահրավերները: Այս շերտը նաև ժողովրդավարության կարևորագույն հենասյուներից մեկն է, և նրա ձայնն ու գործունեությունը ժողովրդավարական կառավարման ամենակարևոր մասն են:

Ոչ պակաս կարևոր է նաև այն, որ յուրաքանչյուր քաղաքացի ավելի պատրաստակամ է իրականացնելու կայացրած որոշումը, եթե ինքը մասնակցել է այդ գործընթացին և տեղյակ է մանրամասներին:

Շատ կարևոր է նաև նշել, որ քաղաքացիական հասարակության ներուժն ու կարողությունը նաև գրավել են Եվրոպական միության ուշադրությունը, և վերջերս այդ կառույցի տարբեր ներկայացուցիչներ նշում են այդ փաստը՝ արձանագրելով, որ արդեն սկսելու են ավելի մեծ ուշադրություն դարձնել հասարակության այս շերտին: Կարևորագույն խնդիրն այն է, որ քաղաքացիական հասարակության հետագա ներգրավումը լինի համապատասխան ձևով և անցնի աստիճանի բոլոր մակարդակներով, ինչն ի վերջո կհանգեցնի այնպիսի որոշումների կայացմանը, որոնցում իրենց հավասար դերակատությունն են ունեցել թե՛ քաղաքացիական հասարակությունը, թե՛ պետական պաշտոնյաները: Այս վերջինը և՛ ՀՀ – ԵՄ հարաբերություններին նոր շունչ հաղորդելու, և՛ ՀՀ-ում ավելի լավ ու հաշվետու կառավարման հասնելու միջոցներից կարևորագույններից է:

THE POTENTIAL OF ARMENIA–EU PARTNERSHIP: MORE ACTIVE INVOLVEMENT OF CIVIL SOCIETY AS A GUARANTEE OF DEEPER COOPERATION

ANNA GRADLYAN

INTRODUCTION

After the negotiations over the Association Agreement with the European Union for near 4 years, on September 3, 2013 Armenia decided to join the Eurasian Economic Union. This statement was an issue of controversy: some experts criticized it stating that a large amount of resources have been spent with no result. Another group of people saw the security-related issues as a base for this decision and tried to justify the decision. However, one thing was clear: hereinafter Armenia–EU relations would be different and the cooperation would be in another format. And although nearly one year has passed, there is still a lot of work to do to reinforce the relations and find new directions of partnership.

In order to develop possible constructive relations, it's necessary to understand the priorities and accentuations of both sides, and work towards the targets it is possible to achieve the relationship built on solid grounds. It's already for over 11 years Armenia and the EU have deepened the frameworks of their cooperation, and it's for six years, they closely and jointly implement activities in order to achieve better results. During this period, numerous projects have been implemented in Armenia targeting the main values of EU such as: human rights, democracy and the rule of law. However, it gradually became obvious that a new and different force is necessary to make them work more effectively. In this regard civil society can play a key role, and in order to emphasize its importance EU has established the Civil Society Forum within the framework of the Eastern Partnership (Eastern Partnership Civil Society Forum, 2015). This work will try to comprehensively present histories and the past Armenia–EU relations, and will show the importance more active involvement and participation of the civil society in the stabilization of Armenia–EU relations.

1. THE CIVIL SOCIETY AND ITS POTENTIAL...THROUGH THE EYES OF ARMENIA

1.1. THE POTENTIAL OF CIVIL SOCIETY

Civil society has its unique role as it can move the culture to the place where the political rapprochement is easier³³⁹.

The idea of civil society has gone a long way, and each new thinker found the unique meaning in it, which made concept “civil society” have an ambiguous role in different theoretical and worldviewing systems³⁴⁰.

Civil society is considered as a social area independent from state and market³⁴¹. As its definition is vague and it's not a new concept, often even contradictory meanings of the term may be found³⁴². However, combining the majority of them it can be concluded that the concept is mostly used to describe a number of organizations, networks, associations, groups and movements that are independent from government and sometimes join through collective action to push forward their common interests. Generally, civil society includes all the organizations which occupy the social space between family and state (except political parties and companies). Some definitions of the civil society also include some businesses such as: media, private schools and non-profit unions³⁴³.

As the term is broad and it is not perceived the same way by everyone, it is necessary to clearly define it within the framework of this work in order to better understand the subject matter of the paper. By saying civil society the sphere of voluntary action is usually meant, which is institutionalized and which differs from state and market (having in mind that in practice the borders are often distorted between these three)³⁴⁴.

Thus, the term “civil society” is a complex of voluntary associations relatively isolated from country, which operates on independent basis. It includes membership to unions and movements, citizens' participation in various unions, as well as it is person's civil responsibility in front of his/her society³⁴⁵.

³³⁹ Jack Sugden, *Civil Society and Peacebuilding in the Israeli–Palestinian Conflict: Football for peace and the view from the bottom*, 2011, 15

³⁴⁰ Beglaryan, *The Peculiarities of the Cooperation of State and Civil Society in Armenia and the National Security*, 2014, 90

³⁴¹ Civil Society, World Health Organization, 2015 <http://www.who.int/trade/glossary/story006/en/>

³⁴² Forbrig, *The Nexus between Civil Society and Democracy: Suggesting a Critical Approach*, 2002, 79–103

³⁴³ Civil Society, World Health Organization, 2015 <http://www.who.int/trade/glossary/story006/en/>

³⁴⁴ Paffenholz and Spurk, *Civil Society, Civic Engagement and Peacebuilding*, 2006, 2

³⁴⁵ Beglaryan, *The Peculiarities of the Cooperation of State and Civil Society in Armenia and the National Security*, 2014, 93

The contemporary perceptions of the democratic system are closely related to the idea of civil society³⁴⁶. As an important element of the democratization process, strong and weak sides of the civil society determine the speed of the transition stage; as well as civil society helps to maintain the democratic system itself³⁴⁷.

One of the most valuable roles of civil society is to encourage and arm the citizens of a certain country to participate in the processes of democracy building and good governance. This area helps citizens to create ways for raising their concerns and aspirations and present them to the leaders of a country, as well to make them serve the democratic processes³⁴⁸. Thus, citizens have an opportunity to become a participant in the decision-making process, thereby further becoming a part of the implementation process.

Overall, the democratic regime assumes a close cooperation between the state and the civil society institutions as a guarantee of political and economic stability³⁴⁹. And this regularity is gradually becoming more modern, taking into consideration the development of this area, as well the speed democracy building throughout the world. Therefore, it is necessary to be more accountable before civil society representatives, to engage them more in this or that process and force their participation in issues and reforms concerning state governance.

1.2. CIVIL SOCIETY IN ARMENIA

Depending on the angle, from which it is considered, the history of the civil society in Armenia is short or long. According to the modern perception of the term, that is civil society as an agent of democratization, the formation of civil society in Armenia is a new phenomenon. However, in the form of non-formal and self-organized unions, civil society has been one of the vital elements of the Armenian nation for centuries. During foreign dominations and pressures the Armenian people developed volunteerism system: a strong system of survival in church and community³⁵⁰.

In 1922–1991, during the years of the Soviet regime in Armenia, the development of civil society sector in the country has carried the impact of prevailing institutional structure of the socialistic system. The existing formal

³⁴⁶ Beglaryan, *The Peculiarities of the Cooperation of State and Civil Society in Armenia and the National Security*, 2014, 90

³⁴⁷ Civil Society, World Health Organization, 2015 <http://www.who.int/trade/glossary/story006/en/>
³⁴⁸ *ibid*

³⁴⁹ Beglaryan, *The Peculiarities of the Cooperation of State and Civil Society in Armenia and the National Security*, 2014, 94

³⁵⁰ Aslanyan, S., Adibekian, A., Ajabyan, N., & Coe, B. A., *Civil Society in Armenia: From a Theoretical Framework to a Reality*, 2007, 20

organizations and unions have been controlled by an authoritarian state, while any independent civil union or action was considered as a threat to state authority. The “non-governmental” organizations of the Soviet period were to mostly serve the state and party supporting the communist ideology with its mission and activity rather than to satisfy the public needs through the voluntary initiatives. This led to the decline of formal civil society in Armenia³⁵¹.

The traces of the contemporary Armenian civil society are noticed at the end of the 1980s, when the reconstruction (“perestroika”) gave an opportunity for emerging of the contemporary social movements. Those movements were very important from the point of view of their impact on the policy of the government. For example, the ordinary citizens managed to impact the public policy in 1989, when hundreds of thousands of people participated in the environmental movement, which at that time was the only platform the USSR allowed for such gatherings and movements. People were organizing strikes and rallies to protest the continuous exploitation of the nuclear power station, as well as they were raising their voice against the chemical factory near Yerevan, which released toxic vapors and negatively impacted the nearby communities³⁵². Those movements were so powerful that they led to the closing of several industrial enterprises, which highly polluted the environment. By getting stronger with people gathered over the national values, these protests sought to reach the independence of Armenia from the USSR. The public groups and non-governmental organizations mostly expressed their support to these ideas. In 1991 the authorities of Armenia stated about their decision to separate from the Soviet Union. The civil society began to self-organize in a quick but chaotic way without getting any essential support from the state or the private sector³⁵³.

Since the 1990’s, the civil society in Armenia has been formed through foreign support. During the gradual transition towards democracy, the number of non-governmental organizations was increased, which were more organized and target-oriented to satisfy the growing society concerns such as: unemployment, social and health needs. Their activities were also aimed at the dissemination of democratic values and human rights³⁵⁴.

The implemented amendments in the law on “Non-governmental

---

³⁵¹ Beglaryan, *The Peculiarities of the Cooperation of State and Civil Society in Armenia and the National Security* 2014

³⁵² Aslanyan, et al. 2007, 21

³⁵³ Hakobyan L, Tadevosyan M, Sardar A, & Stepanyan A, *Armenian Civil Society: from transition to consolidation*, 2010, 26

³⁵⁴ Hakobyan L, Tadevosyan M, Sardar A, & Stepanyan A, *Armenian Civil Society: from transition to consolidation*, 2010, 27

organizations” in 2009 should be viewed as an important phase in the development processes Armenian civil society. The participation of over 100 NGO representatives in the process of final amendments in the package testifies their increasing impact. Another positive result of the development of civil society was the fact that at the end of 2009 the NGOs succeeded to establish the cooperation between society and public administration bodies on the technical level promoting social partnership. 24 local self-government bodies provided subsidies from their budget for NGOs. The reforms were implemented in a number of ministries’ regulations, and according to accomplished amendments, the key issues of their activities should be discussed with NGO representatives until its submission to the RA government for confirmation³⁵⁵.

Since 2011, civil society area began to get active and a necessity was born to organize “public forums”. In February 2011, “Civil Society Index: Armenia” report was presented, and the experts recorded increase in the number of civil initiatives.

The European Union also had a contribution in the development of civil society, particularly within the framework of the “Eastern Partnership” program. This is proved by the conference organized in Yerevan in the fall of 2011, which was dedicated to the role of civil society in the process of European integration. During the conference it was noted that civil society had a significant role in strengthening the relationship between people and in spreading values.

The socio-political processes in RA allow concluding that civil society has been formed and is developing in Armenia, which is very important. State-civil society cooperation is also developing and upper levels begin realizing the role of civil society in state governance. The government gradually begins to perceive this sector as a partner and becomes accountable to wide masses of society³⁵⁶.

2. NEW FORMAT OF ARMENIA-EU RELATIONS WITH MORE ACTIVE INVOLVEMENT OF CIVI SOCIETY

2.1. ARMENIA-EU RELATIONS THROUGH THE EYES OF HISTORY

The collapse of the Soviet Union brought with it immense changes in three South Cascauian countries (Armenia, Azerbaijan, Georgia), which became independent and faced serious economic and political problems, as well with

³⁵⁵ Beglaryan, *The Development Process of Civil Society in Armenia*, 2013, 126

³⁵⁶ Beglaryan, *The Development Process of Civil Society in Armenia*, 2013, 128

regional conflicts³⁵⁷.

The EU–South Caucasus relations began to develop since 1991 mostly within the framework of support projects. EU–Armenia relations are regulated by EU–Armenia Partnership and Cooperation Agreement, which was signed in 1996 and entered into force in 1999. The agreement allows extensive cooperation in the areas of political dialogue, trade, investments, economy, legislation and culture.

The involvement of Armenia in the European Neighborhood Policy in 2004, and then in the Eastern Partnership in 2009 showed the commitment of the EU to establish closer relations with Armenia. For this purpose in 2009 the negotiations over the Association Agreement were launched and ended in July 2013. The agreement, however, was not pre–signed, as on September 3 of the same year Armenia decided to join the Custom Union of Russia, Belarus and Kazakhstan. Nevertheless, this decision did not have negative effect on Armenia’s relations with the European Union. During the Eastern Partnership Vilnius Summit in 2013, EU and Armenia reaffirmed their commitments for closer and stronger cooperation aimed at the continuous improvement of democratic institutions and judiciary, promotion of human rights and rule of law, good governance, fight against corruption, strengthening civil society, further improvement of enhanced trade and investments, continued implementation of mobility partnership and increased sectoral cooperation. As a continuation of the cooperation, EU–Armenia Visa Facilitation and Readmission Agreements entered into force from January 1, 2014.

Additionally, it should also be noted that EU is the main trade partner of Armenia, accounting for 30% of the total trade volume of Armenia³⁵⁸.

It becomes clear that the 2013 September decision of Armenia did not bring end to EU–Armenia relations, which continue to develop as the continuous programs show. During the conference held at the beginning of 2015, EU representative mentioned that this year has been an important and crucial one for EU–Armenia relations, when the two sides should jointly define the framework for further relations and the latter’s legal basis. He also mentioned that EU expected successful initial discussions, which would give an opportunity to launch new negotiations over EU–Armenia agreement³⁵⁹. This statement once again testifies that Armenia–EU relations are not stagnated but are developing

³⁵⁷ Arabidze, (Caucasus 2007), 2007, 12

³⁵⁸ EU Delegation To Armenia, Political and Economic Relations, 2015, http://eas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/political_relations/index_hy.htm

³⁵⁹ Opening remarks and keynote address of the Head of Delegation Traian Hristea at the conference “EU–Armenia Cooperation: Perspective in the Actual Political Environment” 2015

and going to take a new format.

2.2. MORE ACTIVE INVOLVEMENT OF CIVIL SOCIETY AS AGUARANTEE OF DEEPER COOPERATION OF ARMENIA–EU

As it has been noted, although the decision of Armenia to join the Eurasian Economic Union, Armenia–EU relations didn't reach a deadlock and now a new format of cooperation is sought, which will bring deeper partnership. As recently civil society has matured enough, we can think about more active involvement of this layer of within the framework of Armenia–EU cooperation.

Recently, during a number of events and conferences the EU representatives have emphasized the potential of civil society and assured that they were going to implement more active work with this sector. The head of Cooperation section of the EU delegation in Armenia Hoa–Binh Adjemian mentioned that civil society was the basis of the development of human rights and reinforcement of democratic processes, and EU saw the potential of its development and supported NGOs On their way to progress³⁶⁰.

Generally, giving an opportunity to people to participate in policy and decision–making on the lower level is the key of democratic legitimacy of state institutions. Policy is more successful, when it is based on mutual agreement and targets common benefits and interests³⁶¹. If a citizen participates in decision–making processes and has an opportunity to raise his/her voice and express an opinion, then the problem of “commitment” will not appear in the stage of implementation of the decision.

The current challenges faces EU show that the agreement and cooperation with civil society are very important. The experience and special knowledge that the representatives of this sector have, can improve the process of decision–making and make it more reliable. This helps people of the wider layers to have their participation in decision–making, and, therefore, to more effectively implement them³⁶².

Being well aware of all this, recently the European Union emphasizes a lot that the involvement of this layer of society will be one of its targets. The EU representative in Armenia Traian Hristea has emphasized the important role

³⁶⁰ Papyan, S, EU Supports NGOs, because Armenian Civil Society has a Potential for Deveopment, 2015

³⁶¹ European Economic & Social Committee, Civil Society, 2015 <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.civil-society>

³⁶² *ibid*

of civil society in the discourse of the EU–Armenia relations and encouraged its participation in the formation of EU–Armenia cooperation. Recently the EU representative also mentioned that “being aware of the important function of civil society institutions in the process of reforms, the EU Delegation and the EaP CSF Armenian National Platform are determined to encourage more active participation of civil society in outlining further problems of the Eastern Partnership and the development of the policy aimed at country’s democratization.”³⁶³

Another EU representative has surely stated that communication and transparency were very important challenges and that they should be properly addressed, and which would require much more resources in future. He assured that EU was aware that the citizens of Armenia still needed to understand what the European Union was and what it could give to Armenia. The emphasis should be put on how EU support could impact the daily life of ordinary people, and not how much millions were spent on this or that project.

The transformation in Armenia concerns all layers of society. Strong reforms require strong local support. EU, in this regard, calls the government of Armenia to launch dialogue with civil society, as it grants huge importance to the involvement of this layer of society in the implementation and monitoring of reforms and tries to provide assistance through various support projects³⁶⁴. All these confirm the fact that in the basis of a new format of cooperation with Armenia EU also sees civil society, without whose participation it is impossible to achieve development of democracy.

However, as the participation does not happen at once, but starts from the lowest level and gradually rises to the top, the given work will present the hierarchy and try to clarify the current level of civil society participation, as well as show the direction of success.

3. The participation levels of civil society: VIEW to armenia

Certain preconditions are necessary for the overall process of participation process to happen, so as it is possible to talk about a proper process and enabling environment for citizen participation. Particularly, there should be an agreement from both sides on the rules of citizens’ participation, mutual trust that both parties commit to improving lives of citizens, accountability and transparency relating to the manner and the results of participation, as well

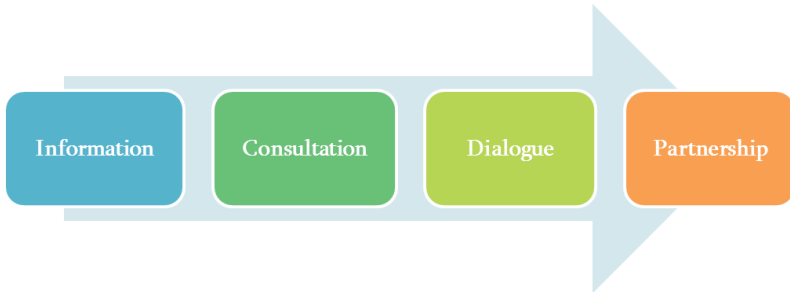
³⁶³ EU–Armenia Perspectives, 2015

³⁶⁴ Opening remarks and keynote address of the Head of Delegation Traian Hristea at the conference “EU–Armenia Cooperation: Perspective in the Actual Political Environment” 2015

as the right of CSOs to act independently and advocate stands that differ from those of public authorities.

Four levels of participation are distinguished, the lowest of which assumes passive participation and the highest one – active participation.

They are:

Information

Access of information is the basis of all the next steps in the involvement of civil society representatives in the process of decision-making. This is a relatively low level of participation, which refers to one-way flow of information from state authorities, and inclusion of civil society is not expected at this level. However, the provision of information from the public authorities to the general public, especially to civil society representatives is the main precondition of citizen involvement. Without knowing that a public document is drafted or reviewed; no citizen or civil society organization can contribute to the process.

Consultation

Assuming that the information that a certain public document is in the stage of drafting or reviewing, consultation is a form of initiative, where public authorities ask the opinion of civil society representatives on a specific field of policy or for a concrete public document. Consultation usually involves officials, who inform civil society representatives about the development of certain policies or of the law and ask them for comments and suggestions. The initiative and the topic are suggested by the public authorities and not from civil society representatives.

Dialogue

Dialogue can be initiated by both sides. It can be general and special. General dialogue is a bilateral communication established on mutual interests

and common goals, which assumes regular exchange of ideas. This can take a form of public hearings and all the way to specialized meetings between representatives of civil society and state officials. The discussions are continuous and do not refer to any concrete process of the policy development. Special dialogue is built on mutual interests concerning concrete policy development. The result of this version is mainly a suggestion, strategy, action or joint legislation. This kind of dialogue is stronger as it implies regular and frequent meetings as a result of which the core of the political strategy is developed, and usually results with conclusions that both parties agree to.

Partnership

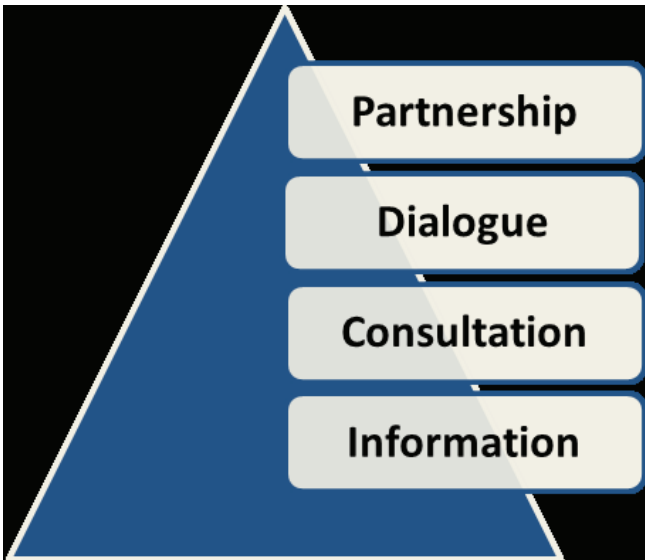
Partnership usually implies joint responsibilities during each stage of decision-making process starting from setting an agenda, drafting, decision and implementation of the political initiative or a of a certain law. This is the highest and most active form of participation, and it can also include activities such as delegating specific issues to civil society organizations, i.e. providing services and up to participation forums and establishment of joint decision-making bodies, including allocation of resources to execute previously reached decisions etc³⁶⁵.

When all of these four levels are complete, we can talk about full participation and those, who have just their road to participation, should carefully study the levels and should be able to pass from one stage to another holding to all rules in order to have effective participation.

If we visualize the above mentioned four versions in a form of pyramid, then we will get the following figure:

---

³⁶⁵ Civil Society: Levels and Forms of Participation, 2015

When we address these levels within the framework of Armenia–EU relations, it can be stated that the process of participation is still on the first – information level, as the next stage – consultation includes more formal relations between civil society and public authorities, at least in the form of meetings, which does not happen yet concerning EU issues. This testifies the statement recently made by the deputy foreign minister of RA, specifically that their institution noticed that due to civil society activities, EU–Armenia cooperation is strengthening, as the representatives of this layer often participate in various conferences, lectures and trainings organized by the EU. He also emphasized that the government of RA values much the role of this sector of society, in the EU initiatives, as well as in national reforms. He especially emphasized that the cooperation with the EU is too important for Armenia, and the RA is soon going to present another component in the commercial cooperation³⁶⁶.

It means that today civil participation is on the lowest level which, as such, doesn't imply participation, but it is the milestone for participation, as in this stage the participants of civil society get information from the activities of the official level, based on which they can further organize and implement their participation.

This level of participation also confirms that civil society can have an important role in the further development of Armenia–EU relations, as the participation of this sector is already on strong basis, taking into consideration

³⁶⁶ EU–Armenia Perspectives, 2015

that the lowest level already exists. And what is built on strong basis promises to be powerful, developing and permanent. Fluent transition from one phase to another is key here, which can be achieved through consistent and hard work.

CONCLUSION

Armenia's 2013 decision to join the Eurasian Economic Union has not hindered Armenia–EU relations, but although the European Union continues to provide targeted support to various sectors in Armenia, the current situation dictates that a radical change is necessary to strengthen the relations and jointly continue the path, as the potential of Armenia–EU cooperation is big and the expected results are prospective. One example of the above–mentioned change is the more active involvement of civil society in decision–making processes, which is very important in both increasing cooperation effectiveness and in building democracy (which is one of the EU targets).

The active involvement of civil society is important for several reasons. First of all, the role of civil society increases in the development and implementation of state policy year by year, and Armenia is not an exception. This sector gradually becomes a key player in the process of decision–making and in making changes. These capacities and the immense potential, which it has, should also be used for the further development of Armenia–EU relations.

Second, civil society develops quite rapidly in Armenia, overcoming the difficulties and challenges. This layer is also one of the most important pillars of democracy and its voice and activities comprise the most important part of democratic governance.

Last but not least, each citizen is more willing to implement the decision made, if he/she has participated in the process and is aware of the details.

It is also very important to mention that the potential and capacity of civil society has also attracted the attention of the European Union, and different representatives of that institution recently note that fact, stating that they are going to start paying more attention to this layer of society. The most important problem is that the further involvement of civil society is in the appropriate way and goes through all the levels of pyramid, which will, eventually, lead to the establishment of such a decision–making system, where both civil society and public authorities have equal roles. The latter is the most important cornerstone for both giving new breath to Armenia–EU relations and achieving better and accountable governance.

ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՄ – ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒ- ԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ. ՆՈՐ ՁԵՎԱԶԱՎՓ

ՄՈՒՇԵՂ ՂԱՀՐԻՅԱՆ

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո՝ 1952 թ., Եվրոպական 6 պետություններ՝ Ֆրանսիան, Արևմտյան Գերմանիան, Իտալիան, Նիդերլանդները, Բելգիան և Լյուքսեմբուրգը, ստեղծեցին Աձխի և պողպատի Եվրոպական համայնքը, որը դարձավ Եվրոպական երկրների ինտեգրացիայի առաջին քայլը: Այդ ժամանակվանից ի վեր այն միայն ընդլայնվել է, ներառել նոր երկրներ ու տարածաշրջաններ:

Աձխի և պողպատի Եվրոպական համայնքի հիման վրա 1957 թ. Հռոմի պայմանագրով ստեղծվել է Եվրոպական տնտեսական միությունը, իսկ 1992 թ. Մասստրիխտի պայմանագրով՝ Եվրոպական միությունը: Եվրոպական երկրները տասնամյակների ընթացքում անցել են ինտեգրացիայի բոլոր աստիճաններով՝ ազատ առևտրից, մաքսային միությունից մինչև արժույթային միություն: Տնտեսական ինտեգրացիային զուգահեռ ընթացել է նաև քաղաքական ինտեգրացիան:

1952 թ. հետո Եվրոպական երկրների միությունը 7 անգամ ընդլայնվել է և այժմ այն ունի 28 անդամ: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ընդլայնում է տեղի ունեցել դեպի արևելք՝ աստիճանաբար ինտեգրելով նախկին սոցճամբարի ու խորհրդային երկրների մի մասին:

Եվրամիությունը հարևան տարածաշրջանների հետ սերտ համագործակցության ու ինտեգրացիայի ծրագրեր է իրականացնում: Խոսքը Հյուսիսային Աֆրիկայի, Հարավային Կովկասի, Մերձավոր Արևելքի, Բալկանյան երկրների մասին է:

Նախկին խորհրդային 6 երկրների՝ Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի, Ուկրաինայի, Մոլդովայի և Բելառուսի հետ Եվրամիությունը նախաձեռնել է «Արևելյան գործընկերություն» անվանումը ստացած ծրագիրը:

Հայաստան – Եվրամիություն հարաբերություններ

Եվրամիության հետ ՀՀ համագործակցությունը կարգավորող հիմնական փաստաթուղթը՝ «Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիրը», ուժի մեջ է մտել 1999 թ. հուլիսին 10 տարի ժամկետով: Ըստ համաձայնագրի համապատասխան դրույթի՝ ժամկետը լրանալուց հետո այն յուրաքանչյուր տարի ինքնաբերաբար երկարացվում է:

Ներկայում Հայաստանի և ԵՄ-ի միջև համագործակցությունը կանոնակարգվում է նաև Հայաստան – ԵՄ Եվրոպական հարևանության քաղաքականության (ԵՀՔ) գործողությունների ծրագրով (ENP Action Plan), որը պաշտոնապես հաստատվել է 2006 թ. նոյեմբերի 14-ին Բրյուսելում: ԵՀՔ գործողությունների ծրագրով առանձնացվում են համագործակցության մի շարք առաջնային ոլորտներ, ինչպիսիք են օրենքի գերակայություն, ժողովրդավարական կառույցների ամրապնդում, մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների հարգանք, ներդրումային միջավայրի բարելավում և այլն³⁶⁷:

2012 թ. դեկտեմբերին ԵՄ-ի և Հայաստանի միջև ստորագրվեց Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրին կից արձանագրություն՝ ԵՄ ծրագրերին Հայաստանի մասնակցության ընդհանուր սկզբունքները ղեկավարող շրջանակային պայմանագրի մասին:

ԵՄ-ը Հայաստանի առևտրային հիմնական գործընկերն է, որին բաժին է ընկնում Հայաստանի առևտրի ընդհանուր ծավալի 30 %-ը:

ԵՄ-ի «Արտոնությունների ընդհանրացված համակարգ» (GSP) ռեժիմի շրջանակներում Հայաստանը 2005 թվականի հուլիսից ի վեր իրավունք է ստացել օգտվելու ԵՄ-ի GSP կանոնակարգի ներքո կայուն զարգացման և լավ պետական կառավարման հատուկ խրախուսական դրույթներից՝ այսպես կոչված «Արտոնությունների ընդհանրացված համալրված համակարգ» (GSP+) ռեժիմից: GSP+ ռեժիմը հնարավորություն է տալիս հայ արտահանողներին արտոնյալ պայմաններով մուտք գործելու ԵՄ շուկա՝ ապահովելով շուրջ 6400 ապրանքատեսակների արտահանումը դեպի ԵՄ-ի շուկաներ գրոյական մաքսատուրքերով: Հայաստանի կողմից GSP-ի օգտագործման մակարդակը բարձր է. 90 % է³⁶⁸:

Արևելյան գործընկերություն

Արևելյան գործընկերության ծրագիրն ազդարարվել է 2009 թ. մայիսի 7-ին Պրահայում կայացած ԵՄ և հետխորհրդային 6 պետությունների ղեկավարների գագաթաժողովի ժամանակ, որի ընթացքում ընդունվել է համատեղ հռչակագիր: Ծրագրի նախաձեռնողներն են Լեհաստանն ու Շվեդիան, իսկ գաղափարը ներկայացվեց 2008 թ. մայիսի 26-ին ԵՄ խորհրդի արտաքին գործերի հանձնաժողովում:

Պրահայում ընդունված հռչակագրում նշված է, որ Արևելյան գործընկե-

³⁶⁷ ՀՀ ԱԳՆ կայք, Երկկողմ հարաբերություններ, <http://www.mfa.am/hy/country-by-country/eu/>

³⁶⁸ Հայաստանում Եվրոպական միության պատվիրակության կայք, Քաղաքական և տնտեսական հարաբերություններ, http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/political_relations/index_hy.htm

րության գլխավոր նպատակը անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծելն է Եվրամիության ու շահագրգիռ գործընկեր երկրների միջև քաղաքական ասոցիացիան ու հետագա տնտեսական ինտեգրացիան արագացնելու համար: Արևելյան գործընկերությունն աջակցելու է գործընկեր երկրների քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումներին՝ հեշտացնելով մերձեցումը Եվրոպական միությանը³⁶⁹:

Արևելյան գործընկերության շրջանակներում բազմակողմ համագործակցությունն իրականացվում է չորս տարբեր թեմատիկ պլատֆորմների միջոցով.

- ժողովրդավարություն, արդյունավետ կառավարում և կայունություն,
- տնտեսական ինտեգրում և համապատասխանեցում ԵՄ քաղաքականության հետ,
- էներգետիկ անվտանգություն,
- մարդկանց միջև շփումներ³⁷⁰:

Արևելյան գործընկերության ձևաչափը պետք է նոր մակարդակի բարձրացնի Եվրամիության ու ծրագրին մասնակից երկրների հարաբերությունները: ԱլԳ ծրագիրն իր բնույթով աշխարհաքաղաքական նշանակություն ունի, որովհետև նախատեսում է այդ երկրների աստիճանական տնտեսական ինտեգրացիա ԵՄ-ի հետ:

Արևելյան գործընկերության ծրագրի շրջանակում մասնակից երկրները Եվրամիության հետ բանակցություններ սկսեցին ասոցացման համաձայնագրի ստորագրման համար: Ասոցացման համաձայնագրի առանցքային տարրն ազատ առևտրի գոտու ստեղծումն է (Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի գոտի):

2010 թ. հուլիսին մեկնարկեցին ՀՀ – ԵՄ ասոցացման համաձայնագրի, իսկ 2012 թ. հունիսին՝ ԽՀԱԱԳ շուրջ բանակցությունները: Բանակցությունները հաջողությամբ ավարտվեցին 2013 թ. հուլիսին: Համաձայնագիրը չստորագրվեց 2013 թ. սեպտեմբերի 3-ի Հայաստանի որոշումից հետո:

Մոսկվայում Հայաստանի ու Ռուսաստանի նախագահներ Սերժ Սարգսյանի և Վլադիմիր Պուտինի բանակցություններից հետո կողմերը հանդես եկան համատեղ հարաբերությունները նոր մակարդակի բարձրացնելու վերաբերյալ հայտարարությամբ: Սերժ Սարգսյանը թե՛ Հայաստանի հանրության, թե՛ Եվրոպայի համար անակնկալ հայտարարություն արեց Ռուսաստանի, Բելառուսի և Ղազախստանի հիմնած Մաքսային միությանը միանալու մասին: ՀՀ նախագահի խոսքում նշված էր. «Մենք

³⁶⁹ Council of the European Union, Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague, 7 May 2009, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf

³⁷⁰ ՀՀ ԱԳՆ կայք, Երկկողմ հարաբերություններ, <http://www.mfa.am/hy/country-by-country/eu/>

հանգամանալի քննարկում անցկացրինք նաև Եվրասիական ինտեգրացիայի հարցերի վերաբերյալ, և ես հաստատեցի Հայաստանի ցանկությունը՝ միանալու Մաքսային միությանը և ներգրավվելու Եվրասիական տնտեսական միության ձևավորման գործընթացում:

20 տարի առաջ Հայաստանը Ռուսաստանի և ԱՊՀ այլ երկրների հետ գործընկերությամբ ձևավորեց իր ռազմական անվտանգության համակարգը Հավաքական անվտանգության պայմանագրի ձևաչափում: Այժմ ՀԱՊԿ-ի մեր գործընկերները ձևավորում են տնտեսական փոխգործակցության նոր հարթակ: Ես քանիցս ասել եմ, որ գտնվելով ռազմական անվտանգության մի համակարգում՝ անհնար է և անարդյունավետ մեկուսանալ համապատասխան աշխարհատնտեսական տարածքից»³⁷¹:

Սեպտեմբերի 3-ից Հայաստան – Եվրամիություն հարաբերություններում սկսվեց անորոշության փուլը: Մաքսային միության պայմանագրի և ԵՄ ասոցացման համաձայնագրի հակասությունների պատճառով վերջինս այլևս չէր կարող ստորագրվել: Ասոցացման համաձայնագիրը, որը պետք է ՀՀ – ԵՄ հարաբերությունները նոր մակարդակի բարձրացներ, և որի շուրջ բանակցություններ էին տարվել 3 տարուց ավելի, դուրս եկավ օրակարգից:

Անակնկալ որոշումը Հայաստանի ու Եվրամիության հարաբերությունները վերաիմաստավորելու խնդրի առաջ կանգնեցրեց: Մի կողմից՝ Եվրամիությունը Հայաստանի առևտրային ամենամեծ գործընկերն է, ԵՄ-ը բազմաթիվ պետական ու հանրային ծրագրեր է ֆինանսավորում Հայաստանում, Երևանը բարեփոխումների հարցում աջակցություն է ակնկալում հենց Եվրամիությունից, սակայն մյուս կողմից՝ Հայաստանի ղեկավարությունը որոշում է կայացրել նոր ձևավորվող մեկ այլ տնտեսական միության անդամակցել, որը բացառում է տնտեսական ինտեգրացիայի խորացումը Եվրամիության հետ:

Վիլնյուսից Ռիգա

2013 թ. նոյեմբերի 28–29-ին Լիտվայի մայրաքաղաք Վիլնյուսում կայացավ Արևելյան գործընկերության հերթական գագաթաժողովը: Վիլնյուսում Հայաստանն ու Եվրամիությունն ընդգծեցին Արևելյան գործընկերության շրջանակում փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող ոլորտներում հարաբերությունները զարգացնելու ցանկությունը՝ շեշտելով հարաբերությունների հիմքը վերանայելու ու արդիականացնելու կարևորությունը³⁷²:

³⁷¹ ՀՀ նախագահի պաշտոնական կայք, Հայաստանի և Ռուսաստանի նախագահներն ամփոփել են բանակցությունների արդյունքները, 03.09.2013, <http://www.president.am/hy/press-release/item/2013/09/03/President-Serzh-Sargsyan-working-visit-to-Russian-Federation/>

³⁷² Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28–29 November 2013 Eastern

Հասկանալի է, որ 2–3 ամսում անհնար կլիներ մշակելու ու բանակցելու հարաբերությունների որևէ նոր ձևաչափ, այդ պատճառով Վիլնյուսի հռչակագրում միայն ընդհանուր ձևակերպումներ ընդգրկվեցին:

Այս գազաթափողովից հետո դեպքերը շատ արագ սկսեցին զարգանալ: Վիլնյուսի և 2015 թ. Ռիգայի գազաթափողովների միջև ընկած ժամանակահատվածում Հայաստանն անդամակցեց Եվրասիական տնտեսական միությանը, Վրաստանն ու Մոլդովան նախաստորագրեցին, ապա ստորագրեցին ասոցացման համաձայնագիրը, Ուկրաինայում տեղի ունեցավ Եվրամայդանը, որի հետևանքով իշխանափոխություն եղավ, Կիևը և ստորագրեց ասոցացման համաձայնագիրը, Ռուսաստանն իրեն միացրեց Ղրիմը, Ուկրաինայի արևելքում ռազմական գործողություններ սկսվեցին, Եվրամիության ու Ռուսաստանի հարաբերությունները լարվեցին:

Վիլնյուսից Ռիգա 2 տարվա ընթացքում ԱԳ երկրները տարբեր առաջընթաց գրանցեցին ԵՄ–ի հետ հարաբերությունների խորացման գործում: Նախքան սեպտեմբերի 3–ը և Վիլնյուսի գազաթափողովը Հայաստանը, Մոլդովան, Վրաստանն ու Ուկրաինան հավասար ընթանում էին դեպի ասոցացման համաձայնագրի ստորագրությունը, իսկ Ադրբեյջանն ու Բելառուսը շահագրգիռ չէին այն ստորագրելու: Այժմ պատկերը փոխվել է. Մոլդովան համարվում է 6 երկրներից ամենամեծ հաջողություններ գրանցած երկիրը, որին հաջորդում են Վրաստանն ու Ուկրաինան: Հայաստանն ասոցացման համաձայնագիրը չի ստորագրելու բանակցված տեսքով, իսկ Բելառուսի ու Ադրբեյջանի համար համաձայնագիրն առաջնահերթություն չէ: Ահա այս պայմաններում Եվրամիությունը և ԱԳ երկրները մոտեցան Ռիգայի գազաթափողովին:

Ռիգայից հետո. նոր ձևաչափ

2015 թ. մայիսի 21–22–ին Լատվիայի մայրաքաղաք Ռիգայում տեղի ունեցավ Արևելյան գործընկերության հերթական գազաթափողովը, որը պետք է պատասխաներ ծագած մարտահրավերներին ու նոր իրողություններին: Ռիգայի գազաթափողովը, այնուամենայնիվ, շատ հարցերի պատասխաններ չտվեց:

Կարելի է ասել, որ ԱԳ ձևաչափում միայն մեկ սկզբունքային փոփոխություն արձանագրվեց. Եվրամիությունը մասնակից բոլոր 6 երկրների համար ընդհանուր մոտեցումից անցում կատարեց տարբերակված, անհատական մոտեցման: Դա ավելի ճկուն է դարձնում ծրագիրը. կիրառել անհատական մոտեցում՝ միաժամանակ պահպանելով ԱԳ ամբողջականու-

թյունը: Նոր մոտեցումն ամրագրվեց Ռիգայում կայացած ԱԳ գագաթաժողովում ու դրա հռչակագրի կետերում: Այս փոփոխությունը հնարավոր է դարձնում ՀՀ – ԵՄ հարաբերություններում նոր ձևաչափի ընտրությունը, բայց այդ մասին խոսելն առայժմ վաղ է:

Ռիգայի գագաթաժողովի հռչակագրի 2–րդ կետում նշված է՝ Եվրոպական հարևանության և Արևելյան գործընկերության շրջանակներում գագաթաժողովի մասնակիցները վերահաստատում են գործընկերներից յուրաքանչյուրի ինքնիշխան իրավունքը՝ ազատորեն ընտրելու հավակնությունների մակարդակը և նպատակները, որոնց նա ձգտում է ԵՄ–ի հետ հարաբերություններում: ԵՄ–ը և նրա ինքնիշխան գործընկերները պետք է որոշեն, թե ինչպես են ցանկանում շարունակել իրենց հարաբերությունները³⁷³:

Ռիգայի գագաթաժողովի արդյունքներով Հայաստանի մասով կարելի է առանձնացնել հետևյալը. Հայաստանն ու Եվրամիությունը քննարկելու են վիզային ռեժիմի շուրջ երկխոսության մեկնարկի հարցը, ակնկալվում է հնարավորինս շուտ բանակցություններ սկսել ավիացիոն համաձայնագրի շուրջ: Գագաթաժողովից առաջ՝ մայիսի 19–ին, Եվրահանձնաժողովն առաջարկել է Եվրամիության խորհրդին թույլ տալ Հայաստանի հետ նոր համաձայնագրի շուրջ բանակցություններ սկսել³⁷⁴: Վիլնյուսի գագաթաժողովի համեմատ՝ ՀՀ–ի ու ԵՄ–ի միջև համագործակցության նոր ոլորտներ առանձնացված չեն:

Հայաստանի իշխանությունը բազմիցս հայտարարել է, որ պատրաստ է Եվրամիության հետ խորացնել հարաբերություններն այն բոլոր ոլորտներում, որոնք չեն հակասում Եվրասիական տնտեսական միությունում Հայաստանի ստանձնած պարտավորություններին: ԵՄ պաշտոնյաներն իրենց հերթին շեշտում են, որ յուրաքանչյուր երկիր ինքն է որոշում կայացնում իր ապագայի վերաբերյալ և ազատ է անդամակցելու իր նախընտրած ինտեգրացիոն միությանը:

Պաշտոնական Երևանը պատրաստ է ստորագրելու ասոցացման համաձայնագիրն առանց դրա առանցքի՝ Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի համաձայնագրի, ինչը կփորձի ներկայացնել իբրև «և – և»–ի քաղաքականության հաջողություն: Սեպտեմբերի 3–ի Հայաստանի կտրուկ շրջադարձից որոշ ժամանակ անց փոխվել է ԵՄ՝ «կամ – կամ» միանշանակ դիրքորոշումը: Եվրամիությունն առաջարկների է սպասում Հայաստանից: Բրյուսելում ընդգծում են, որ ԱԳ երկրների հետ հարաբերությունները կխո-

³⁷³ Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Riga, 21–22 May 2015, file:///C:/Users/ASUS%20X551C/Downloads/Riga%20Declaration%20220515%20Final%20(1).pdf

³⁷⁴ European Commission – Daily News, Proposal for a framework agreement between the EU and Armenia, http://europa.eu/rapid/press-release_MEX-15-5011_fr.htm, May 20, 2015,

րացնեն այնքան, որքան ձգտում է տվյալ երկիրը: Չնայած կողմերը պայմանավորվել են բանակցել նոր փաստաթղթի շուրջ, առայժմ անորոշ է, թե որ ոլորտներն են ընդգրկելու դրանք, ներառելի՞ն է այն տնտեսական հարաբերությունների խորացման բաղադրիչ, թե՞ ոչ:

Հաշվի առնելով, որ ԵԱՏՄ և ԵՄ առաջարկած ազատ առևտրի գոտիների պայմանները հակասում են միմյանց, Հայաստանը կարող է Եվրամիությանն առաջարկել «սահմանափակ» ազատ առևտրի գոտու ստեղծում: Դա ենթադրում է որոշակի ապրանքատեսակային և ծավալային շեմ հաստատել, որի շրջանակում առևտուրը կլինի անմաքս: Այդ նպատակով Հայաստանը պետք է ԵԱՏՄ-ին առաջարկի արտոնյալ ռեժիմ տրամադրել Հայաստանին՝ պայմանով, որ ԵՄ ազատ առևտրի գոտուց Հայաստանն մտած ապրանքները չեն վերաարտահանվի ԵԱՏՄ երկրներ:

Հաշվի առնելով, որ գոնե փաստաթղթային ու պայմանագրային մասով ԵԱՏՄ-ը զուտ տնտեսական միություն է, Երևանը կարող է Եվրամիությանն առաջարկել քաղաքական կապերը սերտացնող քայլեր իրականացնել, ավիացիոն և վիզային ոլորտներից բացի հարաբերությունների խորացման նախաձեռնություն ցույց տալ իրավական, ժողովրդավարական բարեփոխումների, կրթական և այլ ոլորտներում:

Մեկ այլ ոլորտ, որտեղ կողմերը կարող են խորացնել հարաբերությունները, էներգետիկան է և ենթակառուցվածքները: Հայաստանի ու ԵՄ-ի միջև վերականգնվող էներգետիկայի ոլորտում համագործակցության լայն հնարավորություններ կան, սակայն անհրաժեշտ է, որ Հայաստանը էներգետիկ ոլորտի դիվերսիֆիկացիա իրականացնի, ինչը կբարձրացնի ոլորտի նկատմամբ վստահությունը:

Ընդհանուր առմամբ, ամփոփելով Ռիգայի գագաթաժողովը, կարող ենք նշել.

- ՀՀ – ԵՄ հարաբերություններում անորոշության փուլն ամբողջությամբ դեռ չի հաղթահարվել՝ չնայած, որ նոր փաստաթղթի շուրջ բանակցություններ սկսելու պայմանավորվածությունը դրա առաջին քայլն է,
- 6 երկրների հետ ԵՄ հարաբերությունների գլխավոր ձևաչափը շարունակելու է մնալ Արևելյան գործընկերությունը,
- շեշտ է դրվելու անհատական մոտեցման սկզբունքի վրա,
- Եվրամիությունը ավելի շատ հաշվի կառնի յուրաքանչյուր երկրի առանձնահատկությունները և կհամագործակցի այն ոլորտներում ու այն չափով, որքանով ձգտում է տվյալ երկիրը,
- Արևելյան գործընկերության «գերազանցիկներին»՝ Մոլդովային, Ուկրաինային ու Վրաստանին, հստակ ներկայացվել է, որ ԵՄ անդամության հույսեր առայժմ չպետք է ունենալ,

- Եվրամիությունը չի պահանջում ԱլԳ երկրներից ներքաշվել ԵՄ – Ռուսաստան աշխարհաքաղաքական դիմակայությունում (6 երկրները չեն ստորագրել հռչակագրի կետը, որով դատապարտվում է Ղրիմի բռնակցումը Ռուսաստանին):

Արևելյան գործընկերության զարգացման ուղենիշերը դեռևս Ռիգայի գագաթաժողովից առաջ տվեց Գերմանիայի կանցլեր Անգելա Մերկելը: Մայիսի 21-ին Գերմանիայի խորհրդարանում Մերկելը հայտարարեց, որ Ուկրաինայի ճգնաժամն Արևելյան գործընկերությունը դարձնում է կարևոր ավելի, քան երբևէ: Նա միաժամանակ շեշտեց, որ ԱլԳ-ն ԵՄ ընդլայնման գործիք չէ, և ծրագրի մասնակից պետություններին չպետք է կեղծ ակնկալիքներ տրվեն³⁷⁵:

---

³⁷⁵ RFE/RL, Merkel: Ukraine Crisis Makes EU Eastern Partnership 'More Important', June 08, 2015, <http://www.rferl.org/content/merkel-eu-partnership-ukraine-riga/27028802.html>

CHANGES IN EU-ARMENIA RELATIONSHIP. NEW FORMAT?

MUSHEGH GHAHRIYAN

After World War II, in 1952, European 6 state: France, Western Germany, Italy, Netherlands, Belgium and Luxembourg formed the European Coal and Steel Community which became the first step of integration of the European states. Since then, it has only been expanded and included new states and regions.

The European Economic Community created by treaty of Rome of 1957 based on European Coal and Steel Community, and the European Union by Maastricht treaty of 1992. For decades the European states have passed all stages of integration: from free trade, customs union to the currency union. The economic integration has also proceeded in parallel with the political integration. The pan-European executive and legislative authorities have been created; states coordinated their policy in foreign political and protective areas.

After 1952, the union of the European states has been expanded by 7 times and now it has 28 members. After the fall of the Soviet Union, the eastward expansion has occurred gradually integrating a one part of the former socialist camp and the Soviet countries.

The European Union implements close cooperation and integration programs with neighboring regions, such as: The North Africa, the South Caucasus, the Middle East, the Balkans countries.

The EU initiated the Eastern Partnership program with the former 6 Soviet countries: Armenia, Georgia, Azerbaijan, Ukraine, Moldova and Belarus.

Armenia-EU relations

The main document regulating Armenia's relations with the EU is the Partnership and Cooperation Agreement (PCA), which entered into force in July, 1999 for ten years. It is automatically renewed year by year according to the relevant provision of the Agreement.

Now Armenia-EU cooperation is also regulated by the EU-Armenia ENP Action Plan, which was officially adopted on 14 November 2006 in Brussels. According to the ENP Action Plan a number of priority areas of cooperation have been identified, such as rule of the law, strengthening democratic institutions, respect for human rights and fundamental freedoms, improving the investment environment etc³⁷⁶.

---

³⁷⁶ RA MFA website, Bilateral relations, <http://www.mfa.am/hy/country-by-country/eu/>

In December 2012, EU and Armenia signed a protocol agreement on Partnership and cooperation, Armenia's participation in EU programs, the general principles governing framework agreement.

The EU is the main trading partner of Armenia, which accounts for 30% of the total volume of trade with Armenia.

Within the framework of EU Generalized Scheme of Preferences, Armenia has been benefiting from the special incentive arrangement for sustainable development and good governance, the so-called Generalized Scheme of Preferences Plus (GSP+), since July 2005. The "GSP+" regime allows Armenian exports to have advantageous access to the EU market providing for a zero duty rate for about 6400 goods. Armenia's GSP utilization rate is high: around 90%³⁷⁷.

Eastern Partnership

The Eastern Partnership program was launched on 7 May 2009 at the Prague summit of the Heads of State of the EU and six post-Soviet countries, during which a joint declaration was adopted. The initiators of the program are Poland and Sweden, and the idea was represented on 26 May 2008 at the EU Council of Foreign Relations Committee.

The declaration reads that the main goal of the Eastern Partnership is to create the necessary conditions to accelerate political association and further economic integration between the European Union and interested partner countries. The Eastern Partnership will support the political and social-economic reforms of the partner countries in order to facilitate the rapprochement to the European Union³⁷⁸.

After the negotiations between President Serzh Sargsyan and Russian President Vladimir Putin held in Moscow, the parties issued a statement on enhancing joint relations to a new level. Serzh Sargsyan made unexpected announcement both for the Republic of Armenia and Europe on joining of the Customs Union founded by Russia, Belarus and Kazakhstan. In the speech of the RA president was mentioned. "We discussed in detail issues related to the Eurasian integration and I confirmed Armenia's decision to join the Customs Union and participate in the processes of formation of the Eurasian economic union.

Twenty years ago, Armenia in cooperation with Russia and other CIS countries

³⁷⁷ Website of Delegation of the European Union to Armenia, Political and economic relations, http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/political_relations/index_hy.htm

³⁷⁸ Council of the European Union, Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague, 7 May 2009, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf

established its military security structure in the format of the Collective Security Treaty Organization. Through these decades, the structure proved its viability and efficiency. Currently, our CSTO partners are forming a new platform for economic cooperation. I have said on many occasions that participating in one military security structure makes it unfeasible and inefficient to stay away from the relevant geo-economic area.³⁷⁹”

After September 3, the uncertainty phase started in Armenia–EU relations. Due to the contradictions of the Customs Union agreement and EU Association Agreement, the latter couldn’t be signed any more. The Association Agreement, which would enhance to a new level of Armenia–EU relations and negotiations which were carried out over 3 years, was come out of the agenda.

The unexpected decision faced before the issue of reinterpreting of Armenia–EU relations. On the one hand, EU is the biggest trading partner of Armenia, EU funds many state and public programs in Armenia, Yerevan expects support from EU for reforms, however on the other hand the leadership of Armenia decided to join to another newly forming economic union which excludes the deepening of economic integration with EU.

From Vilnius to Riga

The next summit of the Eastern Partnership held in the capital of Latvia, Vilnius on 28–29 November 2013. Here the EU and Armenia highlighted their commitment to further develop their cooperation in all areas of mutual interest within the Eastern Partnership framework, stressing the importance of reviewing and updating the existing basis of their relations³⁸⁰. It is clear that it would be impossible to develop and negotiate any new format of relations in 2–3 months; therefore only common formulations were included in the Vilnius Declaration.

The events started to develop very quickly after this summit. During the period between the summits of Vilnius and Riga in 2015, Armenia joined to the Eurasian Economic Union, Georgia and Moldova initialed, and then signed the Association agreement, Euromaidan took place in Ukraine, which resulted in the change of government and Kiev also signed the Association agreement, Russia joined the Crimea, military actions launched in the East of Ukraine, the

³⁷⁹ Official website of the President of RA, The presidents of Armenia and Russia summarized the results of the negotiations, 03.09.2013, <http://www.president.am/hy/press-release/item/2013/09/03/President-Serzh-Sargsyan-working-visit-to-Russian-Federation/>

³⁸⁰ Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28–29 November 2013 Eastern Partnership: the way ahead, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/139765.pdf

relations of EU and Russia were tensed.

From Vilnius to Riga, during 2 years the EaP countries made different progress in the deepening of relations with EU. Before September 3 and Vilnius summit, Armenia, Moldova, Georgia and Ukraine were equally proceeding to the signature of the Association Agreement, but Azerbaijan and Belarus were not interested to sign it. Now the scene has changed: Moldova is considered as the most successful country from 6 countries which followed by Georgia and Ukraine. Armenia will not sign the Association agreement in negotiated form, and the Agreement isn't the priority for Belarus and Azerbaijan. In these circumstances, EU and the EaP countries approached to the summit of Riga.

After Riga: New format?

The next Eastern Partnership summit held in the capital of Latvia, Riga on 21–22 May 2015, which would respond to the emerged challenges and new realities. However the Riga summit didn't give answers to many questions.

It can be said that only a fundamental change was recorded in the format of the EaP: EU transited the general approach to differentiated, individualized approach for all 6 participant countries. It makes the program more flexible: to use individual approach while maintaining the integrity of the EaP. The new approach was confirmed at the Eap summit held in Riga and in the points of its Declaration. This change makes it possible to choose a new format for Armenia–EU relations, but so far it is early to speak about it.

The Riga summit declaration's 2nd point reads: in the framework of the European Neighborhood Policy and the Eastern Partnership, the Summit participants reaffirm the sovereign right of each partner freely to choose the level of ambition and the goals to which it aspires in its relations with the European Union. It is for the EU and its sovereign partners to decide on how they want to proceed in their relations³⁸¹.

By the results of the Riga summit, regarding to Armenia it can be distinguished the following: Armenia and EU will discuss the launch of dialogue on visa regime; it's expected as soon as possible to open negotiations on the Aviation agreement. Before the Summit, on 19 May, The European Commission suggested to the EU Council to authorize the opening of negotiations on a new agreement with Armenia³⁸². Compared with the Vilnius summit, new areas of

³⁸¹ Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit ,Riga, 21–22 May 2015, file:///C:/Users/ASUS%20X551C/Downloads/Riga%20Declaration%20220515%20Final%20(1).pdf

³⁸² European Commission – Daily News, Proposal for a framework agreement between the EU and Armenia, http://europa.eu/rapid/press-release_MEX-15-5011_fr.htm, May 20, 2015

cooperation between Armenia and EU are not segregated.

The government of Armenia has repeatedly stated its readiness to deepen relations with the European Union in all fields which don't contradict Armenia's commitments in the Eurasian Economic Union. EU officials, in their turn, emphasize that each country itself decides his future and is free to join to its preferred integration union.

The official Yerevan is ready to sign the Association agreement without its axis: that is Deep and Comprehensive Free Trade Agreement, which will be represented as the success of "and-and" policy. Sometime later after Armenia's drastic turn of September 3, EU "either-or" definitely position has been changed. EU waits for Armenia's suggestions. Although the parties have agreed to negotiate on a new document, it is uncertain which areas are included in them, whether they include the component of the deepening of the economic relations or not.

Overall, the Riga summit showed that:

- the phase of uncertainty hasn't overcome yet in Armenia–EU relations, although the arrangement of the opening of negotiations on new document is the first step of it;
- the main format of the relations between EU and 6 countries will stay the Eastern Partnership;
- emphasis will be put on the principle of individual approach;
- EU will take more consideration to the features of each country and will cooperate in the areas and to the extent which aspires by that country;
- "high-graders" of the Eastern Partnership: Moldova, Ukraine and Georgia have clearly been represented that so far they shouldn't have hopes of EU membership;
- EU doesn't claim from the EaP countries to be involved in EU–Russia geopolitical confrontation (6 countries haven't signed the point of the Declaration by which the annexation of the Crimea to Russia is condemned).

Yet before the Riga summit, the German Chancellor Angela Merkel gave the landmarks of the development of the Eastern Partnership. On May 21 at the German parliament, Merkel stated that crisis in Ukraine makes the Eastern partnership "more important than ever." At the same time she emphasized that the EaP wasn't an instrument of EU expansion and the programs' participant countries should not be given false expectations³⁸³.

³⁸³ RFE/RL, Merkel: Ukraine Crisis Makes EU Eastern Partnership 'More Important', June 08, 2015, <http://www.rferl.org/content/merkel-eu-partnership-ukraine-riga/27028802.html>

Summary

In 2009 Armenia together with the former Soviet 5 countries was included in the program of EU's Eastern Partnership in the results of which the Association agreement should be signed with EU. The program promised the closer political and economic relations and the deepening integration between the EaP countries and EU.

However, in September 2013, Yerevan changed the integration vector with EU and decided to join Moscow's main Eurasian Economic Union.

The unexpected decision faced before the issue of reinterpreting of Armenia–EU relations. On the one hand, EU is the biggest trading partner of Armenia, EU funds many state and public programs in Armenia, Yerevan expects support from EU for reforms, however on the other hand the leadership of Armenia decided to join to another newly forming economic union which excludes the deepening of economic integration with EU.

The aim of this article is to analyze the established situation, to discuss the developments of Armenia–EU relations in the conditions of new realities.

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
Խ Ն Դ Ի Ր Ն Ե Ր
.
2 (7)
2 0 1 5

Էջադրումը՝
Սրբագրիչ՝

Վահե Մուրադյանի
Նարինե Ղուկասյան

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 60x92 1/16:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Ծավալը՝ 10,5 տպ. մամուլ:

«Վերնատուն» հրատարակչություն
www.vernatun.am
Էլ. փոստ՝ info@vernatun.am